

Aldrig mere en 9. april!

Genopbygningen af Danmarks forsvar 1945-1951 med særlig vægt på søværnet

Forfatterens indledning

Den 16. april afleverede jeg mit speciale på Københavns Universitets Institut for Historie. Da emnet kunne tænkes at have interesse for læserne af Tidsskrift for Søværnen, kommer specialet her i en bearbejdet udgave. Fjernet er alle litteraturhenvisninger, litteraturgennemgang og andre elementer, der kan tænkes kun at have interesse for en snæver kreds. Hvis nogen skulle have lyst til at se specialet i sin helhed kan det lånes på Marinens Bibliotek eller ved henvendelse til undertegnede på soeren@noerby.net.

Indledning

Den 29. august 1943 satte den tyske besættelsesmagt i Danmark det danske forsvar ud af spillet. Mens det lykkedes tyskerne at overtage hovedparten af hærens materiel, formåede søværnet at sænke eller på anden måde ødelægge hovedparten af dets skibe, og en lille håndfuld fartøjer nåede sågar neutralt svensk område.

Under krigen lykkedes det at opbygge en mindre hærstyrke, den såkaldte Danske Brigade, i det neutrale Sverige, og den 5. maj 1945 vendte både de danske skibe og Brigaden hjem til Danmark.

Styrkerne var dog så små, at det danske forsvar ved befrielsen var reelt ikke-eksisterende.

Styrkerne vendte hjem til et land, der rigtig nok ikke havde oplevet direkte kamphandlinger, men som alligevel stod overfor et væld af udfordringer, hvoraf opbygningen af et nyt forsvar blev blot én af mange. Genopbygningen blev desuden besværliggjort, da forsvaret blev pålagt en række presserende opgaver, der skulle løses for at det danske samfund igen kunne komme på fode.

Specialets mål var at klarlægge, hvordan det danske forsvar, og herunder især søværnet, kom på benene igen efter Anden Verdenskrig, og samtidig redegøre for, hvilke(n) fjende(r), forsvaret blev opbygget imod i perioden fra befrielsen i maj 1945 og frem til juni 1951, hvor den første forsvarslov efter krigen blev vedtaget.

Forsvarets opgaver

Som det vil være læserne af Tidsskrift for Søværnen bekendt, er et lands forsvar blot en del af dets overordnede udenrigs- og sikkerhedspolitiske redskaber, og som oftest dét, som bliver taget i brug sidst. Normalt er målet med landets udenrigspolitik at undgå, at det bliver nødvendigt at aktivere forsvaret. Mislykkedes det er det forsvarets opgave - som navnet mere end antyder - at forsvare et givent område. I det danske forsvars tilfælde det danske territorium. Forsvarets hovedopgave er at sikre landet mod udefrakommende trusler, men selv om ingen politikere siger det højt, vil forsvaret også kunne blive aktiveret i forbindelse med større indenrigspolitisk uro, hvor regeringen ønsker at fastholde eller reetablere kontrol over landet.

Det er regeringen, der bestemmer både forsvarets opgaver, størrelse og økonomiske grundlag, mens forsvarets ledelse internt har stor kontrol over mandskabets uddannelse og taktiske forsvarsforberedelser. Forsvaret kommer også selv med forslag til nye materielanskaffelser, der dog som oftest skal godkendes af Folketingets finansudvalg eller partierne bag de løbende forsvarsforlig, inden de kan sættes i værk.

Derudover udfører forsvaret i fredstid forskellige opgaver. Som led i den konstante uddannelse af personellet står søværnet bl.a. for farvandsovervågning, kystbevogtning, fiskeriinspektion, søopmåling, suverænitetshåndhævelse ved Færøerne og Grønland og indgår i

søredningstjenesten. Hæren kan tilkaldes ved større naturkatastrofer eller uro og har bl.a. i år med hårde vintre været i aktion for at bringe forsyninger ud til folk i nød.

Forsvarets organisation

Indtil oprettelsen af Forsvarsministeriet i 1951 bestod det danske forsvar af en hær og et søværn, der begge havde en tilhørende fly-afdeling. De var underlagt hver deres ministerium; hæren Krigsministeriet og søværnet Marineministeriet, men blev kontrolleret af den samme politiske minister, der blev benævnt forsvarsminister. Værnenes opdeling betød, at der i krigs- eller krisesituationer ikke var nogen fælles leder af landets forsvar. I stedet havde de to værn hver deres indsatsplan, som dog blev forsøgt koordineret værnene imellem.

I den her behandlede periode var hærens øverste leder generalløjtnant Ebbe Gørtz¹, mens søværnet blev ledet af viceadmiral A. H. Vedel. Begge var tiltrådt deres stillinger i 1941. A. H. Vedel var chef for både Søværnskommandoen og direktør for Marineministeriet; en ordning, som søværnet selv betegnede som meget smidig og velfungerende. Hos hæren var de to poster fordelt på to personer.

I søværnet nød Vedel stor og loyal opbakning bl.a. som følge af, at han (velfortjent) havde fået en stor del af æren for den succesfulde sænkning af flåden den 29. august 1943.

Den umiddelbare efterkrigstid.

Tyskland besejret, hvad nu? Danmarks sikkerhedspolitiske situation, maj 1945

Ved befrielsen i maj 1945 stod Danmark overfor en ny sikkerhedspolitisk situation. Nabolandet Tyskland, der i mere end tre generationer havde været den vigtigste faktor i dansk udenrigs- og sikkerhedspolitik, var både besejret og besat. Samtidig var Sovjetunionen blevet kontinentets stærkeste militærmagt. Dets hære stod langt ind i Europa, og der var stor usikkerhed overfor landets udenrigs- og sikkerhedspolitik. Storbritannien var svækket af fem års krig, og sluttelig var der stor tvivl om USA, nu hvor krigen var vundet, ville gå tilbage til mellemkrigstidens isolationspolitik og igen trække sig ud af Europa.

Danmarks placering ved porten til Østersøen. Den røde markering viser den russisk kontrollerede østersøkyst, og viser tydeligt, at Østersøen var Sovjetisk interesseområde. Ikke bare Bornholm men også Sjælland lå bag den sovjetiske grænse.

Geografisk lå Danmark i 1945 midt på skillelinien mellem øst- og vest, hvilket tydeligst kom til udtryk ved, at landet var blevet befriet af både britiske og russiske styrker. Danmarks geografiske placering ved ind- og udsejlingen til Østersøen gjorde det fortsat interessant for stormagterne,

især Sovjetunionen, der under krigen havde fået kontrol over det baltiske område og Nordøst-tyskland.

Samtidig var Danmarks internationale stilling ikke den bedste. Først den 29. august 1943 var den danske regering gået af, og mange mente, at Rigsdagen indtil da havde vist sig for sam-

¹ Da hovedparten af mine kilder omtaler Ebbe Gørtz som general og ikke som generalløjtnant, vil jeg for overskuelighedens skyld også benytte denne lidt misvisende titel.

arbejdsvillig overfor de tyske besættelsesmyndigheder. Overfor Sovjetunionen havde Danmark yderligere det problem, at regeringen under krigen, for at takke tyskerne, havde underskrevet Anti-kominternpagten, der var vendt mod Sovjetunionen.² Det betød, at der ikke var enighed blandt de allierede om, hvorvidt Danmark skulle tælles blandt de allierede.

Neutralitet eller alliance, brud eller kontinuitet?

Frem til den 9. april 1940 havde Danmark officielt været neutral, men den politik havde lidt skibbrud ved den tyske besættelse. Allerede i forhandlingerne mellem politikerne og modstandsbevægelsens Frihedsråd om en samlingsregering i foråret 1945, måtte politikerne forpligte sig til at lade alle forestillinger om den isolerede neutralitet falde. Spørgsmålet er dog om politikerne reelt skiftede politik, eller om afsværgelsen af neutralitetspolitikken blot var et nødvendigt spil for galleriet.

Folketingets egen officielle redegørelse for perioden, *"Dansk Sikkerhedspolitik 1948-1966"* står der direkte at *"den danske regering [efter befrielsen] søgte at optage den udenrigspolitik, der var ført i mellemkrigsårene, d.v.s. en neutralitetspolitik"*. En konklusion som støttes af en udtalelse af daværende udenrigsminister J. Christmas-Møller, der den 18. september 1945 udtalte, at Danmark ikke skulle tilslutte sig nogen blok – hverken østlig, vestlig eller nordisk. Tværtimod skulle Danmark arbejde for at have samme gode forhold til både øst og vest. Udenrigsministerens udtalelse må have været præget af et hensyn til den russiske tilstedeværelse på Bornholm, men kom til at kendetegne regeringens politik også efter at russerne i april 1946 havde forladt den danske østersø-ø.

Danmarks optagelse i FN

Den verdensorganisation ved navn De forenede Nationer (FN), der i sommeren 1945 opstod på baggrund af Anden Verdenskrigs alliance mod Tyskland, Italien og Japan, kom til at spille en central rolle i Danmarks udenrigs- og sikkerhedspolitik og herunder også for diskussionen om hvornår den danske regering brød med neutralitetspolitikken. FN er ydermere interessant da medlemskabet fik stor indflydelse på Danmarks forsvarspolitik de første år efter befrielsen.

For de danske politikere var det i månederne efter befrielsen meget vigtigt at blive optaget i FN. En optagelse skulle symbolisere, at Danmark var at regne blandt de allierede. Politikerne forsøgte derfor ikke nogen muligheder for at slå fast, at Danmark var og altid havde været at tælle blandt Tysklands fjender, og derfor fortjente en plads i FN. Det var derfor med stor tilfredshed, at det den 29. maj 1945 lykkedes Danmark at blive inviteret med til FN's stiftende samling i San Francisco. Set i lyset af, at ingen på dette tidspunkt vidste præcist, hvordan den nye internationale organisation ville komme til at fungere, skal glæden ved den danske optagelse nok mest ses som en glæde over at blive regnet blandt de krigens sejrherre.

Det havde dog ikke været let for Danmark at blive optaget i FN. Især havde Sovjetunionen været imod dansk deltagelse, og hverken USA og Storbritannien tillagde Danmark så stor betydning, at de ville risikere uenighed med Sovjetunionen om spørgsmålet. Det kom til at spille en stor rolle i Danmarks holdning til organisationen, og betød at Danmark i 1945 havde et problematisk sikkerhedspolitisk ståsted. Neutraliteten havde spillet fallit den 9. april 1940, men det var ikke muligt at få en sikkerhedspolitisk garanti fra de vestlige stormagter. Den beskedne interesse de havde udvist for Danmarks optagelse i FN, gav regeringen indtrykket af,

² Loven blev ophævet den 9. maj 1945, som en af Rigsdagens første handlinger efter befrielsen.

at det var mere end tvivlsomt om USA og Storbritannien var villige til at komme Danmark til undsætning i tilfælde af et angreb. Denne konklusion fik dog minimal indflydelse på den danske beslutning om at søge medlemskab af FN, da der i 1945 ikke eksisterede noget alternativ til den nye verdensorganisation.

Det er denne artikels forfatters holdning, at Danmarks medlemskab af FN var et brud med den isolerede neutralitet, men ikke med selve neutralitetspolitikken. Nok forsvandt ordet neutralitet fra den offentlige diskussion, men det blev erstattet af ord som brobygning, ikke-blokpolitik og mægling. Ord som kan tolkes som, at Danmark nok skulle deltage i konflikterne, men uden at tage part. Den socialdemokratiske politiker Hartvig Frisch sagde det klarest, da han på Folketingets talerstol udtalte, at nok var neutralitetsbegrebet dødt, men *"den dag, hvor en konflikt ville udbryde imellem de magter, som netop er grundlaget for [FN-pagten], ville jo ganske automatisk i samme øjeblik hele det gamle neutralitetsproblem dukke op for de små stater"*.³ Det skulle vise sig, at Frisch ord var en rammende profeti for udviklingen i FN i årene efter krigens afslutning, og hans holdning til neutralitetspolitikken kan genfindes i den danske udenrigs- og sikkerhedspolitik i perioden helt frem til medlemskabet af NATO⁴. Trods de officielle udtalelser om at mægle og bygge bro undlod Danmark at engagere sig i de store kriser i Europa (f.eks. Grækenland og Spanien) og i Palæstina i den her behandlede periode. Igen et udtryk for at den danske regering fortsat ønskede en dansk neutralitet, om ikke af navn, så af gavn.

FN og det danske forsvar

I FN's charter var der lagt op til at den skulle være en meget handlekraftig organisation. I paragraf 43 forpligtede medlemslandene sig til at tillade FN at benytte medlemslandenes territorium og baser og at stille styrker til rådighed for organisationen. De nærmere detaljer omkring antal soldater, udrustning osv. skulle hurtigst muligt forhandles på plads. Denne paragraf kom til at påvirke den danske forsvarspolitik især i begyndelsen af den her behandlede periode.

Generelt havde alle Folketingets partier en meget positiv holdning til FN, og man forventede sig store ting af organisationen. I Folketinget var der i sommeren 1945 flertal for, at Danmark skulle leve op til de kommende krav fra FN og at disse skulle danne grundlaget for forsvarets genopbygning. Dermed skulle man også afvente udspillet fra FN før man påbegyndte den egentlige genopbygningen af forsvaret. Kun de konservative var uenige og mente, at man selv skulle gå i gang med genopbygningen, og så senere søge at inkorporere FN's ønsker. Det konservative særstandpunkt kom dog ikke til at spille nogen større rolle, da flertallet i Folketinget – i en for danske forhold i militærspørgsmålet enestående enighed - støttede regeringens holdning om at afvente et udspil fra FN. Der var to elementer, der gjorde regeringens politik nødvendig. For det første var medlemskabet af FN en enten-eller ting. Danmark kunne ikke vælge og vrage hvilke elementer af organisationens charter, som man ville leve op til. Derfor var der ikke nogen vej udenom de militære forpligtelser. Derudover har det også spillet en rolle, at opbygningen af et nationalt dansk forsvar kunne ses som tegn på, at man fra dansk side ikke troede på FN's mulighed for at garantere den danske suverænitet. Det var et signal, som den danske regering i 1945 ikke ønskede at sende.

De politiske partiers forsvarspolitiske udmeldinger i sommeren 1945

³ Rigsdagstidende (RDT), 6/9 1945, sp. 1187.

⁴ Selv om Atlantpagten først i 1950 skiftede navn til NATO (North Atlantic Treaty Organisation) vil jeg for nemhedens skyld i hele specialet bruge benævnelsen NATO som betegnelse for pagten.

I sin tiltrædelsestale i Rigsdagen den 9. maj 1945 udtalte statsminister Vilhelm Buhl bl.a. følgende om det danske forsvar: *"Ved Tysk tvang blev den danske Forsvarsmagt opløst. Men dens Befalingsmænd og Soldater gik i stor Udstrækning ind i Danmarks underjordiske Frihedshær, og de ydede deres betydningsfulde Indsats i Befrielsesværket. Regeringen vil nu søge Hæren og Flaaden genskabt saa hurtigt, som Materiel og Udrustning kan fremskaffes"*. Han fortsatte; *"[det er] Regeringens håb, at Forsvarssagen, som så længe har været genstand for bitter meningsforskel, vil kunne løses i fælledskabets ånd som en sag, der kan samle hele det danske folk, og som et sandt udtryk for folkets demokratiske indstilling og vilje til selvstændighed"*.⁵ De flotte ord blev dog ikke umiddelbart fulgt op af de nødvendige politiske retningslinier eller økonomiske midler.

Både de konservative og Socialdemokratiet fremlagde i løbet af sommeren '45 nye partiprogrammer, og de andre partier udsendte en række udtalelser, der også skulle markere deres politiske standpunkter på de relevante områder. Både i partiprogrammerne og valgkampen blev hovedemnerne landets økonomi, socialpolitik, rationering, bolig manglen samt retsopgøret. Det danske forsvar og landets fremtidige udenrigspolitik fik kun lidt opmærksomhed i en valgkamp, der vendte blikket indad og fokuserede på problemerne og udfordringerne ved genopbygningen af landet.

Forsvarspolitikken blev dog nævnt i Socialdemokratiets valgprogram *"Fremtidens Danmark"*, men først på side 72. På kun tyve linier slog partiprogrammet fast, at det danske forsvar skulle ordnes, så det kunne imødekomme både forpligtelserne fra FN, og samtidig sikre landets selvstændighed. En meget vag og ukonkret udmelding, som det var svært at være uenig i. Socialdemokratiet havde efter befrielsen meget svært ved at finde et nyt forsvarspolitisk ståsted efter tredivernes nedrustningspolitik. Samtidig ønskede partiet ikke at forsvaret blev et politisk emne, da socialdemokraterne havde fået hovedparten af skylden for forsvarets miserable situation den 9. april 1940, og den deraf følgende lette tyske besættelse af Danmark. I de radikales valgudspil anerkendte partiet også, at Danmark måtte honorere de kommende krav fra FN, men slog samtidig fast, at det ville være *"fantasteri at tillægge Danmark eller tilsvarende små lande selvstændige krigsmæssige opgaver"*.⁶ En holdning, som partiet efterfølgende gang på gang forfægtede fra Folketingets talerstol. Ikke overraskende var Det konservative Folkeparti lodret uenig i de radikales udmelding. I partiets valgprogram *"Vi vil vinde freden"* blev det slået fast, at Danmark skulle forsvares til det yderste, og at det krævede et stærkt forsvar.⁷

Som nævnt var der mange emner i den verserende valgkamp, og forsvarssagen nåede aldrig frem i forreste linie. Det ses bl.a. i det konservative valgoplæg, hvor forsvarssagen nok udgjorde et længere afsnit med en række stærke udmeldinger, men hvor afsnittet var placeret et godt stykke inde i programmet. Bl.a. kom spørgsmålet om en ny Grundlov før afsnittet om forsvarspolitikken.

Forsvarssagen blev dog nævnt i valgkampen, hvilket hovedsageligt skyldtes de konservative, der under valgkampen fremkom med det postulat, at havde man fulgt dets tanker om opret-

⁵ RDT, 96. saml., 1945, s. XI-XIII.

⁶ Sandby Hansen 2000, s. 23-24 og Branner 1990, s. 52ff.

⁷ Ifølge Sandby Hansen opstod sloganet *"Aldrig mere en 9. april"* i 1945 i konservative og kommunistiske kredse. Sloganet var ikke kun møntet på selve overgivelsen den 9. april 1940, men også på den forsvars- og udenrigspolitik, som den socialdemokratiske og radikale regeringen havde ført i 30'erne. Jeg har dog, trods ihærdige forsøg, ikke kunnet få dette bekræftet fra anden side.

holdelsen af et stærkt dansk forsvar i 1930'erne, havde Danmark været beredt den 9. april. Partiet gik dog ikke så langt som til at hævde, at man derved kunne have undgået den tyske besættelse.

Ønsket om et nyt stærkt forsvar blev støttet af den danske befolkning. I en Gallupundersøgelse i sommeren 1945 erklærede knap 62 % af de adspurgte sig som tilhængere af et stærkt forsvar. Det var en støtte, der ikke kun var at finde i de normalt forsvarsvenlige kredse i befolkningen; over 59 % af folk, der beskrev sig selv som arbejdere, støttede tanken om et stærkt forsvar, og støtten var ikke kun passiv. I årene efter krigens afslutning blev der oprettet talrige frivillige hjemmeværnsforeninger rundt om i Danmark. Da denne videreførelse af modstandskampens tanker blev lovmæssigt oprettet og støttet af regeringen i juli 1948 talte foreningerne over 70.000 medlemmer.

De vage forsvarspolitiske udmeldinger i befrielsessommeren skal ikke tolkes som en bevidst nedprioritering af Danmarks sikkerhed, men snarere som et tydeligt tegn på, at situationen endnu var for flydende til, at man kunne og turde komme med nogen sikre udmeldinger om, hvordan forsvaret skulle genopbygges. Derudover "led" Danmark af en mangel på en umiddelbar fjende, hvilket gjorde det muligt at udskyde prioriteringen af forsvaret.

Det skal dog nævnes, at der ikke var nogen, der stillede spørgsmål ved at Danmark i det hele taget skulle have et forsvar. Efter Første Verdenskrig havde bl.a. Socialdemokratiet ønsket helt at afskaffe forsvaret, men den slags tanker var der i 1945 ingen partier, der gik ind for. Debatten gik "kun" på, hvordan og hvor hurtigt forsvaret skulle / kunne genopbygges og hvilket styrkeniveau, det skulle opbygges til.

Lovgrundlaget – Forsvarsloven fra 1937

I 1945 var lovgrundlaget for forsvaret Forsvarsloven af 1937. Her havde man søgt at rette lidt op på nedskæringerne i forsvarsloven af 1932, der havde indeholdt søværnets hidtil laveste budget. Loven af 1937 udmærkede sig dog ved at være meget upræcis mht. søværnets udseende. Den opremsede kun at søværnet skulle råde over torpedo- og undervandsbåde, depot- og værkstedsskibe, mineskibe, inspektions- og opmålingsskib samt Kongeskibet og luftfartøjer, men indeholdt ingen tal for, hvor mange enheder, der skulle være i de respektive klasser.

Lovens beløbsramme blev øget med 9,2 mio. i september 1939 og i januar 1940 med yderligere 35 mio. kr. til et mindre nybygningsprogram bestående af to store torpedobåde, en ubåd, to minefartøjer, et inspektionsskib, ti minestrygere i træ samt for fem mio. kr. flymateriel. Den tyske besættelse betød dog, at kun de planlagte minestrygere og mineskibe blev færdigbygget.

Krigsudbruddet i september 1939 havde fået Rigsdagen til at vedtage en ekstraordinær tillægsbevilling til forsvaret. Søværnets bevilling på 9,2 mio. kr. gik til tiltrængt vedligeholdelse af flådens undervandsbåde og til indkøb af antiluftskyts. I maj 1945 var skytset ranet, og undervandsbådene var blevet ødelagt 29. august 1943, så der var ikke meget tilbage af tillægsbevillingen. Her ses ødelagte undervandsbåde i Søminegraven på Holmen, maj 1945. (Søværnets Undervands- og Fjernkendingsskole).

Forsvarets situation, maj 1945

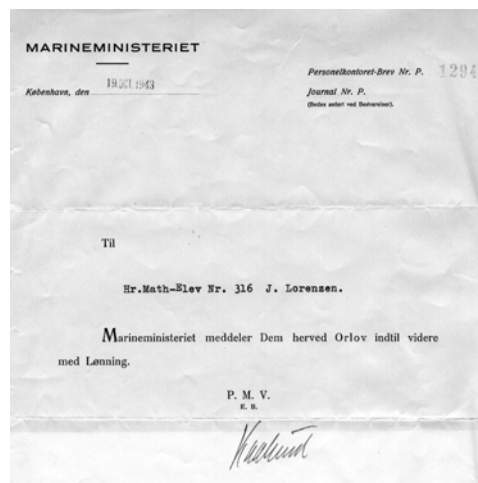
Status for det danske forsvar i maj 1945 var meget nedslående. Den 29. august var både hær og flåde blevet opløst, og den 5. maj rådede hæren kun over de ca. 5000 mand, der under krigen var undsluppet til Sverige og her indgået i Den danske Brigade.⁸ Hertil kan tilføjes de ca. 43.000 mand, der i maj 1945 var aktive i modstandsbevægelsen, men disse var kun bevæbnet med lette våben og for flertallets vedkommende uden nogen form for militær træning. Deres kampværdi i en evt. krigssituation var derfor tvivlsom (selv om der ikke skal herske tvivl om, at hovedparten ville være gået aktivt til modstand ved et angreb på Danmark). Hærens og søværnets officerskorps var intakt, da forsvarets ledelse under krigen havde beordret dem til at forblive i Danmark og ikke engagere sig aktivt i modstandsarbejdet. Målet med dette var at bibeholde en gruppe loyale soldater, der ved en tysk overgivelse kunne sikre ro og orden, og evt. imødegå et kommunistisk kupforsøg. Det lykkedes, men officerer er ikke nok til at få et forsvar til at fungere.

Søværnet rådede over de få enheder, der havde nået svensk område den 29. august eller i dagene derefter; en stor og tre små minestryger samt ni kuttere.

Efter flådens sænkning var forsvarets personel blevet sendt hjem på orlov "indtil videre", men på nær dem, der var bundet af opgaver i Modstandsbevægelsen, blev de alle genindkaldt i maj 1945. Derudover genindkaldte man den 18. juli de værnepligtige, der havde fået deres uddannelse afbrudt i 1943, samt de aldrig indkaldte årgange 1944 og 1945. Årsagen var forsvarets umiddelbare mangel på mandskab til at varetage opgaver omkring minestrygning og bevogtning af rigets grænser.

Hjemsendelsesseddel for daværende math-elev Jørgen Strange Lorenzen. Dateret 19. oktober 1943, hvilket var samme dag, som Lorenzen blev løsladt fra tysk internering efter flådens sænkning. (Jørgen Strange Lorenzen).

De danske politikere havde sammen med forsvarets ledelse i tiden før den tyske overgivelse forsøgt at planlægge, hvad der skulle ske, når tyskerne overgav sig. Da dette skete uden kamp, var forsvaret i stand til hurtigt at få kontrol over situationen i Danmark. Allerede den syvende maj blev alle modstandsgrupper underlagt hærens kontrol, og senest seks dage efter havde politiet overtaget kontrollen med lov og orden i Danmark fra Modstandsbevægelsen.

Noget af det første Marineministeriet foretog sig efter befrielsen var at inddеле Danmark i syv Marinedistrikter: Tre i Jylland, tre dækkende Sjælland og Fyn samt et for Bornholm. Denne inddeling skulle gøre det lettere for søværnet at varetage lokale opgaver og samarbejde med de engelske militære myndigheder rundt om i landet.

Første bemyndigelseslov, 16. maj 1945

De danske politikere var i maj 1945 enige om, at Forsvarsloven fra 1937 var utidssvarende, men det var ikke muligt at udarbejde en ny lov indenfor en kortere tidsperiode. Rigsdagen valgte derfor den 16. maj 1945 at vedtage den første af, hvad der skulle blive en række mili-

⁸ Kun få af Brigadens menige personel kom fra forsvarets rækker, men de havde alle i Sverige modtaget en militærudannelse.

tære bemyndigelseslove. Loven tillod forsvarsministeren at fravige 1937-ordningen både mht. forsvarets budget og antallet af indkaldte befalingsmænd, værnepligtige og frivillige. Bemyndigelsesloven var kun tiltænkt som en midlertidig løsning, men den og en lignende bemyndigelseslov for søværnet, vedtaget den 14. juni

samme år, kom i realiteten til at bestemme udviklingen af det danske forsvar helt frem til medlemskabet af NATO. Lovene blev efterfølgende uden større ændringer genfremsat og vedtaget hver de følgende år.

Den 11. maj kunne søværnet atter overtage kontrollen over Holmen i København. Det skete ved en enkel højtidelighed, hvor en dansk delegation, der bl.a. talte kronprins Frederik, forsvarsminister Kraft og viceadmiral Vedel fik overdraget området af den britiske rear admiral Holt. Her inspicerer de to admiraler en deling danske kadetter. Det er viceadmiral Vedel i midten. (Orlogsmuseet).

Den 10. juli blev Den danske Brigade opløst. Befalingsmænd af linien og reserven overgik sammen med officererne igen til deres tjeneste i forsvaret, mens resten af personellet blev hjemsendt.⁹ Da hæren endnu ikke var klar til at klare bl.a. alle de bevogtningsopgaver, der skulle løses, måtte en gruppe modstandsfolk fortsat forblive i tjenesten. Først efteråret 1945 kunne de sidste modstandsfolk hjemsendes.

De umiddelbare udfordringer

I sommeren 1945 stod Danmarks forsvar overfor en række udfordringer, der alle skulle tackles på hver sin måde; der var ca. 280.000 tyske soldater og et lignende antal tyske flygtninge i landet, de tusindvis af miner, som var blevet lagt på dansk område under krigen skulle fjernes og sidst men ikke mindst havde regeringen lovet at stille tropper til rådighed til besættelsen af det slagte Tyskland. Af mere politisk sprængfarlige udfordringer var der sovjetiske tropper på Bornholm, britiske på Færøerne og amerikanske på Grønland.

Mange af Holmens bygninger havde taget stor skade i de to år, de havde været brugt af tyskerne. Blandt andet var Søofficersskolen så ødelagt, at man først i januar 1946 kunne genoptage undervisningen. Her ses oprydningen af Holmens Modelkammer i maj 1945. Den første af søværnets landbaserede skoler kunne genåbne den 16. oktober 1945 på Kongelundsfortet. (Det Kgl. Bibliotek).

Minestrygningen af de danske farvande

Både tyskerne og de allierede havde til lands og til vands udlagt tusindvis af miner på dansk område. For reetableringen af den danske økonomi var det vigtigt, at de danske søruter hurtigst mu-

⁹ Ifølge K. J. V. Jespersen havde en del af Brigadens mandskab fået smag for den militære tilværelse og valgte derfor at søge i britisk eller fransk tjeneste. Ifølge Jespersen søgte intet af mandskabet at indgå i det danske forsvar, hvilket han forklarer med, at tjenesten i Brigaden i den sidste tid var præget af stor utilfredshed blandt personellet med arbejdsbetingelserne og endte med nærmest mytteri-lignende forhold.

ligt igen blev farbare. Derfor blev søværnet allerede den 24. maj 1945 af Marineministeriet beordret til så hurtigt som muligt, at oprette en minestrygningstjeneste, der skulle stå for strygningen af de danske farvande.¹⁰

Opgaven med minestrygningen betød at andre opgaver, såsom en genoptagelse af uddannelse af nyt personel til søværnets enheder og landinstitutioner samt farvandsovervågningen og søopmålingen af de danske farvande måtte skubbes i baggrunden. Især nedprioriteringen af uddannelse af nyt personel skulle på længere sigt vise sig at skabe store problemer for søværnet.

Søværnets situation var på dette tidspunkt meget kaotisk. Der var mangel på både materiel og mandskab, og på Holmen havde de to års tysk besættelse efterladt et område med ødelagte bygninger og tømte magasiner. Af minestrygere rådede søværnet i maj 1945 reelt kun over den ene store og de tre små minestrygere, der den 29. august var nået til Sverige. Det var langt fra nok til den kæmpe opgave, men til alt held blev en række af de fartøjer, som tyskerne havde erobret eller overtaget den 29. august 1943, genfundet rundt om i forskellige danske havne. Hovedparten kunne, efter et tiltrængt eftersyn på Orlogsværftet, igen tages i brug af søværnet.

Status over den danske flåde, 28. juni 1945

Type	Navn	Overtaget den	Nuværende Plads	Søværnets egne bemærkninger
Artilleriskib	Niels Luel	-	Kiel	Ødelagt.
Artilleriskib	Peder Skram	-	Kiel	Bjerget. Senere indbragt til Holmen.
Torpedobåd	Nymfen	11. maj	Holmen	Ved at blive bygget færdigt.
-- --	Najaden	-- --	Holmen	-- --
-- --	Dragen	Under dansk kontrol	Flensborg	Svært beskadiget ved ammunitionsekspllosion i Flensborg.
-- --	Hvalen	-- --	-- --	-- --
-- --	Laxen		Ukendt	
-- --	Glenten	Under dansk kontrol	Flensborg	Svært beskadiget ved ammunitionsekspllosion i Flensborg.
-- --	Høgen	-- --	-- --	-- --
-- --	Ørnen	-- --	-- --	-- --
Inspektionsskib	Ingolf		Holtenau, Tyskland	Fuldstændig vrag.
-- --	Hvidbjørnen		Tyskland?	Ukendt.
-- --	Islands Falk		Ukendt	
-- --	Beskytteren	15. juni	Holmen	Oplagt. I orden.
-- --	Maagen		Grønland	Oplagt. I orden.
Opmålingsskib	Hejmdal	5. juni	Holmen	Under reparation og udrustning.
-- --	Freja	Sommeren 1945	På vej mod Holmen fra Tyskland.	Ukendt.
-- --	Ternen	-	Grønland	Oplagt. I orden.

¹⁰ Under krigen var over 500 danske skibe blevet minesprængt i danske farvande, og fra 1940-43 havde søværnet selv stået for minestrygning i visse dele af de danske farvande. Mineringerne af danske farvande havde også givet tyskerne store problemer, og ifølge Marinetidende, november 1947, havde tyskerne ved befrielsen i maj 1945 over 6000 mand involveret i minestrygningen af de danske farvande.

Værkstedsskib Undervandsbåd	Henrik Gerner Havmanden	- 11. maj	Ukendt Holmen	Ukendt. Kan om nødvendigt repareres.
-- --	Havfruen	-- --	-- --	-- --
-- --	Havkalen	-- --	-- --	-- --
-- --	Havhesten	-- --	-- --	-- --
-- --	Daphne	-- --	-- --	Ødelagt.
-- --	Dryaden	-- --	-- --	-- --
-- --	Rota	-- --	-- --	-- --
-- --	Bellona	-- --	-- --	-- --
-- --	Flora	-- --	-- --	-- --
-- --	Ran	-- --	-- --	-- --
-- --	Triton	-- --	-- --	-- --
-- --	Galathea	-- --	-- --	-- --
Kongeskibet	Dannebrog	-	-- --	Oplagt. I orden.
Mineskibet	Lindormen	22. juni	-- --	Stærkt ombygget af tyskerne.
-- --	Lossen	-	Ukendt.	
-- --	Lougen	11. maj.	Holmen	Under reparation
-- --	Laaland	-- --	-- --	-- --
-- --	Kvintus	-	Ukendt.	
-- --	Sixtus	-	-- --	
-- --	Dampbaad A	-	Kiel?	Ødelagt.
Minestryger	Søløven	19. maj	Holmen.	Kommando hejst 20. juni.
-- --	Søbjørnen	11. maj	-- --	Fuldstændig vrag.
-- --	Sølven	-	Ukendt.	
-- --	Søridderen	19. maj	Holmen.	Kommando hejst 15. juni.
-- --	Søhesten	-	Ukendt.	
-- --	Søhunden	19. maj	Holmen	Kommando hejst 27. juni.
-- --	M.S. 1	-	Udrustet	
-- --	M.S. 2	9. juni	Holmen	
-- --	M.S. 3	ja	På vej mod Holmen fra Tyskland.	
-- --	M.S. 4	11. maj	Holmen	Fuldstændig vrag.
-- --	M.S. 5	15. juni	-- --	Under reparation.
-- --	M.S. 6	9. juni	-- --	-- --
-- --	M.S. 7	-	Udrustet	I orden, under kommando.
-- --	M.S. 8	15. juni	Holmen.	-
-- --	M.S. 9	-	Udrustet	I orden, under kommando.
-- --	M.S. 10	ja	På vej mod Holmen fra Tyskland.	Ukendt.
-- --	Skagerak		Ukendt.	
-- --	Springeren	15. juni	Holmen	Reparation ikke påbegyndt.
-- --	Havørnen	-	Nærheden af Vordingborg.	Fuldstændig vrag.
-- --	Narhvalen	15. juni	Holmen	Til eftersyn. Klar 1. september.
-- --	Hajen	ja	På vej mod Holmen fra Tyskland.	Ukendt.
-- --	M. S. K. 1	ja	Holmen	Klar. Kommando hejst.
-- --	M. S. K. 2	ja	-- --	Under Udrustning.
-- --	M. S. K. 3	ja	Frederikssund	Under bygning.
-- --	M. S. K. 4	ja	Holmen	Klar. Kommando hejst.
-- --	M. S. K. 5	ja	Skudehavnen	Under bygning.
-- --	M. S. K. 6	ja	-- --	-- --
-- --	M. L. 1	ja	Holmen	-- --

-- --	M. L. 2	ja	Holbæk	-- --
-- --	M. L. 3	ja	-- --	-- --
Bevogtningsfartøj	Hvalrossen	11. maj	Holmen	Fuldstændig vrøg.
-- --	Makrelen	-- --	-- --	-- --
-- --	Nordkaperen	-- --	-- --	-- --
-- --	Havkatten	-- --	-- --	I orden. Under kommando.
-- --	Sælen	-- --	-- --	Fuldstændig vrøg.
Kaserneskip	Fyen	11. maj	-- --	Under reparation og oprydning.
-- --	Hekla	31. maj	-- --	Under reparation.
Minebaad		Nej	Ligger i Frihavnen.	
-- --		-- --	-- --	
Moterkabelbaad	M. K. 1			
-- --	M. K. 2			
-- --	M. K. 3		Frihavnen?	
-- --	M. K. 4		Frihavnen?	
-- --	C. 3		Ukendt	
-- --	C. 4	11. maj	Holmen	

Samt 54 kuttere og en række mindre motorbåde og andre fartøjer.

En del af de danske orlogsskibe var dog forsvundet fra dansk område, men takket være en initiativrig ung søløjtnant ved navn Harry Larsen lykkedes det, i løbet af sommeren 1945, at stable en ekspeditionsstyrke på benene, der tog til de nordtyske havne og her genfandt en række af de danske fartøjer. Beretningen om søløjtnant Larsen og hans *"Kieler Expeditionary Force"*, som den kom til at hedde, indeholder en række elementer, der var meget kendetegnende for søværnets genopbygning i den første periode efter befrielsen. Ekspeditionen begyndte som et privat initiativ fra Harry Larsen, der også var aktiv i Modstandsbevægelsen, og først efter at den var kommet vel i gang, fik han den nødvendige velsignelse af søværnets ledelse. På tre togter lykkedes det de frivillige orlogsgaster at bringe 37 handels- og orlogsskibe hjem til Danmark, og derudover blev en række andre orlogsskibe fundet i ødelagt tilstand. Togtets resultat var ikke kun materielt, da også moralen hos søværnets personel blev løftet ved de danske skibes hjemkomst, og det viser tydeligt det engagement, med hvilken søværnets faste personel gik til opgaven med genopbygningen.¹¹

seet).

På grund af minefaren krævede briterne, at de danske skibe skulle følges af minimum to minestrygere, før de fik lov til at forlade Kiel. Søværnet havde på dette tidspunkt ingen ledige minestrygere, og først da Harry Larsen i Laboe genfandt to små danske minestrygere, kunne de begynde at sejle skibene hjem. Den hjemlige mangel på minestrygere gjorde, at Harry Larsen var bange for, at flåden ville overtage "hans" to minestrygere. Derfor anløb de ikke som forventet Holmen, men lagde i stedet til i skudehavnen, og blev ikke et øjeblik længere end højest nødvendigt, før de igen afgik mod Tyskland. Først efter tredje togt anløb man Holmen, og her blev minestrygerne hurtigt indlemmet i minestrygningsflotillen. Her er de to minestrygere fotograferet under klargøring i Tirpitzhaven i august 1945. (Orlogsmuseet).

¹¹ Mens Harry Larsen let fik adgang til havnene i de britiske og amerikanske besættelseszoner, nægtede de russiske myndigheder danskerne adgang til havnene i deres zone. I alt hjembragte *"Kieler Expeditionary Force"* fartøjer til en samlet værdi af over 100 mio. kr.

Søværnet havde allerede før befrielsen forudset problemerne med mineringen af de danske farvande, og man havde bl.a. fået påbegyndt konstruktionen af seks små minestrygere, der, for at undgå at tyskerne greb ind mod bygningen, var blevet forklædt som vagerkuttere. De kom i tjeneste i løbet af sommeren 1945. Man havde også bestilt minestrygningsmateriel i Sverige, der allerede den 5. maj blev transporteret med Den danske Brigade til Danmark. Materialet gjorde, at søværnet den 29. juni 1945 var klar til at indlede den første minestrygningsoperation, men det var langt fra nok til den kæmpe opgave som minestrygningen var. Man måtte derfor skaffe det manglende materiel fra anden side.

Allerede kort tid efter befrielsen indledte søværnet forhandlinger med Sverige med henblik på at låne minestrygere af den svenske flåde. Forhandlingerne førte dog ikke til det ønskede resultat, da man fra dansk side mente, at de svenske minestrygere var for gamle og umoderne. De store problemer med mineringen af de danske farvande taget i betragtning er det bemærkelsesværdigt, at søværnet ikke nåede en løsning omkring lejen af de svenske minestrygere. Det kan kun skyldes, at søværnet allerede havde indikationer på, at det ville være muligt at leje mere velegnet materiel hos de allierede.

Det lykkedes i hvert fald søværnet i sensommeren 1945 at skaffe den tiltrængte forøgelse af skibsmaterialet via den britiske flåde. Den 7. august blev den engelske 137. Minestrygerflotille; syv minestrygere, der i krigens sidste år var blevet sejlet af dansk personel under engelsk kommando, stillet til disposition for den danske flåde. De allierede havde klare handelsmæssige interesser i, at de danske farvande igen blev sejlbare, og søværnet fik derfor kort tid efter yderligere tre minestrygere til låns af Royal Navy og fra de allierede besættelsesstyrker i Tyskland overtog man 20 eks-tyske minestrygere, fordelt med ti i 1945 og endnu ti i 1946. Derudover blev der også indsat en række tyske minestrygere, der med tyske besætninger, men under allieret kontrol, stod for minerydning i Skagerrak og Nordsøen. De mellem tre og fire tusind tyske søfolk fik base i Hirtshals og Frederikshavn, samt i Kristianssand i Norge. Den danske stat skulle sørge for deres forplejning og brændstofforbrug. Fra dansk side var man ikke meget for at have den tidligere fjende på dansk område, og det blev prioriteret højt hurtigt at få gjort de tyske søfolk overflødige og sendt tilbage til Tyskland.¹²

Da mineskibet Lindormen og opmålingsskibet Freja på kadettogt i september 1945 anløb Göteborg var det første flådebesøg i fremmed havn siden 9. april 1940. Samtidig drog inspektionsskibet Heimdal til Færøerne og Grønland, hvorved den vigtige opgave med håndhævelse af Danmarks suverænitet her blev genoptaget. (Orlogsmuseet).

Allerede i løbet af sommeren 1945 kunne de vigtigste danske skibsruter erklæres for sikre. Selv Esbjerg havn, der var en af de mest minerede, kunne i december genåbne den for Danmarks økonomi så vigtige forbindelse mellem Esbjerg og Harwich for første gang siden 1940. Minestrygningen fortsatte

¹² Danskerne søgte efterfølgende at få udgifterne refunderet via den internationale "Mine Sweeping Board" i London, men uden held. Søværnet var ikke meget for at have tidligere fjender i dansk farvand, og da dommene ved krigsforbryderdomstolen i Nürnberg faldt i oktober 1946, blev søværnet sat i alarmberedskab. Man frygtede at de tyske officerer og menige – i protest over dommene over deres tidligere ledere – kunne finde på at begå mytteri og søge mod neutralt svensk område. Det skete dog ikke.

dog, og først i 1975 var samtlige danske farvande erklæret for sikre. Da havde søværnet uskadeliggjort ca. 20.500 miner, men den dag i dag sker det, at fiskere får miner eller anden ammunition fra Anden Verdenskrig i deres net.¹³

Den tyske hærs overgivelse i Danmark, maj 1945

Ved den tyske overgivelse i Danmark, Holland og Nordvesttyskland den 5. maj 1945 befandt der sig ca. 280.000 tyske soldater på dansk område. De overgav sig (undtaget dem på Bornholm) formelt til den engelske hær. Kort tid efter den tyske overgivelse blev det besluttet at de tropper, der ikke var så hårdt såret, at de krævede lægehjælp, hurtigst muligt skulle forlade Danmark, og marchere til allieret internering i det slesvigsk-holstenske område. Herunder var det vigtigt, at ingen tyske eller danske krigsforbrydere slap med ud af landet. Et feltpolitidetachement fik til opgave at kontrollere de tyske tropper ved grænse mod Tyskland samtidig med at søværnet blev pålagt at gennemføre en bevogtning af Øresund og de sydlige danske farvande. Søværnets opgave var både at forhindre smugleri samt sikre at eftersøgte personer ikke undslap til Sverige eller Tyskland, men da søværnet manglede fartøjer, måtte man låne en række privatejede motorbåde, der bistået af den danske flottes ni fartøjer og i en kort periode også af bevogtningsfartøjet Narhvalen, kunne patruljere i de nævnte farvande.¹⁴

Grænsen ved Kruså, maj 1945: Engelske soldater betragter tyske soldater på vej ud af Danmark. (Jørgen Strange Lorenzen).

Den tyske rømning foregik i tæt samspil mellem de engelske myndigheder og den tyske militære ledelse i Danmark, mens de danske myndigheder kun i meget begrænset omfang fik indflydelse på begivenhederne. Rømningen blev påbegyndt den 7. maj og var afsluttet den 6. juni.¹⁵

Tyske flygtninge i Danmark

I krigens sidste måneder var der ankommet ca. 250.000 tyske flygtninge til Danmark. Hovedparten kom fra de tyske områder i Østpreussen og det østlige Tyskland og var på flugt fra den fremrykkende Røde Hær. Da Danmarks befolkning i 1945 var på lidt over fire millioner, repræsenterede den store gruppe flygtninge reelt en befolkningsforøgelse på over 6 %.

Før 5. maj 1945 havde den tyske hær stået for indkvarteringen af flygtningene i Danmark. De blev her fordelt på ca. 1100 steder i landet, herunder bl.a. en række danske skoler, hvilket skabte stor forbitrelse i den danske befolkning. Ved kapitulationen overtog Modstandsbevægelsen bevogtningen af de tyske flygtninge. Fra dansk side forventede man, at flygtningene hurtigt ville kunne overføres til Tyskland, men da der ved krigens slutning var over tolv millioner tyske flygtninge internt i Tyskland, var det ikke muligt for de allierede at modtage flere, før det interne flygtningeproblem var blevet løst. Ca. 30.000 tyske flygtninge lå i maj 1945 på ty-

¹³ I perioden 5. maj til 30. september 1945 nåede søværnet at uskadeliggøre 1150 miner. Mineringen havde dog sin pris; i gennemsnit blev et større og et mindre fartøj minesprængt hver måned i hele 1945.

¹⁴ Den 109 tons tunge torpedobåd Narhvalen var indgået i søværnets tal i 1917. Den blev i maj 1945 genfundet i brugbar stand på Orlogsværftet, og indgik derefter som bevogtningsfartøj indtil 1949, hvor den blev udfaset. I den første tid efter befrielsen var skibet reelt flådens eneste egentlige krigsskib.

¹⁵ Ca. 4500 tyske soldater og teknikere forblev dog i Danmark og under dansk kontrol deltog de helt frem til november 1947 i minerydning til lands og til vands samt dumpning af efterladt ammunition.

ske skibe i Frihavnen i København, og den 23. juli overtog søværnet bevogtningen af skibene og flygtningene.¹⁶

Da det blev tydeligt, at flygtningene skulle blive i Danmark i længere tid end først antaget, blev de samlet i en række store lejre rundt om i landet, og her bevogtet af den danske hær. Samtidig blev det et fast element i regeringens politik, at få de allierede besættelsesmyndigheder i Tyskland til, så hurtigt som muligt, at lade flygtningene vende tilbage til Tyskland. I alle forhandlingerne med de allierede blev det danske flygtningeproblem bragt op og søgt løst i en art "noget-for-noget"-politik. Det lykkedes efterhånden at få de allierede til at modtage de tyske flygtninge, bl.a. ved at Danmark leverede en større mængde fødevarer til de allierede tropper i Tyskland.

De første flygtninge forlod først Danmark i slutningen af 1946, men den 1. januar 1948 befandt der sig stadig ca. 70.000 tyske flygtninge i Danmark. Først 15. februar 1949 forlod den sidste flygtning Danmark. Flygtningene udgjorde i sig selv ikke nogen sikkerhedspolitisk trussel mod Danmark, men krævede op mod 5000 af hærens soldater til bevogtning af lejrene m.v., for at sikre at flygtningene ikke slap væk eller fraterniserede med den danske befolkning.¹⁷

Efterladt tysk krigsmateriel

Da Danmark kun i mindre grad havde været ramt af krigens gang, befandt der sig ved befrielsen en stor mængde tysk militærudstyr i landet. Det inkluderede både en række større flådefartøjer, 280.000 soldater og næsten 1200 fly. Samtidig havde tyskerne opbygget en række kystbatterier, radar-, og radiostationer samt anden infrastruktur, der ved overgivelsen den 5. maj også var intakt.

Udstyret tilfaldt automatisk de allierede, men i september 1945 udtalte den danske regering på linie med regeringerne i Holland, Belgien og Norge, ønske om at overtage udstyret til brug for landenes forsvar. Alle gjorde de opmærksom på, at tyskerne, under deres besættelse, havde stjålet, konfiskeret eller overtaget landenes egne militære lagre. Det var derfor på sin plads, mente de fire regeringer, at man fik det efterladte tyske udstyr som erstatning. Landene fik dog afslag på deres anmodninger. Kun materiale, der kunne bruges til civil brug kunne overtages. Resten skulle fortsat forblive under allieret kontrol. Danmark fik således kun fem tyske transportfly overdraget.¹⁸

Luftfotografi fra Karup visende ødelagte tyske fly i 1945. (Flyvevåbnets Historiske Samling).

Resten af flymateriellet blev destrueret. Officielt var begrundel-

¹⁶ Da søværnet ikke rådede over det nødvendige personel til denne opgave, måtte man den 21. juli indkalde 160 værnepligtige, der fik til opgave at stå for bevogtningen af havneområdet.

¹⁷ De fire års flygtningeforsørgelse kostede den danske stat ca. 450 mio. kr. I februar 1952 indgik Danmark en aftale med Tyskland, hvor sidstnævnte forpligtede sig til at betale 160 mio. kr. for de tyske flygtnings ophold i Danmark 1945-49.

¹⁸ For en detaljeret oversigt over typer og mængder af tyske materiel, der befandt sig i Danmark og Norge i maj 1945, se Løwe 2000, s. 28-29 og 33.

sen, at man herved ville sikre ødelæggelsen af enhver form for tysk krigspotentiale og -produktion. Den britiske regering så dog også en klar handelsmæssig fordel i at sælge krigsmateriel til danskerne i stedet for blot at lade dem overtage det efterladte tyske materiel. Storbritanniens økonomi var efter de fem års krig stærkt svækket, og det var derfor vigtigt for den britiske regering at tjene penge på at sælge ud af landets store beholdning af våben og andet krigsmateriel.

Den 6. september 1946 var den engelske ødelæggelse af tysk materiel på dagsordenen ved det månedlige møde mellem forsvarsministeren, udenrigsministeren og militærets chefer.¹⁹ Viceadmiral Vedel nævnte her, at man i forsvaret var utilfreds med de engelske ødelæggelser af intakt tysk materiel. Han nævnte dog samtidig, at det var lykkedes søværnet at bjærge materiel til en værdi af ca. 20 mio. kr. Udenrigsminister Gustav Rasmussen var enig med Vedel, og spurgte retorisk, at nok var materiellet allieret krigsgods, men var Danmark ikke også allieret og skulle tages med på råd? Udenrigsministeren mente, at den britiske ødelæggelse af det erobrede materiel kunne bruges som argument overfor briterne for at få dem til at levere materiel billigt eller gratis til den danske Tysklandsdivision. Om argumentet blev fremført, og hvad det britiske svar i så fald var, nævner kilderne desværre intet om.

Det danske forsvar fik dog overdraget en mindre mængde våben og udstyr, bl.a. antiluftskyts, lyskastere, sigteudstyr og ammunition og en række mindre fartøjer. Derudover blev tre forter, der alle var udstyret med dansk materiel hurtigt overdraget til søværnet. Resten af forterne skulle først gennemgås af en dansk-britisk kommission, men i løbet af 1946 blev de fleste overdraget til det danske forsvar. Forsvarets genopbygningskommission udarbejdede derefter en plan for kystbefæstning af Danmark. Den første indeholder befæstninger hele vejen rundt om Danmark – fra Thyborøn til Rønne – og viser ingen tegn på at skulle sikre Danmark mod angreb fra en bestemt retning. Målet var at sikre de interne forbindelseslinier ved f.eks. Storbælt. Dette skiftede dog i løbet af 1947, hvor debatterne gik over til næsten udelukkende at dreje sig om opbygningen af et østvendt forsvar. I årene efter krigens afslutning blev hovedparten af de tyske stillinger (der hovedsageligt lå ved den jyske vestkyst) nedlagt og demonteret, men skytset m.v. blev senere genbrugt i bl.a. Stevnfortet og Langelandsfortet (begge påbegyndt i 1951). Brugen af det tyske materiel fjernede behovet for udenlandsk valuta, og gjorde det muligt billigt at opbygge en række velfungerende værker.²⁰

Udenlandsk hjælp til genopbygningen af det danske forsvar

Allerede før krigens afslutning var forberedelserne til genopbygningen af det danske forsvar gået i gang. Et centralt led i disse bestræbelser fandt sted den 14. februar 1945, hvor lederen af den danske mission i London, ambassadør Reventlow, indledte forhandlinger med det britiske udenrigsministerium om støtte til genopbygningen af det danske forsvar. Initiativet til forhandlingerne kom fra viceadmiral Vedel, der dog havde fået Vilhelm Buhl, der allerede på

¹⁹ Den kommission, der efter befrielsen undersøgte baggrunde for den tyske besættelse 9. april 1940, pegede bl.a. på, at de militære ledere ikke havde haft det fornødne overblik over den internationale udvikling. Det førte til, at man fra november 1945 indførte månedlige møder mellem de førnævnte personer. Det første møde fandt sted den sytten december 1945, og de fortsatte frem til 24. maj 1949. Referaterne fra møderne, der i gennemsnit varede en lille time, viser, hvordan man, udover at diskutere forsvarets situation, tæt fulgte udviklingen både internt i Danmark og i nærområdet samt mellem USA og Sovjetunionen.

²⁰ Allerede i november 1944 havde Arbejdsministeriet nedsat et udvalg, der skulle planlægge og senere stå for demonteringen af de tyske befæstningsanlæg i Danmark. De tre forter, der straks kunne overtages var Bangsbo ved Frederikshavn, Hornbæk Batteri samt batteriet på Sjællands Odde, der senere blev til Søværnets Artilleriskole på Gniben. Også Kystbefæstningen var i årene efter krigen plaget af mandskabsmangel.

dette tidspunkt var udset til at blive leder af befrielsesregeringen, til at godkende kontakten til London.²¹

Parterne blev først enige om levering af 20.000 håndvåben til den danske modstandsbevægelse. Våbnene var øremærket til brug til opretholdelse af ro og orden efter en tysk overgivelse i Danmark. Forhandlingerne fortsatte og den 18. juli 1945 fremsatte den britiske regering et officielt tilbud om, at bistå med genopbygningen af det danske forsvar. Briterne fremsatte samtidig et lignende tilbud til Norge.

Formålet med tilbudet fra britisk side var først og fremmest at gøre de to landes forsvar i stand til at bidrage til besættelsen af Tyskland. Den første plan koncentrerede sig dog om opbygningen af den danske flåde, hvilket ikke er overraskende, da den var udarbejdet af bl.a. den danske militærmission og viceadmiral Vedel. Han havde selv været i London den 9. – 13. juli 1945 og her drøftet sagen med det britiske Admiralitet.

Briterne tilbød at sælge eller udleje søværnet tre destroyere, to korvetter, ti motortorpedobåde, ti minestrygere - hvoraf de syv allerede var i dansk tjeneste - samt seks ubåde. Samtidig tilbød de at levere flymateriel til en reetablering af det danske luftvåben. Det engelske tilbud var udarbejdet på baggrund af en situation, hvor intet dansk krigsmateriel havde overlevet krigen, men da søværnet i majdagene genfandt bl.a. to store torpedobåde og tre mindre, der havde været under bygning på Orlogsværftet under krigen, blev behovet for britisk materiel mindsket.

I januar 1941 havde tyskerne krævet tolv af søværnets torpedobåde udleveret. Trods intern modstand bøjede regeringen sig, og efter forhandlinger blev otte af bådene udleveret. Som modydelse leverede tyskerne materiale til bygning af seks nye både. Arbejdet på tre af dem gik i gang i sommeren 1943, men blev indstillet i september. Søværnet frygtede, at tyskerne ville overtage bådene, hvis de blev bygget færdige. Ved befrielsen stod de tre skrog stadig på beddingerne på Orlogsværftet, og trods at søværnet allerede da mente, at bådene var noget små til de forventede opgaver, blev alle seks bygget færdige. Den første enhed af den nye "Krieger-klasse" løber her af stablen på etårsdagen for befrielsen, 4. maj 1946. (Marinens Bibliotek).²²

På baggrund af det britiske tilbud om salg af materiel til det danske søværn, ønskede værnet at udsende en delegation, der i England skulle besigtige mulige orlogsskibe til den danske flåde. Fremskaffelsen af nyt materiel havde hast, hvilket bl.a. ses af, at allerede inden delegationer var taget af sted, meldte søværnet ud, at det gerne ville overtage to fregatter, to korvetter samt ti minestrygere.

For flyvevåbnets vedkommende havde intet dansk flymateriel overlevet krigen. I september 1945 tog en dansk militærdelegation til London, hvor den drøftede genopbygningen af det danske luftvåben. Allerede på dette tidspunkt var de to værns luftstyrker de facto slået

²¹ En række af kilderne nævner at forhandlingerne begyndte i november 1944. De fleste nævner dog 14. februar som den officielle startdato, men det er ikke usandsynligt, at processen er begyndt noget før. Det er dog sikkert, at forhandlingerne begyndte før den tyske overgivelse i maj 1945. Vedels brev til den britiske Admiralitet blev, ifølge ham selv, smuglet til Sverige i toplanternen på en dansk skonnert.

²² Bådene var planlagt at skulle udstyres med skyts fra det svenske våbenfirma Bofors, men det viste sig ikke muligt at finde de nødvendige seks mio. svenske kroner, og skibene måtte derfor udstyres med skyts efterladt af de tyske styrker i Danmark.

sammen til et samlet dansk luftvåben, trods at det først var i 1951, at de blev lovformeligt til forsvarrets tredje værn. Møderne i London førte til en aftale om levering af en række fly, hvor de første ankom året efter.²³

Den 8. oktober 1945 ankom det første nyindkøbte flådefartøj til Holmen. Det var den britiske korvet *Geranium*, der i dansk tjeneste fik navnet *Thetis*. (Søværnets Undervands- og Fjernkendingsskole).

Der var en række årsager til, at det blev briterne, der hjalp Danmark med at genopbygge dets forsvar. For det første havde Modstandsbevægelsen under krigen hovedsageligt arbejdet sammen med briterne. Dernæst blev hovedparten af Danmark befriet af britiske styrker, og efter befrielsen blev en større gruppe britiske soldater i det danske område, hvor de bl.a. hjalp med overvågningen af de tyske troppers udmarch. Samtidig var den britiske regering meget usikker overfor, om USA fortsat ønskede at spille en rolle i Europa. Hvis ikke kunne Storbritannien komme til at stå alene overfor Sovjetunionen, og i så fald ønskede den britiske regering at råde over en række europæiske allierede – her i blandt Danmark.²⁴ Sidst men absolut ikke mindst var den britiske økonomi, som allerede nævnt, ikke god, og briterne ønskede at tjene penge på at sælge ud af landets store beholdning af militært isenkram.

Britisk oplæg til genopbygningen af den danske flåde

I Rigsarkivet ligger der en rapport om den danske flådes opgavefordeling og optimale sammensætning. Det bemærkelsesværdige er, at den er udarbejdet af den britiske flåde og dateret den 9. august 1945. Rapporten, hvis titel lyder *British Staff Study on the Composition of the Danish Navy*, var fra britisk side tænkt som et diskussionsoplæg inden den førnævnte danske delegation kom til England.

Rapporten slog fast, at der kun var en minimal chance for, at Danmark kunne forblive neutral i kommende krige. Samtidig ville den danske stat – ifølge englænderne - ikke være i stand til at opbygge en flåde, der alene kunne garantere Danmarks suverænitet. Alene ville Danmark kun være i stand til at modstå et angreb, hvis et sådant kom fra et mindre skandinavisk eller baltisk land. Et trusselsscenario som rapporten medgav ikke var realistisk i sommeren 1946.

Konklusionen var klar: I en krig ville Danmark kun kunne overleve, hvis landet havde allierede, der kunne komme til hjælp. I en sådan alliance skulle den danske flåde – ifølge den britiske, der åbenlyst så Storbritannien som Danmarks kommende allierede – opretholde kontrollen over de danske farvande og udføre angreb på fjendtlige skibe i Østersøen, Skagerrak og Helgoland Bugten. Her ville de bedste våben til opgaven være ubåde, mindre kystfartøjer samt minelæggere. I denne ånd sluttede rapporten med et længere indlæg om vigtigheden af, at den danske flåde fortsat rådede over undervandsbåde. Her blev især britiske undervandsbåde af U-klassen fremhævet som velegnet til danske forhold.

²³ Den danske regering bad om at aftalen blev holdt hemmelig, hvilket kan skyldes, at regeringen ikke ønskede at provokere Sovjetunionen, der netop havde forladt Bornholm. Aftalen blev derfor først offentliggjort i marts 1947, hvor det britiske udenrigsministerium oplyste, at man var forpligtet til at oplyse aftalens indhold til FN.

²⁴ På samme måde kan de britiske våbensalg til Sverige i denne periode ses som et forsøg på at få landet ind under britiske vinger.

Søværnet var ikke enig i alle de engelske konklusioner. Man mente, at værnets opgave både var at beskytte Danmark mod kup-overfald som den 9. april 1940, og at kæmpe på egen hånd – i hvert fald indtil hjælpen fra allierede eller venligtsindede lande nåede frem. Med søværnets egne ord måtte man være klar til at tage det første stød selv; en holdning, der også blev fremført overfor den britiske flåde under det danske besøg i september 1945. Søværnets udmelding var også farvet af en frygt for, at hvis det lod sig underordne en anden flåde (eller et andet værn), ville det miste sit eksistensgrundlag, og det ønskede ingen i søværnet.

Det britiske ”Staff Study” skal først og fremmest ses som et led i de britiske forsøg på at fastholde Danmark i en alliance eller tæt samarbejde med Storbritannien. Dernæst ville det heller ikke skade, hvis briterne kunne sælge nogen af deres overskydende våben til danskerne, hvilket afsnittet om U-klassen er et klart bevis på. Det skal dog retfærdigvis nævnes, at englændernes betragtninger omkring U-klassen viste sig korrekte. Søværnet lejede i 1945 tre af den nævnte type undervandsbåde, og det var fartøjer, som man i søværnet blev meget tilfredse med.²⁵

Et dansk forsøg på ligevægt

Selv om ledende personer i det danske forsvar var meget positive overfor tanken om et tæt militært samarbejde med Storbritannien, var det vigtigt for den danske regering, at det ikke kom til at se ud som om, der var et formelt forsvarssamarbejde mellem de to lande. Det skyldtes frygten for at blive sat i bås på den ene eller anden side af Europas nye brudflade – i dette tilfælde en frygt for en sovjetisk reaktion.

Hos Rigsdagens fire gamle partier (Socialdemokratiet, Konservative, Venstre og Det Radikale Venstre) var der reelt aldrig nogen tvivl om, hvor Danmark hørte til. Problemet var blot, at der i Europa ikke var nogen lande, der besad den militære styrke til at kunne sikre Danmark mod et sovjetisk angreb. Det kunne kun USA og på dette tidspunkt var der, som nævnt i indledningen, tvivl om, hvorvidt USA ville engagere sig i Europa. De danske politikere vidste, at Danmark havde alt at tabe og intet at vinde ved at vælge side imod Sovjetunionen, hvorfor det er naturligt, at de gjorde, hvad de kunne for at undgå en konfrontation.

Som led i balancegangen besluttede regeringen i september 1945 at undersøge mulighederne for at indkøbe våben i både øst og vest. Det blev derfor planlagt at udsende militærmissioner til både Storbritannien, Sovjetunionen, Sverige og USA. De udsendte officerer skulle her inspicere landenes forsvarsstyrker med henblik på efterfølgende at indkøbe militært udstyr. I Rigsarkivet ligger store og fyldige rapporter om militærmissionernes besøg i USA, Sverige og Storbritannien i 1945 og 1946. Med undskyldning i at landets forsvar var optaget af at demobilisere, valgte Sovjetunionen, som det eneste land, at svare nej til det danske ønske om et besøg. Afvisningen skyldes næppe manglende lyst til at sælge våben til Danmark, men nok snarere at den sovjetiske hær ikke ønskede at lade danske officerer inspicere deres tropper.

²⁵ Ret beset lejede man en ubåd af U-klassen og to af V-klassen, men da V-klassen var en forbedret U-klasse, vil de for nemhedens skyld blive betegnet som af samme klasse. Under et møde den 4. april 1946 nævnte Vedel, at søværnet havde forespurgt englænderne, om man kunne overtage et antal tidl. tyske ubåde. Årsagen til dette var sikkert både at de tyske ubåde var billige og at de under krigen havde vist deres værd. Om der nogensinde kom svar på denne henvendelse, har jeg ikke kunne se i de gennemgåede arkivalier. Norge overtog i 1948 et antal tyske ubåde, der dog alle havde befundet sig på norsk område den 5. maj 1945.

Via den danske gesandt i Moskva blev forslaget genfremsat den 25. juli 1947, men igen lød svaret, at det pt. ikke var muligt at arrangere et sådant besøg.²⁶

Af de allerede nævnte årsager blev det Storbritannien, der kom til at yde den første materielle støtte til genopbygningen af det danske forsvar. I perioden fra befrielsen og frem til den britiske militærmissions afvikling den 31. august 1947 modtog det danske forsvar udstyr for ca. seks millioner pund. Det drejede sig hovedsageligt om udstyr til den danske hær, hvilket passer godt med, at målet med den britiske hjælp først og fremmest var at gøre den danske hær i stand til at deltage i besættelsen af Tyskland.²⁷ Søværnet valgte kun at overtage en del af de skibe, som briterne tilbød. Dette skyldtes som nævnt både at flere danske skibe end forventet havde overlevet krigen, men også at søværnet manglede mandskab til at sejle skibene, og den danske statskasse manglede sterling til at betale for dem. Man nøjedes derfor med at indgå en aftale om køb af to fregatter, en korvet samt leje af tre ubåde.²⁸

Søværnet valgte også at tage imod et britisk tilbud om videreuddannelse af danske søofficerer og orlogsgaster, men personalemanglen gjorde det begrænset, hvor mange, der kunne afses til et længere ophold i England. Enkelte søofficerer kom også på stabskurser i Sverige.

To af de britiske ubåde fotograferet ved ankomsten til Holmen i oktober 1946. De højeste kommando i starten af 1947. (Orlogsmuseet).²⁹

I august 1946 blev der indgået endnu en kontrakt om nye fly til hærens og søværnets flyvevæsen. Der blev indkøbt flymateriel for i alt 11 mio. kr., hvilket dog kun rakte til at dække den desperate mangel på træningsfly. I slutningen af samme år indkøbte man yderligere en række fly i Storbritannien. Alle flyene var propeldrevne, og det medførte kritik fra folk, der mente, at man burde have indkøbt de nye jettfly i stedet.

Sådanne fly var dog væsentlig dyrere, og danskerne valgte derfor propeldrevne fly, der nok var lidt umoderne, men som både var billigere og i krigen havde vist deres værd. De skulle

²⁶ I maj-juni 1946 tog en dansk handelsdelegation til Sovjetunionen, og indgik her en handelsaftale mellem de to lande. Aftalens vigtighed var ikke så meget i selve værdien af den nye handel som i signal til omverdenen om, at Danmark kunne handle med både Øst og Vest.

²⁷ Ifølge Mariager 1997, s. 28: 3.638 køretøjer, 151 tunge våben, 22.615 rifler, maskinpistoler og andre håndvåben, 3.500 teleskoper, kikkerter m.v., 24.000 uniformer samt 44.000 tæpper.

²⁸ De to fregatter og den ene korvet kostede i alt 13,5 mio. kr. Planerne om at indkøbe i alt to korvetter blev aldrig realiseret. Ifølge Vedel skyldtes det, at den første korvet ikke havde vist sig så anvendelig ved Grønland som forventet, men beslutningen kan også skyldes mangel på valuta.

²⁹ En af de nye undervandsbåde havde under krigen været aktiv i den polske flåde, og overdragelsen af båden til Danmark fik i foråret 1946 den polske regering til at protestere overfor den britiske regering. Polakkerne mente, at båden var blevet overdraget til den eksil-polske flåde og at den derfor tilhørte Polen. Et argument som englænderne dog hurtigt fejede af bordet. Selv om polemikken ikke direkte involverede Danmark kan man i Rigsarkivet se, at sagen blev fulgt tæt af de danske myndigheder.

I december 1947 tilbød den britiske flåde at leje søværnet yderligere tre undervandsbåde. Søværnet havde ikke personel til bådene, og briterne foreslog derfor at undervandsbådene blev oplagt i danske havne og at Danmark først skulle betale leje, når mandskabet til bådene var uddannet og de kunne hejse kommando. Dette sagde den danske regering dog nej til, da man var bange for at Sovjetunionen ville opfatte det, som om briterne anbragte en flådereserve i Danmark.

derudover først og fremmest benyttes som trænings- og rekognosceringsfly, og deres kampværdi var derfor ikke det centrale i beslutningen om at indkøbe flyene.³⁰

Efter krigens afslutning var den ubeskadigede danske hovedstad et populært mål for flådebesøg fra USA, Storbritannien og andre vestlige lande. De mange besøg fra vestallierede lande skabte en dansk frygt for, at Sovjetunionen skulle få indtrykket af, at Danmark var på vej ind i en vestvendt alliance. Det fik viceadmiral Vedel til, i forsommeren 1947, at opfordre den russiske marineattaché til at sende orlogsskibe på besøg. Samtidig meddelte han englænderne, at omfanget af deres planlagte besøg var "lidt voldsomme", hvorefter de aflyste et par af de planlagte flådebesøg. Her er den britiske krydser Dido fotograferet ved Langelinie i 1945. (Museumscenter Hanstholm / Jens Andersen).

Mangel på udenlandsk valuta

Militært isenkram er dyrt, og Danmarks økonomiske situation i årene efter krigen besværliggjorde genopbygningen af forsvaret. Landet rådede kun over få reserver af udenlandsk valuta, og de skulle først og fremmest bruges til indkøb af maskiner og råvarer til landbruget og industrien. Nok var det danske produktionsapparat stort set ubeskadiget, men det var nedslidt, og det var dyrt at skaffe nyt. Fra 1940 og til og med 1946 var den danske produktion faldende.

Fra britisk side var man klar over de danske valutaproblemer. Da man i sommeren 1946 forhandlede om en ny handelsaftale om landbrugsvarer med England fremkom briterne med et tilbud om, at danskerne kunne købe engelske våben billigt som kompensation for, at briterne ikke kunne/ville betale den ønskede pris for de danske landbrugsvarer. Kilderne nævner ikke om dette blev gennemført, men det er bemærkelsesværdigt, så billigt de britiske skibe blev solgt eller lejet til den danske flåde.

Forsvarets to centrale personer ses her sammen med kronprins Frederik ved kransenedlæggelse ved markeringen af etårsdagen for befrielsen. Det er general Ebbe Gørtz yderst til venstre, med viceadmiral Vedel ved hans side. (Orlogsmuseet).

Danske troppers deltagelse i besættelsen af Tyskland

Allerede inden befrielsen havde den fremtrædende konservative danske politiker J. Christmas-Møller, der i London var formand for Det Danske Råd, foreslået englænderne at Danmark stillede en division – han nævnte selv en styrke på mellem 10-11.500 mand - til deltagelse i de allieredes besættelse af det slagte Tyskland. Det var et tilbud, som han gentog i maj 1945, hvor han var blevet udenrigsminister i befrielsesregeringen. På dette tidspunkt blev det bakket op af resten af regeringen og ved Rigsdagens åbning udtalte stats-

³⁰ Man indkøbte i alt 44 Oxford-fly, 26 Harvard-fly, 26 Spitfire-fly samt fem Sea Otter amfibiefly til luft- og søredningstjenesten og i USA seks Catalina-fly til Grønland. Derudover fik man reservedele til et års forbrug samt diverse materiale til indretning af de danske flybaser. Allerede i foråret 1946 indkøbte Sverige 50 jetjagere til dets luftvåben.

minister Buhl, at regeringen forberedte *"Udsendelsen af en fuldt udrustet dansk Division til Deltagelse i Besættelsen af Tyskland"*.³¹

Det danske tilbud om deltagelse i besættelsen var med til at øge landets popularitet hos de allierede og har givet været med til at sikre optagelsen i FN. Derudover blev tilbuddet et integreret led i det engelske tilbud om hjælp til genrejsning af det danske militær, da den britiske regering den 14. august 1945 officielt bad Danmark om at stille en division på 11.000 mand til rådighed. Den engelske anmodning blev vel modtaget i Danmark, og den 4. september 1945 annoncerede forsvarsminister Kraft, at 10.000 danske mænd skulle indkaldes til hæren med sigte på at gøre tjeneste i det besejrede Tyskland. Men derefter begyndte den første befrielsesefori at lægge sig, og det gik op for den danske regering, i hvor dårlig stand det danske forsvar og økonomi egentligt var. Samtidig var der som nævnt over en kvart million tyske flygtninge i Danmark, og de krævede både store ressourcer og mandskab til bevogtning af flygtningelejrene. Det betød, at regeringen begyndte at trække i land, og der skulle gå lang tid, inden man fik forhandlet en aftale på plads.

³¹ RDT, 96. saml., 1945, s. XI-XIII.;

Anden del. Genopbygningen tager form

Den 30. oktober 1945 gik danskerne til valgurnerne og det resulterede i en KV-regeringen under ledelse af Knud Kristensen. Venstremanden Harald Petersen blev forsvarsminister og den politisk uafhængige diplomat Gustav Rasmussen blev udenrigsminister.

Første møde mellem udenrigsministeren, forsvarsministeren, general Gørtz og viceadmiral Vedel fandt sted den 6. december 1945. Her udbad Vedel sig en holdning til, om værnene skulle orientere sig mod England eller Sverige. Begge landes regeringer og forsvar havde vist sig meget imødekomende overfor det danske forsvar, og Vedel var derfor sikker på, at man kunne indlede et frugtbart samarbejde med dem begge. Viceadmiralen gjorde opmærksom på, at det var vigtigt tidligt i processen at vælge side, da det på længere sigt ville få stor betydning for forsvaret, hvem man valgte som leverandør af de nye våben og udstyr. Han gjorde dog ifølge referatet ikke opmærksom på, hvem han selv anbefalede som leverandør, og referatet viser ikke om Vedel fik svar fra de andre mødedeltagere.

Samtidig udbad Vedel sig svar fra udenrigsministeren og forsvarsministeren på, hvornår de forventede, at den internationale situation var så klar, at genopbygningen af forsvaret kunne begynde. Heller ikke her fik Vedel noget direkte svar; forsvarsministeren gjorde blot opmærksom på, at han havde planer om snarligt at nedsætte en forsvarskommission, der bl.a. skulle søge at besvare Vedels spørgsmål. Harald Petersen gjorde dog opmærksom på, at han endnu ikke havde drøftet dette med sine kolleger i regeringen og derfor ikke ville garantere, at forslaget kunne gennemføres. Det er ikke overraskende, da han på dette tidspunkt kun havde været minister i lidt over en måned. Hans forslag fandt dog opbakning i regeringen, for i april 1946 blev der nedsat en forsvarskommission, men mere om det senere.

Inden da arbejdede regeringen videre med udsendelsen af den danske brigade til Tyskland. Den danske regering stillede en række krav til briterne, og slog fast, at en hel division var væsentligt mere end Danmark kunne stille. Man ønskede derudover også at Storbritannien dækkede en del af udgifterne og stillede militært udstyr til rådighed for styrken. Danskernes hovedargumenter var, at opstillingen af en styrke på 10.000 mand ville betyde færre hænder i det danske landbrug, hvis fødevareproduktion var af stor betydning for det krigshærgede Europa. Derudover hævdede regeringen at op mod 2700 danskere var aktive i den engelske hær, og at disse ret beset burde tælles med i det danske bidrag.

Fra militærets side var der dog opbakning til ideen om udsendelsen af en division til Tyskland. General Gørtz skulle således den 21. januar 1946 have udtalt til den britiske militærmission i Danmark, at han personligt var tilhænger af ideen, og allerede havde sat uddannelsen af de 10.000 soldater i gang.

Prioritering af minestrygning vs. genopbygning

På et pressemøde i januar 1946 fortalte viceadmiral Vedel om de opgaver, som søværnet stod overfor.³² I forhold til sommeren 1945 var minestrygningen ikke længer nummer et på viceadmiralens liste. Det var i stedet uddannelse af nyt personel, dog fulgt tæt af minestrygning og bevogtning af de efterladte tyske kystbefæstningsanlæg. Som punkt fire til seks kom oprydning og genopbygning af den danske flåde og det kommende nye luftvåben. Viceadmiralen benyttede samtidig lejligheden til at imødegå den kritik, der var fremkommet under den

³² Det har ikke været muligt for mig at finde den præcise dato for dette pressemøde. Mødet er omtalt i Marinetidende, januar 1946 men uden en specifik dato. Det må dog have fundet sted enten i december 1945 eller i starten af januar 1946. Da det er kutyme, at søværnets chef hvert år i januar fremkommer med en tale om værnets status, er det mit gæt, at førnævnte pressemøde har fundet sted i forbindelse med denne tale. Derfor har jeg dateret pressemødet i begyndelsen af januar.

nyligt overståede valgkamp, og som var gået på, at de to engelske fregatter og korvetten var blevet købt for dyrt, og at de var forældede. Ifølge Vedel var man i søværnet meget tilfreds med den hurtighed, hvormed skibene var blevet indkøbt og overdraget til Danmark, og man havde fuld tiltro til, at de ville kunne klare de påtænkte opgaver. Skibene skulle indgå i uddannelsen af nyt personel, og var ikke tiltænkt en rolle som egentlige krigsskibe. Minestrygningen var hæmmet af mangel på befalingsmænd, og for at få uddannet nye var det nødvendigt at råde over skibsmateriel, hvorpå befalingsmændene kunne lære at sejle. Fregatterne og korvetten var, efter Vedel og søværnets mening, klart brugbare til denne opgave.³³

Den 3. januar 1946 blev der afholdt endnu et møde mellem forsvarsministeren, udenrigsministeren og de højere militære chefer. På mødet blev problemerne med at overtage det efterladte tyske materiel diskuteret, men vigtigere er det, at Vedel på mødet for første gang spurgte udenrigsministeren, om der var grund til at skifte prioriteringen fra minestrygningen til genopbygningen af en krigsberedt flåde. Referatet citerer udenrigsministeren for at svare, at der ikke var nogen grund til at ændre prioriteringen.

Vedel gentog spørgsmålet på det næste møde den 14. februar, og fik her samme svar. Mødet den fjortende er også første gang, at man i kilderne ser direkte uro overfor den sovjetiske tilstedeværelse i Europa. Vedel fremfører, at der *"i visse kredse"* var betænkelighed over, at USA trak dets tropper hjem i et hurtigt tempo, mens russerne synes at opretholde fuld militær tilstedeværelse i dets besættelseszoner. Vedels udtalelse blev dog ifølge referatet ikke kommenteret af nogen af de andre mødedeltagere.

Allerede i juli 1946 kunne fregatten Niels Ebbesen tage på det første kadettogt, der gik til Middelhavet. Da søsterskibet Holger Danske samtidig aflagde besøg i USA var Niels Ebbesens togt planlagt at inkludere et besøg i den russiske havneby Odessa, men af uvisse årsager blev dette aflyst. Her er fregatten fotograferet ved Madeira 2. august 1946. (Jørgen Strange Lorenzen).

Fremmede tropper på dansk område: Problemerne Bornholm, Færøerne og Grønland

Vedels kommentar på mødet den 14. februar var vigtig, for i på dette tidspunkt var der stadig russiske tropper på Bornholm. Den 5. maj 1945 havde den tyske kommandant kun villet overgive sig til de vestallierede, og han nægtede derfor at overgive sig til de sovjetiske styrker. Resultatet blev luftbombardementer af de bornholmske byer Nexø og Rønne den 8. og 9. maj, og en sovjetisk invasion den 9. maj. Da var den endelige tyske kapitulation trådt i kraft, og de sovjetiske tropper blev derfor ikke mødt med modstand fra de tyske styrker.

Russerne overførte i majdagene ca. 10.000 soldater til Bornholm, og besættelsen af den danske ø kom til at spille en stor rolle i det danske forhold til den store nabo i øst. Kigger man på den politiske debat i Folketinget og i aviserne, er det bemærkelsesværdigt, hvor lidt besættelsen af Bornholm nævnes. Det skyldes ikke manglende interesse, men tværtimod at regeringen allerede i juni 1945 indførte pressezensur om emnet. Helst så de at den russiske tilstedeværelse slet ikke blev nævnt, men skete det alligevel, var det for regeringen meget vigtigt, at den ikke blev behandlet anderledes end de britiske troppers tilstedeværelse i Danmark og på Færøerne samt de amerikanske tropper på Grønland.

³³ Ifølge Vedel kostede de to fregatter, der fik navnene Holger Danske og Niels Ebbesen, ca. 5 mio. kr. stykket. Dertil skal lægges ca. ½ mio. kr. i ombygningsomkostninger, men da det foregik på Orlogsværftet, lagde det ikke beslag på de knappe valutaresserver.

Britiske tropper havde besat Færøerne den 13. april 1940, men allerede i juli 1945 trak de hovedparten af tropperne hjem. De ønskede dog at beholde en mindre styrke på øerne til at stå for det lorananlæg³⁴, som de under krigen havde bygget på øerne, men dette bragte den danske regering i en klemme. Man kunne dårligt på den ene side arbejde for at få Sovjetunionen til at forlade Bornholm og samtidig tillade at briterne forblev på Færøerne. Det samme gjaldt omkring Grønland, der under krigen var blevet en vigtig base for amerikanerne. På Færøerne blev løsningen, at den vigtige navigationsstation blev bemannet med civile briter, der skulle erstattes med dansk personel, så snart det nødvendige mandskab var uddannet til opgaven.

I oktober 1945 forlod de engelske tropper selve Danmark, men først den 4. marts 1946 afleverede den danske regering en note til det sovjetiske udenrigskommissariat, hvori Danmark gjorde klart, at man nu var i stand til selv at varetage forsvaret af Bornholm. Noten udtrykte samtidig dansk taknemmelighed over den sovjetiske indsats på øen. Det er tydeligt, at den danske regering gik meget på listefødder overfor den russiske besættelse af Bornholm. Der var klart usikkerhed om russerne overhovedet havde tænkt sig at forlade øen igen, og det var centralt for den danske regering ikke at give russerne et påskud til at blive på øen.

Den 5. marts meddelte den russiske udenrigsminister via den danske gesandt i Moskva, at de snart ville trække sig tilbage fra Bornholm. Eneste krav var, at danskerne straks uden hjælp fra andre magter skulle besætte øen og *"fuldt udøve sin administration"*³⁵, hvilket den danske regering allerede den 8. marts kunne garantere.³⁶ Den 5. april 1946 forlod de sidste russiske tropper Bornholm, men det danske forsvar havde efterfølgende store problemer med at finde både indkvarteringsmuligheder til hærens soldater samt ledige orlogsskibe, der kunne overføres til øen.

Problemerne omkring fremmede tropper på dansk område var dog ikke overstået. De britiske tropper forlod først endeligt Færøerne i september 1946, og de amerikanske tropper på Grønland var helt frem til Danmarks medlemskab af NATO et fast emne på møderne mellem forsvarsministeren, udenrigsministeren og de højere militære chefer. Danskerne ønskede her at opsigte den aftale om amerikanske baserettigheder på Grønland, som var blevet indgået i april 1941. Forsvaret forudså dog store problemer med at finde de nødvendige styrker til at bevogte den store ø, og forhandlingerne om ophævelsen af baseaftalen nåede ikke noget resultat før Danmark blev medlem af NATO.

"Et Aar er gaaet". Viceadmiral Vedel gør status over genopbygningen

I Tidsskrift for Søværnen havde viceadmiral Vedel i 1946 et indlæg med titlen "Et Aar er gaaet". Her gjorde han status over søværnets stilling et år efter befrielsen, og skitserede de kommende års udfordringer. Vedel beklagede, at genopbygningen ikke gik så stærkt, som man kunne håbe, og bad personellet om at holde modet oppe. Samtidig beklagede han, at

³⁴ Lorananlægget blev brugt til navigation for bl.a. transatlantisk lufttrafik.

³⁵ Her citeret fra Jensen 2000, s. 194.

³⁶ At danskerne tog denne formulering alvorligt ses bl.a. af en udtalelse fra general Gørtz den 3. juli 1947 under et møde mellem de højere militære chefer, forsvarsministeren og udenrigsministeren. Her sagde han, at der altid var 1000 danske soldater på Bornholm, og *"der sendes aldrig en mand derfra, før hans afløser er kommet"*.

manglen på befalingsmænd havde gjort det nødvendigt at tvangsindkalde personel til at udfylde de værste huller i rækkerne.³⁷

Manglen på mandskab havde fået Folketingets til allerede den 22. juni 1945 at vedtage, at aktive i Modstandsbevægelsen kunne blive optaget som befalingsmænd i forsvaret. De skulle dog ansøge og godkendes af Frihedsrådets Kommandoråd, og igennem et uddannelsesforløb, inden de kunne komme i aktiv tjeneste. Personer, der havde fungeret som befalingsmænd eller lignende i allierede hære under krigen, kunne på samme måde søge om optagelse i det danske forsvar. En række frihedskæmpere meldte sig, men ikke nok til at løse problemet med manglen på befalingsmænd.³⁸

I sit indlæg i Tidsskrift for Søværnen slog Vedel igen fast, at søværnets vigtigste opgave var, at stryge de i dansk farvand udlagte miner og at sikre den danske sydgrænse. Dette var dog stadig kortsigtede "her-og-nu" opgaver, der kun i meget begrænset form var med til at genopbygge flådens kampkraft, og Vedel lagde ikke skjul på, at søværnet især manglede egentlige kampfartøjer.

Samtidig ønskede Vedel stor kontrol over genopbygning. I et samtidigt indlæg i Berlingske Tidende skrev han direkte; *"Regeringen og Rigsdagen bestemmer landets udenrigspolitik og dermed de principielle opgaver for værnene. Så tilkommer det de kommanderende og de sagkyndige at indrette værnene således, at de kan løse disse opgaver"*.³⁹ Det tyder på, at

Vedel ikke havde den store tiltro til politikernes evner til at tage de rigtige og langsigtede beslutninger. Han havde på nærmeste hold oplevet nedskæringerne i forsvaret i 1930'erne, og det kan have givet han en skeptisk holdning overfor de folkevalgte politikeres evner til at varetage forsvarets tarv.

I den danske regering var glæden stor, da man i marts 1946 fik en indbydelse til at sende et kontingent soldater til London, hvor de skulle deltage i Sejrsceremonien på etårsdagen for krigens afslutning. Indbydelsen blev opfattet som endnu et tegn på, at Danmark blev regnet blandt de allierede. (Orlogsmuseet).

Forsvarskommissionen af 11. april 1946

Statsminister Buhl havde i sin åbningstale den 9. maj 1945 lagt op til, at der skulle nedsættes en forsvarskommission. Han forventede, at en ny forsvarslov først kunne komme på plads efter det kommende valg, og håbede at der kunne samles bred enighed bag et kommende lovudkast. Efter befrielsen var der mange opgaver, der skulle løses, og genetableringen af landets økonomi fik forrang over alt andet. Både derfor og fordi regeringen ventede på et udspil fra FN, blev nedsættelsen af kommissionen forsinket, og først den 11. april 1946 kunne Folketinget enstemmigt vedtage et forslag om nedsættelsen af en Forsvarskommission.

³⁷ Manglen på befalingsmænd blev yderligere forværret af det opgør med pro-tyske officerer og befalingsmænd, som var en del af retsopgøret. Der var kun få med tyske sympatier i søværnet, men enkelte officerer blev afskediget pga. bl.a. manglende modstand mod det tyske angreb den 29. august 1943.

³⁸ Loven blev ikke modtaget særlig godt internt i søværnet, hvor den generelle opfattelse var, at den forfordelte de af søværnets personel, der havde deltage i modstandskampen, men ikke havde bedt om forfremmelse på baggrund deraf.

³⁹ Indlægget er gengivet i Marinetidende, februar 1946, s. 3, hvorfra citatet er taget.

Forsvarskommissionen af 11. april 1946 fik som opgave, "at udarbejde en samlet plan med tilsluttende lovforslag for ordningen af Danmarks fremtidige forsvar som suveræn stat og under hensyntagen til dets stilling som medlem af De forenede Nationers organisation"⁴⁰. Altså et neutralt land, der var medlem af FN. Som tydeligt tegn på at forsvars-, udenrigs-, og sikkerhedspolitikken hænger sammen fik udenrigsministeriet koblet en "sagkyndig" repræsentant på den 31 mands store kommission, der også blev pålagt, at inkorporere erfaringerne fra de fem års krig i oplægget til et nyt forsvar.⁴¹

Forslaget om forsvarskommissionen fik bred opbakning fra Folketingets partier. Det er tydeligt, at man fra dansk side var begyndt at blive skeptisk overfor om der overhovedet ville komme et forsvarsudspil fra FN. På mødet mellem de militære chefer og forsvars- og udenrigsministeren den 2. maj 1946 blev udviklingen i FN diskuteret. Her svarede forsvarsminister Harald Petersen på et spørgsmål fra Vedel, at det var hans overbevisning at man fra dansk side ikke skulle vente på FNs generalstabskomité's endelige rapport, da der ville gå lang tid inden den forelå, og da den næppe kom til at berøre Danmark andet end overfladisk. Det var noget af en omvæltning fra året før, hvor udtalelserne fra Folketingets talerstol gav det indtryk, at partierne nærmest forventede, at man fra FN ville få en detaljeret drejebog til, hvordan forsvaret skulle opbygges. Den ændrede holdning gjorde det også legitimt igen at sige, at det var vigtigt, at Danmark opretholdt muligheden for igen at påberåbe sig status som neutralt land, hvis FN skulle bryde sammen.

Kommissionen påbegyndte sit arbejde den 27. juni 1946, og den første tid blev brugt til at indhente oplysninger om værnenes forhold. Her blev bl.a. søværnet bedt om at komme med en status over dets situation, sammenlignet med situation før 29. august 1943. Svaret lød, at mens søværnet før flådens sænkning havde rådet over 69 enheder, var tallet i juli 1946 kun 33. Endnu værre var det, at ca. 2/3 af fartøjerne var minestrygere og derfor ikke egentlige kampenheder. Samtidig rådede Marinens Flyvevæsen, der før krigen havde rådet over 34 fly, i juli 1946 kun over få træningsfly, som man delte med Hærens Flyvetjeneste. Værdien af søværnets materielbeholdninger var kun 88,6 mio. kr., mens man i 1943 havde rådet over beholdninger for over 180 mio. kr.⁴² Søværnet gjorde derudover opmærksom på, at meget af det her nævnte materiel var fra før krigens tid og derfor forældet. Det var dystre tal, der klart viste, at der var lang vej endnu inden søværnet var på fode igen.⁴³ Hærens situation var dog åbenbart værre; fra Folketingets talerstol opgjorde forsvarsminister Rasmussen den 28. november 1946 forsvarets samlede tab under krigen til 1½ mia. kr. fordelt med 1 mia. kr. til hæren og resten til søværnet.⁴⁴

⁴⁰ Her citeret fra Marinetidende april 1946, s. 2ff.

⁴¹ Kommissionen bestod af 21 medlemmer fra Rigsdagen, tre fra hæren, tre fra søværnet og tre fra hærens flyvetropper og søværnets flyvevæsen samt en fra Udenrigsministeriet. De tilforordnede fra hær, søværn, flystyrker samt Udenrigsministeriet havde ikke stemmeret. For en navneliste over kommissionens medlemmer, se Marinetidende, juli 1946.

⁴² Af de for Danmarks forsvar så vigtige miner var der i 1947 kun 200 tilbage, mod det ti-dobbelt den 9. april 1940. Under krigen var det lykkedes ansatte ved Orlogsværftet at tømme en del af søværnets beholdninger og skjule dem bl.a. på en række forskellige fyrstationer.

⁴³ Søværnets mangel på næsten alt giver sig også udtryk i de mange maskinskrevne indberetninger perioden lige efter krigen, hvor mange af dem er skrevet på tyske eller svenske skrivemaskiner, der ikke var udstyret med de danske bogstaver æ, ø og å.

⁴⁴ RDT 1946/47 sp. 1185. Tallene er i 1946-priser.

Søværnet manglede bl.a. uniformer, og lånte derfor en større mængde fra Sverige. Her ses danske værnepligtige på Holmen i 1945 iført svenske marineuniformer. (Orlogsmuseet).

Status over den danske flåde, 1. september 1946

Type	Navn eller antal	Deplacement	Søværnets egne bemærkninger
Fregat	Holger Danske	1400 tons	Skole- og inspektionsskib. Uden egentligt kampværdi.
-- --	Niels Ebbesen	-- --	-- --
Korvet	Thetis	925 tons	-- --
Bevogtningsfartøj	Havkatten	110 tons	Bevogtningsfartøj – uden kampværdi.
Ministrygere af M-klassen.	M1, M4 og M6	270 tons	Anvendelig som bevogtningsfartøj. Ingen egentlig kampværdi.
Ministrygere af M-E-klassen	9	6 a 180-230 3 a 250-400	Specialfartøjer uden egentlig kampværdi.
Ministrygere af M-R-klassen	21	90	-- --
Ministrygere af MS-klassen	9	70	-- --
Ministryger af MSK-klassen	6	60	-- --
Kuttere	ca. 40	-	Ingen krigsmæssig værdi.
Opmålingsskib	Hejmdal	705	Uden egentlig kampværdi.
-- --	Freja	320	Ingen kampværdi.

"Resume for Flaaden:

Pr. 1/9 1946 besidder Flaaden intet Skib af betragtelig Kampværdi. Det eneste torpedobærende Fartøj er Bevogtningsfartøjet "Havkatten." (1 Stævntorpedoapparat). I Løbet af Oktober bliver endnu 1 Bevogtningsfartøj af denne Type klar.

Fregatterne (2) og Korvetten samt Ministrygerne af M-Typen paaregnes forbedret og Minefartøjerne (Lindormen, Lougen, Laaland) bragt tilbage til oprindelig Skikkelse saa vidt muligt inden Udgangen af 1947. Dette er dog alle Specialskibe, der under en Neutralitetsbevogtning kan løse visse Opgaver, men i en krigsmæssig Situation vil være uden betragtelig Kampværdi.

2 T/40 forventes klar Foraaret 1947, første 3 T/41 Efteraaret 1947, sidste 3 T/41 Sommeren 1948. Dette giver vel en betydelig militær Tilvækst, men disse Torpedobaade, og navnlig de to T/40, er væsentligt svagere armeret end projekteret.

De lejede engelske U-baade paaregnes tidligst at have brugbart uddannede Besætninger til Efteraaret 1947."

Betænkningen fra Søværnet, juli 1946

Den 25. juli 1946 afleverede Søværnets Ordningsudvalg en betænkning til forsvarsministeren, der indeholdt værnets egne ideer om søværnets genopbygning. Udvalget var blevet nedsat af Marineministeriet allerede i juni 1945 og kunne 13 måneder senere aflevere den lovede beretning.

Den 150 sider lange betænkning søgte at give et sammenhængende rids af både Danmarks sikkerhedspolitiske situation og af de krav, det stillede til det danske forsvar, med hovedvægten på søværnet. Samtidig redegjorde den for, hvordan erfaringerne fra den netop afsluttede krig kunne og burde inkorporeres i det danske forsvar. Her var den klare konklusion, at det

danske søværn skulle satse på jagere, motortorpedobåde, minelæggere og –strygere samt undervandsbåde. Små fartøjer, der reelt betød at Danmark fik en defensiv flåde, der ville være velegnet til forsvar af Danmark, men ikke til at føre krig på de store have eller langt fra baserne i Danmark.

En række af de danske orlogsskibe, der blev sænket af egne besætninger den 29. august 1943, blev efterfølgende repareret og genanvendt. Der var planer om at reparere selv det i 1945 37 år gamle kystforsvarsskib Peder Skram, men prisen blev vurderet for høj, og i 1949 blev skibet solgt til ophugning. Peder Skram ses her i 1945 i Flådens leje med fire af de ligeledes ødelagte H-klasse ubåde på siden. (Søværnets Undervands- og Fjernkendingsskole).

I betænkningen var det danske forsvar tiltænkt en defensiv rolle, hvor det i tilfælde af angreb skulle holde stand indtil hjælp fra en eller flere stormagter

nåede frem. Forsvaret af Danmark var dog ikke blevet lettere. F.eks. havde de tekniske fremskridt gjort de nye landgangsfartøjer i stand til hurtigt at kunne nå frem til dansk område. Det betød, at det danske forsvar måtte rykke frem, for at kunne opdage og evt. engagere en kommende fjende før den nåede dansk område. Det var en rolle, der var skræddersyet til søværnet.

På linie med en række af hæren og søværnets andre planer og publikationer i den her gennemgåede periode indeholder betænkningen også betragtninger om atombomben og dens betydning for det danske forsvar. Det er her tydeligt, at ingen i det danske forsvar vidste særlig meget om dette nye våben, og hverken hær eller flåde lagde op til, at danske styrker skulle udrustes med atomare våben. De tog dog forbehold for den fremtidige udvikling, der kunne gøre det både opportunt og/eller nødvendigt for et dansk forsvar at råde over det nye kraftige våben. Frygten for og forsvaret imod atomvåben var en del af forsvarets trusselsbillede, om end indsættelsen af sådanne våben mod Danmark ikke blev anset for sandsynligt. I den her behandlede periode rådede USA og senere også Sovjetunionen endnu over så få atomvåben, at det var usandsynligt, at de ville finde anvendelse mod danske mål. Søværnet lagde dog op til at dets enheder i tilfælde af en atomkrig skulle forlægge ud af de ramte områder for derved at komme i sikkerhed for det radioaktive nedfald.

Betænkningen var også et godt udtryk for den rivalisering, der altid har eksisteret mellem forsvarets værn. Ifølge udvalget var det vigtigste for det danske forsvar at lukke de danske stræder og bælter, hvilket var en opgave, der naturligt tilfaldt søværnet. I den tråd argumenterede søværnet hele vejen igennem betænkningen for en stor og konstant kampklar dansk flåde.

Det konstante beredskab var nødvendigt for at forhindre overraskelsesangreb som 9. april 1940, og truslen fra overraskelsesangreb gjorde også, at kommissionen anbefalede at den danske flåde blev spredt ud over mere end den ene base, Holmen i København, som man rådede over i 1946. I sin konklusion lagde kommissionen op til, at der skulle opbygges fem nye såkaldte distriktsbaser, placeret i Århus, Frederikshavn, Fåborg, Esbjerg og Rønne plus de allerede eksisterende baser i København, Kongshavn på Færøerne og Godthåb på Grønland. Baserne skulle beskyttes af tropper fra hæren og hjemmeværnet. Der var dog ikke tale om at ændre i Holmens status som flådens hovedbase og hjemsted for Orlogsværftet.

Betænkningen indeholdt en gennemarbejdet og omfattende 10-års plan for genopbygningen af søværnet, med bl.a. nybygninger for i alt 480 mio. kr. Kommissionen gjorde samtidig opmærksom på, at flådens nuværende enheder ikke alle var lige brugbare, da de alle var projekteret og/eller bygget før eller under krigen, og derfor ikke tog højde for krigens erfaringer. Under krigen var der kommet en række nye opfindelser såsom radar, asdic og avanceret kommunikationsudstyr samt nye våbentyper, der alle var svære at finde plads til i de danske orlogsskibe. Af samme årsag ønskede søværnet ikke at overtage britiske eller tyske skibe, der var bygget før 1941.

I 1946 var det for kort tid siden at krigen sluttede til, at man kunne afgøre om der stadig var fornuft i bygningen af større artilleribevæbnede enheder, og betænkningen tog derfor forbehold overfor en beslutning om dette emne. Man mente dog, at torpedoen var det vigtigste våben til et forsvar af det danske område, og planen for søværnets genopbygning lagde også op til, at alle søværnets krigsskibe blev bevæbnet med dette våben. I betænkningen argumenterede søværnet også for, at det fortsat skulle have sit eget luftvåben. Argumentet var, at krigserfaringerne havde vist, at et tæt samarbejde mellem fly og flådeenheder var nødvendigt, og at et sådant samarbejde bedst kunne sikres, hvis begge våbentyper var under samme ledelse.

Forholdet mellem øst og vest forværres

I forsommeren 1946 gjorde Søværnskommandoen forsvarsministeren opmærksom på, at forholdet mellem øst og vest var ved at blive forværret.⁴⁵ Søværnet opfordrede derfor forsvarsministeren til at øge genopbygningstempoet af forsvaret, men dette blev i første omgang afvist, da forsvarsministeren hellere ville vente til den netop nedsatte forsvarskommission havde afleveret sin betænkning. Det tyder på, at forsvarsministeren forventede, at Folketingets partier relativt hurtigt ville kunne blive enige om nye forsvarslove. Det skulle dog vise ikke sig at blive tilfældet.

Søværnet mente dog godt, at man kunne foretage en række materielanskaffelser, så længe disse ikke blev af en art, der foregreb indholdet af den kommende forsvarsplan fra Forsvarskommissionen. Dette argument fandt opbakning i Folketinget, hvor et flertal gik sammen om at opfordre forsvarsministeren til at påbegynde genopbygningen af forsvaret med det samme, også selv om det betød, at den skulle finde sted indenfor den forældede 1937-forsvarslov. Beslutningen fik forsvarsministeren til i januar 1947 at dele Forsvarskommissionens arbejde i to. Kommissionen skulle nu koncentrere sig om hurtigt at fremkomme med et oplæg til en foreløbig genopbygning af forsvaret indenfor 1937-ordningen. Forsvarsministeren mente, at dette arbejde kunne være på plads i løbet af få måneder, hvorefter kommissionen skulle genoptage arbejdet hen imod den store helhedsløsning for det danske forsvar. Delingen af kommissionens arbejde tyder igen på, at man fra regeringens side ikke forventede at dens arbejde ville blive færdigt foreløbigt. Hos søværnets personel kan man også i kilderne læse eller fornemme en utålmodig venten på Forsvarskommissionens resultat.⁴⁶

Søværnet blev pålagt at udarbejde en nybygningsplan, der, startende i 1947 over tre år skulle genopbygge flåden til 1943-niveauet. På grund af manglen på udenlandsk valuta skulle mest

⁴⁵ Ifølge Harald Petersens optegnelser gjorde søværnet opmærksom på den tiltagende spænding allerede den 14. marts 1946 og igen 1. oktober samme år.

⁴⁶ Se f.eks. lederne i Marinetidende i 1947 og 1948.

muligt af de planlagte nybygninger og våbenfremstillinger kunne foretages af danske firmaer i Danmark. Hæren fik tilladelse til at udarbejde en lignende plan, og begge skulle ligge klar i januar 1947. Søværnets var dog først klar den 15. april.⁴⁷

Søværnets plan indeholdt nybygninger for ca. 306 mio. kr. Det ambitiøse, men samtidig realistiske program indeholdt to store jagere (af Willemoes-klassen), køb af de tre allerede lejede britiske ubåde, seks motortorpedobåde og et depotskib samt nybygning af to mineskibe og et inspektionsskib. Slutteligt skulle fire af de ubåde og to af torpedobådene, der var blevet sænket eller ødelagt under krigen, repareres.⁴⁸

På grund af valget i november 1947 nåede planen aldrig til behandling i Forsvarskommissionen, men dele af den lå i sommeren 1948 til grund for indkøbet af en række fartøjer hos de amerikanske besættelsesmyndigheder i Tyskland, men mere om det senere.

Frygten for et kup

Tyske tropper går i land fra troppetransportskibet Danzig ved Lange-linie, 9. april 1940. (Frihedsmuseet).

Den tyske landsætning af tropper midt i København om morgenen den 9. april var en oplevelse, der efterfølgende red både danske politikere og forsvarlets ledelse som en mare. At forebygge at et fremmed land kunne gennemføre et sådant kup, evt. i samarbejde med såkaldte "5. kolonne"-personer i Danmark, blev en af forsvarlets hovedopgaver i årene efter krigen.

Som led i modstandskampen havde de allierede leveret en del våben til den danske modstandsbevægelse. Den præcise mængde er ukendt, men de allierede nedkastede alene i perioden april 1944 – maj 1945 over 700 tons våben. Hovedparten blev brugt i kampen mod tyskerne, men skæbnen for en del var efter krigen ukendt, og der var frygt for, at de var havnet i hænderne på især kommunisterne, der kunne bruge dem i et kupforsøg.

Kommunisterne havde spillet en central rolle i modstandskampen, og efter krigen var der stor usikkerhed overfor både antallet af kommunister i Danmark, og hvor mange af dem, der var bevæbnede. Enkelte politikere nævnte tal mellem fire og femten tusind bevæbnede kommunister – bare i Københavnsområdet. Selv om tallet var vildt overdrevet, var det med til at skabe en frygt, som især kom til at spille en stor rolle under Påskekrisen i 1948.

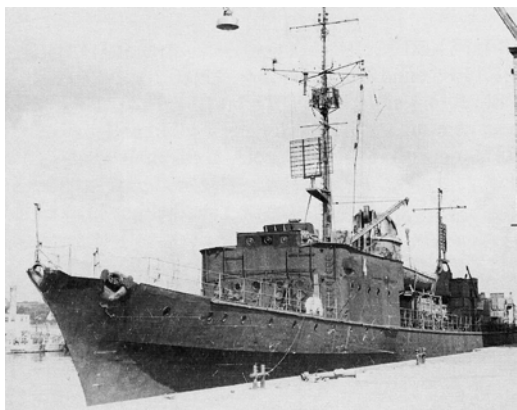
Overtagelsen af eks-tysk materiel

På mødet mellem udenrigsministeren, forsvarsministeren og de højere militær chefer den 14. februar 1946 nævnte viceadmiral Vedel, at søværnet havde givet briterne en liste over hvilke tyske fartøjer, man gerne ville overtage. Kilderne er desværre tavse om det videre forløb i forhandlingerne mellem danskerne og briterne, før de allierede i august 1946 begyndte at sælge overskydende militært isenkram – både allieret og erobret tysk. I Rigsarkivet ligger flotte og omfattende mapper med tekniske detaljer og priser på forskellige skibe og fartøjer; fra store destroyere over små landgangsfartøjer til diverse skibsmateriel såsom ankre og redningsbåde.

⁴⁷ Hvorfor søværnets betænkning blev forsinket fortæller kilderne intet om.

⁴⁸ Det drejede sig om de fire ubåde af H-klassen, samt to torpedobåde af Dragen-klassen. H-klassen var blevet sænket 29. august 1943 mens de to torpedobåde var blandt de, der i 1941 var blevet udleveret til Tyskland i 1941 og i 1945 blevet stærkt beskadiget ved at ammunitionseksplodion i Flensborg.

Fra dansk side greb man chancen for, for billige penge, at få udbedret den mangel på egentlige krigsskibe, som søværnet havde gjort opmærksom på ved næsten enhver lejlighed siden befrielsen. I løbet af 1947 indkøbte søværnet billigt en række tidligere tyske motortorpedobåde og et stort depotskib samt torpedoer og anden ammunition. De indkøbte fartøjer var dog ikke i alt for god stand, og måtte alle en tur rundt om Orlogsværftet inden de kunne komme i tjeneste. Indkøbene var, som allerede nævnt, en del af den plan, som søværnet havde fremlagt i sommeren 1946, og som nu – trods at den aldrig var nået frem til Forsvarskommissionen – blev delvist gennemført.⁴⁹

Blandt de indkøbte orlogsskibe var de to store tyske torpedobåde T-4 og T-19. Bådene, der var på ca. 1050 tons, var tænkt som kernen i et dansk torpedobådsflåde, og de var søværnets første forsøg på at skabe en egentlig kampflåde. Maskineriet var dog så avanceret, at ingen i søværnet kunne få dem til at fungere ordentligt, og bådene kom aldrig i tjeneste og blev begge solgt til ophugning i 1951. Her ses T-19 på Holmen. (Søværnets Undervands- og Fjernkendingsskole)⁵⁰

De mange nye skibe var en tiltrængt forøgelse af søværnets skibsmateriel, men gav også en række logistiske problemer, da man nu havde fartøjer fra tre forskellige lande. Især var der problemer med skibenes skyts,

hvor hver kanon krævede speciel ammunition og vedligeholdelse.

Aftalen om Tysklandsbrigaden falder på plads

Forhandlingerne om udsendelsen af det danske bidrag til besættelsen af Tyskland trak ud, især fordi den danske regering hele tiden søgte at forhandle antallet af soldater ned. Allerede den 8. marts 1946 beklagede general Gørtz at bevogtningen af flygtningelejrene bandt mange tropper, og derved hæmmede uddannelsen af nye soldater. Den 2. maj uddybede han problemet: Der var indkaldt 10.000 værnepligtige soldater, og det var kun lige nok til de pålagte opgaver. Skulle man sende 10.000 mand til Tyskland, så skulle de indkaldes ekstraordinært, og at fjerne 20.000 unge mænd fra produktionsapparatet ville sætte økonomien under stærkt pres, og det mente Gørtz ikke var forsvarligt.

Den 12. august 1946 opgjorde Krigsministeriet den danske hærs mandskabsbehov således:

Flygtningebevogtningen	Ca. 5000 mand
Vagtstyrken på Bornholm	1000 mand
Grænsebevogtning	1300 mand (kontrolleret af både hæren, grænsegendarmeriet og politiet)
Livgardens særlige vagttjeneste	300 mand
Vagttjeneste ved kaserner og depoter	1000 mand
I alt	8600 mand

⁴⁹ Allerede i februar 1947 havde Vedel på mødet mellem forsvars- og udenrigsministeren og de højere militære chefer fremlagt en plan for overtagelse af ti eks-tyske motortorpedobåde, der lå i Bremerhaven. De ville, ifølge Vedel, kunne købes og istandsættes for halv pris af, hvad nye både ville koste.

⁵⁰ Prisen for T 19 var blot 5000 US\$ / 24.000 kr. ifølge Vikingen, nr. 6/1948. Da den sammen med T 4 blev solgt i vinteren 1952 fik søværnet over 360.000 kr. for de to skibe, så trods at de aldrig nået i aktiv tjeneste, var de ikke nogen dårlig investering.

Tallene blev brugt til at bevise overfor englænderne, at det ikke var muligt for danskerne at udsende en hel division. Således udtalte forsvarsminister Harald Petersen den 26. september 1946, at Danmark nok ville ende med at sende ca. 4400 mand af sted. Det ville i så fald svare til den aftale, som briterne og nordmændene havde indgået kort tid før. Det blev også resultatet, da Danmark og Storbritannien den 22. april 1947 indgik en aftale, hvor Danmark forpligtede sig til at stille en brigade på ca. 4000 mand.

På dette tidspunkt havde den danske hær endnu ikke lagt sig fast på, hvem der skulle levere våben til tropperne, og man havde derfor forsøgt at få englænderne til at gå med til at stille materiel gratis til rådighed for de udsendte styrker. Argumentet fra dansk side var, at danskerne her kunne teste det britiske udstyr, og så efterfølgende beslutte om det skulle indkøbes. Briterne afviste denne løsning, men gik alligevel med til at udleje udstyret for 20 % af salgsprisen. Grunden til at briterne bøjede sig var både, at der var en reel risiko for, at den danske Rigsdag ville sige nej til at betale den forventede udgift på 3½ mio. pund (68 mio. danske kroner), og at briterne, som tidligere nævnt, var meget interesseret i, at få den danske hær til at vælge britisk-producerede våben. Et sådant våbenkøb ville gøre meget for at binde Danmark og Storbritannien sammen, og derved fastholde Danmarks vestlige orientering. Resultatet af forhandlingerne var en klar sejr for de danskerne, men udsendelsen var stadig en stor byrde for det danske forsvar. Pengene til udsendelsen måtte findes på forswarets i forvejen pressede budgetter, og de knap 31 mio. kr. der i finansåret 1948/49 blev afsat til den danske styrke i Tyskland, udgjorde ca. 10 % af det samlede forsvarsbudget!

Den danske regering var bange for at en placering i nærheden af Danmark eller nær ved den russiske besættelseszone kunne skabe problemer overfor Sovjetunionen, og brigaden endte derfor med i sommeren 1947 at blive placeret nær den hollandske grænse i den britiske besættelseszone i Tyskland. En placering så langt fra Danmark skulle dog senere vise sig, at udgøre et problem for forswarets sikring af hjemlandet.⁵¹

Det er værd at bemærke, at udsendelsen ikke var populær i den danske befolkning. I en Gallupundersøgelse, offentliggjort den 26. april 1947, var hele 56 % af de adspurgte imod brigadens udsendelse, men samtidig er der ingen tvivl om, at man fra den danske regerings side så bidraget til besættelsen af Tyskland som afbetaling på landets gæld fra befrielsen.

Truman-doktrinen. USA vender ansigtet mod Europa

Mens forsvarsdebatten fortsatte internt i Danmark tiltog spændingerne mellem Øst og Vest. Den 12. marts 1947 fremlagde den amerikanske præsident Truman en doktrin, der blev opkaldt efter ham. Han lagde her op til, at USA aktivt skulle støtte frie lande og folk, der var truet enten af bevæbnede grupper internt i landet eller af udefrakommende pres. Bag Truman-doktrinen lå et ønske om at yde assistance til Grækenland og Tyrkiet⁵², men doktrinen gav plads til at yde støtte til enhver regering, der blev truet af kommunismen. Det betød for Dan-

⁵¹ Ved lovforslagets fremlægges i Folketinget den 16. maj 1947 stemte 87 for og 21 imod brigadens udsendelse. Brigaden blev hjemkaldt i 1958.

⁵² I Grækenland var Storbritannien ikke længere i stand til at yde den nødvendige støtte til den vestligt orienterede part i borgerkrigen, og opfordrede derfor USA til at overtage opgaven med at sikre, at Grækenland ikke blev kommunistisk kontrolleret. Samtidig var Tyrkiet under russisk pres for at dele kontrollen over den vigtige Dardaneller-stræde ved indsejlingen til Sortehavet. Sammen med fremlæggelsen af sin doktrin bad præsident Truman om \$400 mio. i støtte til de to landes forsvar. Doktrinens hovedbudskab var med præsidentens ord: *"It must be the policy of the United States to support free peoples who are resisting attempted subjugation by armed minorities or by outside pressures"*.

mark både at chancen for amerikansk støtte i tilfælde af russiske angreb blev øget, men det samme blev risikoen for en ny verdenskrig, da USA nu øjensynligt ville opgive isolationen og gå aktivt ind i fremtidige konflikter i Europa.

Forsvarskommissionens arbejde indstilles

I maj 1947 udsendte FNs militære stabskomiteé en rapport, hvori de slog fast at oprettelsen af den internationale styrke endnu ikke var på plads, og at man ikke forventede, at det ville ske i den nærmeste fremtid. Samme måned blev arbejdet i Forsvarskommissionen indstillet, men intet tyder på at dette skyldes udmeldingen fra FN. Meget taler for, at den danske regering allerede på dette tidspunkt reelt havde opgivet tanken om, at FN ville opnå enighed om at fremlægge et samlet forsvarsudspil. Det er mere sandsynligt, at arbejdet i Forsvarskommissionen blev indstillet fordi der gik politik i kommissionens arbejde.

Meget tyder på, at problemerne hovedsageligt skyldes Socialdemokratiet, der havde problemer med at finde et nyt forsvarspolitisk ståsted efter mellemkrigstidens markante neutralitets- og afrustningspolitik. På mødet mellem de militære chefer og forsvars- og udenrigsministeren den 3. juli 1947 beklagede Vedel at kommission lå stille pga. *"indrepolitiske vanskeligheder"*⁵³, til hvilket forsvarsministeren, der var fra partiet Venstre, svarede, at man manglede socialdemokraternes støtte for at kunne komme videre. Socialdemokratiet prioriterede den økonomiske genopbygning af landet højere end genopbygningen af forsvaret, og det spillede klart ind på partiets arbejde i forsvarskommissionen. Argumentet var, at de danske forsvarsforanstaltninger skulle hvile på et økonomisk bæredygtigt grundlag, da det ellers ikke ville være muligt at få befolkningens opbakning til forsvaret. Populært sagt stod valget for Socialdemokratiet mellem "våben eller velfærd", og partiets vælgere var ikke i tvivl. De prioriterede velfærd højere end et stærkt forsvar. Meget tyder på, at den forsvarspositive holdning fra sommeren 1945 nu var fordampet.

Galathea-ekspeditionen – et prestigeprojekt i en svær tid

På trods af søværnets vanskelige situation, var viceadmiral Vedel allerede i sommeren 1945 begyndt at arbejde med et ambitiøst projekt: udsendelsen af et oceanografisk fartøj, der skulle sejle jorden rundt og både vise flaget og udføre en række videnskabelige havundersøgelser. Udgifterne skulle dækkes med støtte fra private fonde, mens materiellet og personellet skulle komme fra søværnet. Til formålet købte søværnet en engelsk fregat, der fik navnet Galathea, da projektet var tænkt som en gentagelse af korvetten Galatheas jordomsejling 1845-47. Det var Vedels ide, at skibet skulle afrejse fra Danmark i netop 1947, men det nåede man

ikke, og havundersøgelsesskibet var først klar til at forlade København den 15. oktober 1950.

Galathea, der her ses på vej under Golden Gate-broen i San Francisco, vendte i juni 1952, efter en succesfuld tur rundt om kloden, tilbage til København. (Orlogsmuseet).

Det viser lidt om Vedels kontrol over søværnet, at han, i en så kritisk tid som denne, kunne få opbakning til et projekt, der flyttede hårdt krævede ressourcer væk fra de altopslugende opgaver med sø-

⁵³ Fra referatet af mødet den 3. juli 1947. RA; 5. D. 74. Maanedlige møder mellem udenrigsministeren og forsvarsministeren og de høj. mil. chefer 1945-49.

værnets genopbygning. Togtet kan også ses som et tegn på at søværnets ledelse ikke anså truslen mod Danmark for overhængende og derfor turde bruge ressourcerne på dette fredelige foretagende. Samtidig skal man dog ikke undervurdere togtets signalværdi overfor omverdenen, hvor et dansk signal om vilje til fred og samarbejde, også må have spillet en rolle i søværnets opfattelse af initiativet.⁵⁴

Marshall-planen. Økonomi og Sikkerhed

Den 5. juni 1947 præsenterede den amerikanske udenrigsminister Marshall en plan, hvis formål var at yde økonomisk støtte til Europas genopbygning. Planen, der hurtigt fik navnet Marshall-planen, gik ud på, at USA tilbød fordelagtige lån og anden støtte til lande, der var parat til at indgå i et økonomisk og politisk samarbejde med USA.

Marshall-planen kom til at spille en stor rolle i forholdet mellem Øst- og Vesteuropa, bl.a. fordi der var en klar sammenhæng mellem planens økonomiske og sikkerhedspolitiske aspekter. Med andre ord tog USA konsekvensen af at *"to verdenskrige [havde] lært USA at nationens sikkerhed var uløseligt knyttet sammen med udviklingen i Europa, og at økonomiske modsætninger havde været afgørende faktorer bag de europæiske konflikter"*.⁵⁵ Ikke overraskende var målet med planen derfor at forhindre/løse de økonomiske modsætninger mellem de europæiske stater, og derved sikre Europas stabilitet. Derudover ønskede den amerikanske regering at stimulere en økonomisk udvikling i Europa og skabe nye markeder for amerikanske produkter. Sidst men absolut ikke mindst var planen en måde at minimere Sovjetunionens indflydelse i Europa.⁵⁶

Danmark var blandt de lande, der fik tilbuddet om at modtage Marshall-hjælp, og trods at planen hurtigt blev et led i kampen mellem Sovjetunionen og USA/Storbritannien, takkede den danske regering ja til tilbuddet. Danmarks økonomiske situation tillod simpelthen ikke, at man takkede nej, men samtidig var regeringen ikke blind for de sikkerhedsmæssige aspekter af planen, hvor USA ville blive bundet mere til Europa. Regeringen gjorde dog et stort nummer ud af officielt at slå fast, at beslutningen ikke var ensbetydende med, at Danmark tilsluttede sig vestblokken, men der er ingen tvivl om, at for Danmark var deltagelsen i Marshall-planen et stort økonomisk og politisk skridt mod vest. Dette blev det også opfattet som i både øst og vest: Fra USA fik man besked om, at den amerikanske offentlighed ville opfatte et dansk nej som, at Danmark havde valgt side for Sovjetunionen, og også hos Sovjetunionen blev det danske ja opfattet som Danmarks første skridt mod en vestlig tilknytning. Marshall-planen er også et klart tegn på, at USA fra 1947 igen begyndte at interessere sig for og involvere sig i Europa.

Trods den store økonomiske hjælp fra USA var Marshall-planen dog ikke ensbetydende med, at de danske valutaproblemer var overstået.⁵⁷ I 1947 opgjorde Generalkommandoen forsvarets materielbehov til i alt 840 mio. kr., fordelt over de følgende tre år. Generalkommandoen var dog klar over, at et sådant beløb ikke var realistisk, og heller ikke ønskværdigt, da man stadig ikke var klar over, præcis hvordan forsvaret skulle opbygges og hvilke opgaver det

⁵⁴ A. H. Vedel var allerede fra 1946 et førende medlem af det Kgl. Danske Geografiske Selskab og Dansk Nationalråd for Oceanografi og for Geografi.

⁵⁵ Jensen 1991, s. 460.

⁵⁶ Marshall-hjælpen blev også tilbudt til Sovjetunionen og de sovjetisk besatte lande i Østeuropa, men den sovjetiske leder Stalin svarede nej tak til tilbuddet.

⁵⁷ I perioden 1948-53 modtog Danmark 278 mio. \$ / 1,7 mia. kr., hvoraf hovedparten var som gave og resten som lån.

skulle løse. På Finansloven for 1947/48 blev der derfor kun afsat 39,5 mio. kr. til indkøb af hovedsageligt våben og ammunition.⁵⁸ Samtidig meddelte Ministeriet for Handel, Industri og Søfart, at man havde sat udenlandsk valuta for i alt 60 mio. kr. til side til de kommende militære indkøb i udlandet.

Pengemanglen var så alvorlig, at man i en periode i 1947 ikke havde råd til at indkøbe den øvelsesammunition, der var nødvendig for at uddanne forsvarets personel. Det betød, at Krigsministeriet måtte meddele dets underlagte myndigheder, at de eksisterende beholdninger af ammunition skulle strækkes, også selv om det betød en ringere uddannelse af personalet. Samtidig tog Krigsministeriet skridt til at påbegynde en produktion af parabellumammunition i Danmark. Derved ville fremtidige behov for udenlandsk valuta blive mindsket. Der ville dog gå nogen tid før den nye produktion kunne begynde, og indtil da lagde manglen på ammunition en alvorlig dæmper på forsvarets uddannelse af nyt personel. På samme måde blev søværnets to nye torpedobåde Willemoes og Huitfeldt udstyret med 105mm skyts, hvortil man ikke havde krudt. De ca. 42.000 svenske kr. som krudtet kostede var ikke at finde på budgettet, og søværnet blev derfor pålagt at finde en britiske krudttype, der kunne benyttes i stedet for den tiltænkte svenske. Da Søværnet meldte at dette ville koste over 200.000 kr. samt forsinke bådenes kommandohejsning i mindst et år, fik man dog de nødvendige svenske kroner til indkøbet.⁵⁹

I sommeren 1947 var søværnet kommet så meget på benene, at man for første gang siden 1939 kunne afholde en samlet øvelse med flådens enheder. Derved blev det muligt for søværnets personel at øve taktiske øvelser. Her ses torpedobåden Huitfeldt under fuldkraftsprøve. (Orlogsmuseet).⁶⁰

Den 18. oktober 1947 holdt viceadmiral Vedel en tale i Studenterforeningen, hvor han omtalte søværnets situation. Viceadmiralen udtalte her, at søværnet stadig stod på bar bund og at udviklingen siden befrielsen trods en ihærdig indsats ikke havde nået de ønskede mål. Talen blev dagen efter citeret i bl.a. Politiken, og det er klart, at den ikke kun var rettet til de tilstedeværende i Studenterforeningen, men også skal ses som et led i den offentlige debat, hvor Vedel ønskede at forsvare og forbedre søværnets position.

Viceadmiralen slog i talen fast, at det danske forsvar ville kæmpe, ligegyldigt i hvor ringe tilstand det var. Han understregede dette med et citat fra Arnulf Øverland: *"Vi ved, at vi vil forsvare os, selv om vi er daarligt forberede; derfor er det bedre at være godt forberedt"*. Citatet dækker Vedels og dermed Søværnets holdning til genopbygningen; at man havde modtaget regeringens signal om aldrig igen at tillade en overgivelse som den 9. april 1940, og derfor nu forventede, at regeringen bakkede dets ord op med handling og fandt de nødvendige midler til forsvarets genopbygning. Samtidig var Vedel dog klar over, at genopbygningen af forsvaret skulle afstemmes med landets økonomiske genopbygning, og han udtrykte i talen beklagelse over, at befolkningens generelle opbakning bag forsvaret var dalet. Dette var især beklageligt,

⁵⁸ Beløbene fordelte sig som følger: Våben: 21,9 mio. kr., Ammunition: 12,3 mio. kr., Ingeniørmateriel: 2 mio. kr., Telegrafmateriel: 3 mio. kr., div. andet materiel: 200.000 kr.

⁵⁹ Forsvaret forsøgte med regerings støtte at indkøbe en hel ammunitionsfabrik i Tjekkoslaviet. Prisen skulle være i alt 2,287 mio. kr., og den skulle være klar til produktion fra starten af 1949. Jeg har dog i kilderne ikke kunnet finde oplysninger om planen blev realiseret. I november 1947 gav regeringen tilladelse til, at Riffelsyndikatet kunne begynde at eksportere våben til udlandet. Det var våbentyper, som det danske forsvar ikke havde brug for, og eksporten kunne derfor sikre Danmark noget af den hårdt tiltrængte udenlandske valuta.

⁶⁰ I øvelsen deltog en fregat, to store torpedobåde, to ubåde samt et depotskib.

da historien, ifølge Vedel, havde vist at forsvarssagen krævede enighed i Rigsdagen, og den kunne kun komme med folkets opbakning. Vedel gjorde også klart, at han ikke forventede at FN i en stormagtskonfrontation ville kunne sikre Danmark. Forsvaret af Danmark var derfor en opgave for Danmarks forsvar. Med hensyn til forsvarets struktur var Vedel imod, at det fik én samlet leder. Det var bedre med tre værnsschefer, der arbejdede tæt sammen. Den tredje værnsschef skulle være chef for luftvåbnet, et værn som Vedel forventede snart ville blive oprettet.

Til slut gentog Vedel sit synspunkt, om at politikerne nok skulle bevilge pengene til forsvaret, men derudover skulle overlade resten til forsvarets ledelse, der bedst selv vidste, hvordan pengene skulle bruges. I den forbindelse nævnte Vedel også, at han ønskede flere ubåde, torpedobåde og inspektionsskibe samt ikke mindst, at forøge søværnets personelstyrke med op til 75 %!

I august 1947 blev det dansk-russiske forhold belastet, da sovjetiske skibe uden varsel begyndte at dumpe store mængder ammunition og giftgas i Østersøen, lige uden for Danmarks territorialgrænse ved Christiansø. Den danske regering protesterede officielt til russerne, men uden at få svar og dumpningerne fortsatte. Det fik danskerne til i oktober at skifte taktik, og sende russerne forslag til alternative dumpningssteder i Østersøen, men heller ikke her reagerede russerne. Dumpningerne, der udgjorde en fare for de danske skibe i området, fortsatte og i alt blev der dumpet over 32.000 tons, før russerne selv valgte at indstille arbejdet.

I efteråret 1947 ankom de første af de indkøbte britiske Spitfire-fly til Danmark. De i alt 36 fly blev fordelt mellem Marinens Flyvevæsen og Hærens Flyvetropper. (Flyvevåbnets Historiske Samling).

Flyvevåbnets Historiske Samling

Den 4. oktober 1947 faldt Knud Kristensens regering på uenigheden om en evt. ændring af Danmarks grænse mod Tyskland.⁶¹ Rigsdagsvalget den 28. oktober bragte en socialdemokratisk regering ledet af Hans Hedtoft til magten. Rasmus Hansen blev ny forsvarsminister, mens den hidtidige udenrigsminister, Gustav Rasmussen, meget overraskende fik lov til at fortsætte på posten.

Forsvarsminister Rasmus Hansen og viceadmiral Vedel. (Orlogsmuseets arkiv)

Forsvarsministerens forholdsordre, november 1947

Den tiltagne spænding i Europa fik forsvarsminister Rasmus Hansen til, i november 1947, at udsende en forholdsordre til forsvarets ledelse. Her lagde han ikke skjul på, at forsvaret var i en situation, der umuliggjorde anvendelse af "større operative enheder". Forsvarets opgave var derfor ved et fjendtligt angreb, at søge at sinke fjendens styrker længe nok til, at hjælp fra FN eller "andre venligsindede nationer" kunne nå frem. Samtidig skulle forsvaret søge at undgå at de

⁶¹ Sejren over Tyskland åbnede for muligheden for at Danmark kunne få de områder, der blev tabt i krigen i 1864 tilbage, men allerede få dage efter befrielsen slog den danske regering fast, at den ikke ønskede en grænserevision. En klog politik, men pga. intern uenighed bl.a. i regeringspartiet de konservative, blev grænse-spørgsmålet et stort diskussionsemne i dansk politik, og da statsministeren meldte sig på den side, der ønskede en grænserevision – og derved kom i opposition til sin egen regering – kom Slesvig-spørgsmålet til at koste hans regering livet.

havne, flyvepladser o. lign., som skulle bruges til at modtage hjælpen, faldt i fjendtlige hænder. Forholdsordren viser, at man frygtede et overraskelsesangreb, og landet blev derfor ind delt i en række zoner, hvori lokale forsvarskræfter decentralt skulle søge at holde fjenden stangen til hjælpen nåede frem. Forsvarsministeren udspecificerede ikke hvilke venligsindede nationer, han havde i tankerne, men forholdsordren nævner specifikt FN som en mulig dansk redningsplanke. Det virker dog ikke realistisk, at forsvarsministeren stadig regnede med, at FN ville kunne opnå enighed om at komme Danmark til hjælp. Den eneste virkelige trussel mod landet kom fra Sovjetunionen, der havde vetoret i Sikkerhedsrådet, og allerede gentagne gange havde vist, at det ikke var bange for at udnytte denne ret.

I løbet af sommeren 1947 havde den danske hær kontaktet det amerikanske forsvar med henblik på at indkøbe en række moderne antiluftskanoner i USA. Overraskende havde amerikanerne svaret, at man ikke ønskede at sælge våbnene til Danmark. På mødet mellem de militære chefer og forsvars- og udenrigsministeren den 6. november 1947 luftede general Gørtz muligheden for, at det amerikanske nej skyldtes frygt for, at våbnene skulle falde i sovjetiske hænder, hvis Danmark blev angrebet. Udenrigsministeren mente ikke, at dette var tilfældet, og søgte at forklare det amerikanske nej med en frygt for industrispionage. Der er dog noget, der tyder på, at der i det amerikanske forsvar var en reel frygt for, at våben overdraget til det danske forsvar, ville ende i hænderne på Den røde Hær. Den amerikanske general Wedemeyer udtalte, at hvis russerne rykkede mod Danmark, ville de amerikanske våben ikke være nok til at holde Den røde Hær stangen, og hvis angrebet ikke kom, ville Danmark ikke få brug for våbnene! Man havde meget lidt tiltro til det lille danske forsvars evne til at modstå et angreb fra den mægtige Røde Hær.

Støtte ved uro

I december 1947 udbrød der en række kommunistisk inspirerede uroligheder i Frankrig. Urolighederne blev også bemærket i Danmark, hvor de blev et emne på decembermødet mellem udenrigs- og forsvarsministeren og de højere militære chefer. Her slog general Gørtz kort og godt fast, at hæren var i så dårlig stand, at den ikke ville kunne yde politiet støtte i tilfælde af alvorlige uroligheder! Baggrunden for generalens dystre udtalelse var, at hovedparten af hærens uddannede mandskab befandt sig uden for landets grænser i den danske brigade i Tyskland. Det er her tydeligt at general Gørtz, der i 1945 havde udtalt sig positivt om den danske deltagelse i besættelsen af Tyskland, nu var begyndt at se deltagelsen som et problem for den danske hær og for forsvaret af Danmark.

1948 – skellets år

Året 1948 står som det centrale år i den her behandlede periode. Det blev året, hvor Danmarks sikkerhedspolitiske situation og forsvarets tilstand rykkede langt op på den politiske dagsorden. Den fjerde januar bragte Berlingske Tidende et længere referat af en tale, som general Gørtz havde afholdt aftenen før i Handels- og Kontoristforeningen. Generalens tale drejede sig om genopbygningen af og status for Danmarks væbnede styrker, og han gjorde det klart, at han mente, det var på tide at skabe et forsvar, der ikke kun var af navn, men også af gavn. Gørtz advarede mod at lade Danmark henligge som et militært tomrum, og gjorde klart, at landet skulle forsvares. Det krævede et stort og stærkt forsvar under en fælles leder, der kunne koordinere det nødvendige samlede forsvar af landet. Med militært tomrum mente generalen en situation, hvor det militære beredskab var så lavt, at et andet land uden problemer kunne rykke ind og overtage kontrollen med Danmark. Med andre ord; det der var sket den 9. april 1940.

Gørtz fremkom i talen med den kontroversielle udtalelse, at historien havde vist, at et land kunne klare at have op til 10 % af befolkningen under våben. Det ville i Danmarks tilfælde betyde, at man kunne have et forsvar på ca. 400.000 mand! Styrken skulle inddeles med 100.000 til søværnet og luftvåbenet og resten til en hær, der skulle inddeles i tre grupper: *"Et Hjemmeværn til at stå, en felthær til at slå"*⁶² samt lokalforsvarstropper med samme opbygning som Hjemmeværnet men med større slagkraft. Hverken hjemmeverns- eller lokalforsvarstropperne skulle være faste soldater. De to grupper skulle i stedet bemannes med folk, der i fredstid havde normale jobs men samtidig havde deres militære udrustning liggende hjemme klar til brug. De 400.000 mand, som Gørtz taler om, skulle altså ikke alle konstant være under våben – et argument, der forsvandt i den efterfølgende debat.⁶³

Sidst i talen kom generalen med et par betragtninger omkring de sidste års genopbygning. Han mente, at det værste var ved at være overstået, og beskrev de tre år siden krigens afslutning som skoleår, der var blevet brugt til at danne sig et indtryk af krigens erfaringer og til at lære det nye materiel at kende. Problemerne med manglen på befalingsmænd var ved at være løst, og det skyldtes ikke mindst den gode moral og arbejdsindsats hos forsvarets personel.⁶⁴

Samtidig med generalens tale fremkom chefen for marinestaben, kontreadmiral Lundsteen, med en kommentar til søværnets genopbygning. Til tidsskriftet *"Vikingen"* udtalte han, at fastholdt Rigsdagen det nuværende forsvarsbudget, så ville det tage mindst 25 år, før søværnet var på førkrigsniveau! Gørtz's udtalelse om at manglen på befalingsmænd var ved at være løst kunne ikke gælde for søværnet, der fortsat kæmpede med store huller i rækkerne. I årene efter krigen skulle der, efter sigende, meget til før en elev på søværnets skoler blev erklæret uegnet til tjeneste.

Det var dengang ikke kutyme, at forsvarets top fremlagde værnernes problemer så offentligt, som det skete i de to ovenstående eksempler. Som nævnt havde viceadmiral Vedel i oktober 1947 været ude med en lidt mere afdæmpet kritik af genopbygningstempoet, men i januar 1948 tog altså både hærens chef og chefen for marinestaben (Vedels næstkommanderende) bladet fra munden. Det må skyldes frustration, for Gørtz havde forsøgt ad de interne kanaler at få genopbygningen opprioriteret. På et møde med forsvarsministeren, udenrigsministeren og viceadmiral Vedel den 3. juli 1947 havde Gørtz gjort klart, at han mente, at den internationale situation var ved at være så dårlig, at forsvaret skulle forstærkes. Ifølge referatet medgav Gørtz, at han var bekendt med landets dårlige økonomiske situation, og de begrænsninger som den lagde på muligheden for genopbygningen. Hans løsningsforslag gik på, at regeringen skulle bede om kredit hos USA til indkøb af nye våben eller alternativt søge at overtage en del ældre materiel fra den svenske hær. Situationen var alvorlig, mente Gørtz, da hæren kun havde våben til uddannelsesstyrkerne, men praktisk taget intet derudover. Samtidig gjorde Gørtz også opmærksom på, at med det nuværende tempo ville der gå mindst to år før hæren ville kunne stille blot de to fuldt udrustede divisioner, som 1937-loven lagde op til. Udenrigsministeren delte dog ikke generalens krigsfrygt og forsvarsministeren forudså store problemer med at få våben på kredit fra USA. Det betød, at ingen af generalens forslag blev rea-

⁶² Berlingske Tidende, 4. januar 1948.

⁶³ Om generalen udtalte sig med opbakning fra forsvarsministeren er ikke til at sige. Efterfølgende blev ministeren bedt om en kommentar til Gørtz' udtalelse, men her undgik Rasmus Hansen spørgsmålet ved blot at svare, at han ikke havde været bekendt med talens indhold, før den blev holdt.

⁶⁴ Berlingske Tidende, 4. januar 1948.

liseret. Situationen viser tydeligt hvilken forskel, der var i trusselsopfattelsen hos de danske politikere og i det danske militær.

Oprettelsen af et europæisk forsvarsforbund

Marshall-planen var med til at øge konflikten mellem Øst og Vest og det var en af grundene til, at den britiske udenrigsminister Bevin i begyndelsen af januar 1948 opfordrede Europas frie lande til at stå sammen og skabe et fælles forsvarsforbund. Forbundet var officielt rettet mod et genoprustet Tyskland, men var reelt rettet mod Sovjetunionen. Udviklingen i Europa i foråret 1948 var med til at bane vejen for Bevins ide, og den 17. marts indgik Frankrig, Storbritannien, Luxemburg, Holland og Belgien Bruxelles-traktaten, hvor de forpligtede sig til at komme hinanden til hjælp i tilfælde af angreb. Danmark blev i januar ikke indbudt til dette forsvarssamarbejde, og var landet blevet det, ville regeringen på dette tidspunkt med stor sandsynlighed have takket pænt nej tak. De danske politikere var klar over, at Bruxelles-pagten ikke besad den militære styrke til at sikre Danmark i en krig mod Sovjetunionen. Det gjorde fortsat kun USA.⁶⁵

Forsvarets status, januar 1948

Den 21. januar 1948 var forsvarets status et emne på et møde i Udenrigspolitisk Nævn. Det var nævnets første møde efter folketingsvalget i oktober 1947, og da kommunisterne ved valget var gået stærkt tilbage, var de for første gang siden befrielsen ikke længere repræsenteret i nævnet. Indtil da havde man afholdt sig fra diskussion af bl.a. forsvaret af frygt for, at kommunisterne skulle sende oplysningerne videre til Sovjetunionen, men nu kunne man altså frit diskutere emnet. På mødet gjorde forsvarsministeren status over det danske forsvar og hans beskrivelse var meget nedslående. Nok var der siden befrielsen blevet uddannet ca. 48.000 værnepligtige, men i tilfælde af en mobilisering var der kun våben til at udruste ca. halvdelen! I december 1946 var generalkommandoen fremkommet med en erklæring, hvori den slog fast, at hæren ikke var i stand til at føre et samlet forsvar af landet, og trods de 13 måneder, der var gået siden, var status uændret. Hæren var fortsat kun i stand til at klare opgaver af bevogtningskarakter og ved mindre uroligheder, og søværnet var også fortsat langt under niveauet fra før 9. april 1940.

Status over den danske flåde, 21. januar 1948

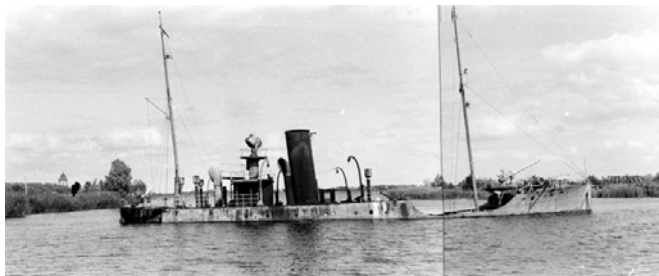
Type	Navn eller antal	Deplacement	Forsvarsministerens bemærkninger
Torpedobåd	Huitfeldt	760	Færdigbygget 1947.
-- --	Willemoes	-- --	-- --
-- --	T 19	1000	Indkøbt hos USA.
Undervandsbåde	Tre	660	Lejet hos Royal Navy
Motortorpedobåde	Ti	120	Seks-syv forventes at blive operative i løbet af seks måneder.
Torpedobåde	Seks	320	Under bygning på Orlogsværftet. Den første forventes klar i februar 1948.
Minelæggere	Lougen	250	
-- --	Laaland	-- --	

⁶⁵ Ifølge Petersen (1981 s. 47ff.) nævnte Bevin ikke Danmark og Norge som mulige medlemmer af Bruxelles-pagten, da han var klar over landenes udsatte position ”som man fra britisk side ikke ønskede at eksponere”.

-- --	Lindormen		Under reparation. Forventes klar 1. april 1948.
Ministrygere	Søløven	310	
-- --	Søridderen	-- --	
-- --	Søhunden	-- --	
-- --	Søhensten	-- --	Under reparation. Forventes klar 1. august 1948.
MS-både	Ni	70	Alle sejlkære i løbet af foråret 1948.
M-E-både	Ni	180-400	Lånt af Royal Navy
M-R-både	21	120-150	Eks-tyske.
MSK-både	Seks	40-60	
M-L-både	20		
Kuttere	40		Uden kampværdi.
Opmålingsskib	Hejmdal	810	-- --
-- --	Freja	340	-- --
Inspektionsskibet	Thetis	1150	
Skoleskib	Holger Danske	2090	Uden synderlig kampværdi.
-- --	Niels Ebbesen	-- --	-- --

Derudover rådede søminevæsenet kun over 273 miner. Antallet forventedes snart oppe på 650 stk., men målet var 2000.

På mødet diskuterede nævnsmedlemmerne også, hvorvidt man kunne stole på de danske hjemmefærnsfolk. Især var der utryghed ved den store kommunistiske deltagelse i den københavnske del af hjemmefærnsforeningerne. Det var en frygt, der efter kuppet i Tjekkosllovakiet i februar, fik en meget fremtrædende plads i regeringens politik under den såkaldte Påskekrise.

I foråret 1948 besøgte søværnet de tyske havne i den russiske besættelseszone og her inspicere vrage af en række danske fartøjer, der var blevet taget af tyskerne 29. august 1943 og i krigens sidste tid sænket i bl.a. havnen i Warnemünde. Da russerne krævede i alt 67.447,18 US\$ i bjergningsgodtgørelse for de fire danske skibe, der alle var i sørgelig stand, valgte søværnet at takke nej til det russiske "tilbud". Depotskib Henrik Gerner, der ses her, blev fundet sænket ved Stettin,

men var også for ødelagt til, at danskerne ønskede at betale for dets bjergning. Søværnets Undervands- og Fjernkendingsskole)

Det kommunistiske kup i Tjekkosllovakiet

Som det eneste af de lande, der var blevet befriet af Den røde Hær, var det lykkedes Tjekkosllovakiet at opretholde en fri og demokratisk valgt regering med deltagelse af både konservative og kommunister. Kommunisterne sad på den vigtige indenrigsministerpost, og da denne i starten af februar søgte at overtage kontrollen med det tjekkosllovakiske politi, valgte tolv konservative regeringsmedlemmer at træde tilbage i protest. Målet med deres tilbagetrædning var at fremprovokere et valg, men i stedet fik kommunisterne kuppet sig til, at der blot blev udnævnt 12 nye – og kommunistiske – regeringsmedlemmer. Derved havde de sikret sig kontrollen over den tjekkosllovakiske regering.

Kuppet fik stor mediebevågenhed og medførte protester fra det meste af den vestlige verden, mens de kommunistiske lande og aviser hilste udviklingen velkommen. Den lette måde kuppet var forløbet på, fik mange vesteuropæiske politikere til at frygte at noget lignende kunne

ske i deres hjemland. Allerede den 26. februar - dagen efter kuppet - gjorde forsvarsminister Harald Petersen, under et møde på Frederiksberg slot, opmærksom på, at udviklingen kunne ende med krig i Europa. Krisen viste også, at FN var magtesløs, hvis en af stormagterne var involveret i sagen, men dette kan ikke være kommet som et chok for de danske politikere, der allerede på dette tidspunkt må have haft afskrevet FN som Danmarks sikkerhedsgarant.

Situationen blev yderligere skærpet, da kuppet i Tjekkoslaviet den 27. februar blev fulgt af et "forslag" fra Sovjetunionen til Finland om, at de to lande skulle indgå en såkaldt "venskabspagt". Finland var ikke i en position, hvor man kunne sige nej, og det blev af mange vesteuropæere set som endnu et sovjetisk skridt mod, land for land, at få kontrol over Europa.

I USA var kuppet og "venskabspagten" med til at fjerne den sidste modstand mod Marshallplanen og sikre øgede bevillinger til det amerikanske forsvar.

Et dansk forsvar til 242 mio. kr.

Hjemme i Danmark pålagde forsvarsminister Rasmus Hansen den 1. marts 1948 de to værnsschefer at udarbejde forslag til nye love om hæren og søværnets ordning.⁶⁶ Den økonomiske ramme måtte ikke overskride 242 mio. kr., hvilket svarede til det hidtidige niveau i de vedtagne bemyndigelseslove. Trods den stigende internationale spænding og kuppet i Tjekkoslaviet, fastholdt regeringen et lavt udgiftsniveau for genopbygningen af det danske forsvar, hvilket kun kan tolkes som, at man fortsat vægtede udbygningen af produktionsapparatet højere end genopbygningen af forsvaret. Det ses også af at Rasmus Hansen lagde op til et forsvar, der "kun" skulle være i stand til indenfor 24 timer at kunne imødegå en krænkelse af Danmarks neutralitet. Med andre ord anså den danske regering stadig Danmark som neutral i en evt. krigssituation. En oplysning, der dog ikke blev videregivet til Forsvarskommissionen, hvis arbejde nu blev genoptaget efter at havde ligget stille siden maj 1947.

Den defensive holdning var også klar i forsvarsministerens samtidige udtalelse til dagspressen. Her slog han fast, at han forventede, at værnsscheferne kom med et forsvarsoplæg, der både indeholdt et forstærket luftforsvar af Danmark samt at søværnet ikke lagde op til bygning af større krigsskibe.

General Gørtz og viceadmiral Vedel blev hurtig klar over, at det efter deres mening, ikke var muligt at opbygge et velfungerende forsvar for det fastsatte beløb. De udarbejdede derfor et alternativt forslag, der beløb sig til 392 mio. kr., hvilket var en 80 % overskridning af den pålagte beløbsramme!⁶⁷ Ved forslagens overdragelse udtalte søværnskommandoen til forsvarsministeren: *"Det har ved de indenfor Søværnskommandoen stedfundne Overvejelser været anset for naturligt, at den foreslåede Udgift til Søværnet ikke skulle overskride en Trediedel af det Søværnet, Hæren og Luftvåbnet tilsammen anviste beløb. Dette har imidlertid, sammenholdt med de materielle og personelle Mindstekrav, som løsningen af de [pålagte] Opgaver stiller, ikke vist sig muligt, idet den i det følgende foreslåede årlige Bevilling til Drift og Nyan-skaffelser indenfor Søværnet på 101,3 mill. kr. har vist sig at være den mindste Udgift, ved hvilken der vil være blot nogen Sandsynlighed for at løse de Søværnet påhvillende Opgaver."*⁶⁸

⁶⁶ Først dagen efter fik forsvarsministeren tilslutning til forslaget i Forsvarskommissionen.

⁶⁷ De 392 mio. kr. fordelte sig med 177 mio. kr. (45 %) til hæren, 101 mio. kr. (26 %) til søværnet og 114 mio. kr. (29 %) til et samlet flyvevåben.

⁶⁸ Her citeret fra en tale, viceadmiral Vedel afholdt i Søelieutenant-Selskabet den 6. november 1951.

Forslaget var fulgt af en række overvejelser over søværnets rolle ved et angreb på Danmark. Her opstillede værnet selv fire hovedopgaver:

- a) At hindre eller i hvert fald forsinke transporter af tropper og materiel, som føres frem over søen.
- b) at hindre beskydning fra søen.
- c) at sikre forbindelsen mellem landsdelene og med allieret eller neutralt udland samt
- d) at understøtte danske styrker i kamp.

Satte en fremmed soldat derfor foden på dansk jord var søværnets opgave slået fejl, og for at få den nødvendige tid til at afvise eller sænke alle de fjendtlige fartøjer, var det vigtigt at flådens enheder kom i kamp så tidligt som muligt. Derfor lå søværnets indsatsområde et godt stykke inde i Østersøen (for selv om ingen stadig sagde det højt, var Sovjetunionen den fjende, som forsvaret skulle indsættes imod), og i nært samarbejde med luftvåbnet. For at kunne klare de her skitserede opgaver mente søværnet selv, at det skulle råde over flere enheder, og i forslaget blev der lagt op til et søværn bestående af seks kystjagere, tre eskortefartøjer, tolv motortorpedobåde, seks undervandsbåde, seks minelæggere og tolv minestrygere. I alt 45 enheder plus kongeskib, inspektionsskibe og mindre enheder.

Blev Danmark ikke direkte involveret i krigshandlingerne tilfaldt det søværnet at udføre en række neutralitetsopgaver; både sikring af dansk og anden neutral skibsfart og fiskeri i danske farvande samt at hindre at fremmede magter benyttede dansk territorium i deres krigsførelse. Søværnet gjorde her opmærksom på, at hvis Danmark ikke var i stand til at løse især sidstnævnte opgave, var der en risiko for at et andet land ville vælge at overtage kontrollen med både opgaverne og landets ledelse.

Forsvarsministeren modtog 392 mio. kr. forslaget, men valgte ikke at sende det videre til Forsvarskommissionen. I stedet pålagde han de to værnsschefer at fremkomme med et nyt forslag, der lå indenfor den fastsatte beløbsgrænse på 242 mio. kr. Han så altså bort fra indstillingen fra sagkundskaben og fastholdt opbygningen af et forsvar, hvis udseende var bestemt af økonomi og ikke af forsvarets behov. Det var dog næppe af ond vilje overfor forsvaret, at forsvarsministeren lagde denne kurs. Hans handlemuligheder var ikke store, for selv om den danske økonomi i 1948 var kommet så meget på fode igen, at en del af krigens rationeringer kunne ophæves, var de økonomiske problemer langt fra ovre, og som nævnt prioriterede den socialdemokratiske regering genopbygningen af produktionsapparatet højere end opbygningen af forsvaret. Rasmus Hansen må have vidst, at der reelt ikke var nogen chance for at få et forsvarsbudget på 392 mio. kr. igennem regeringen.

Forsvarsbudgettets andel af statsbudgettet 1945-1952

År	Krigsministeriet	Marineministeriet	Forsvarsmi- nisteriet	Samlet	% af stats- budgettet
1945/46	96.099	63.418	-	159.517	9,4 %
1946/47	136.493	73.998	-	210.491	9 %
1947/48	235.053 (heraf finanslov: 195.891)	71.680 (heraf finanslov 69.952)	-	306.733 (heraf finanslov 265.843)	6,5 % (finanslov: 5,6 %)
1948/49	227.099	81.490	-	308.589	5,7 %
1949/50	225.721	98.120	-	323.841	6,7 %
1950/51	240.780	119.574	-	360.354	6,6 %

1951/52			520.611 ⁶⁹	520.611	4,9 %
---------	--	--	-----------------------	---------	-------

Kilde: Statistiske årbøger 1945-1952. Alle tallene er i x 1000 kr.

Oversigten viser, at selv om forsvarsbudgetterne i absolutte tal voksede, faldt dets relative andel af det samlede statsbudget.

Hverken Vedel eller Gørtz mente, at det var realistisk at udarbejde udkast til værnsløvene inden for de angivne økonomiske rammer, men de så det som deres pligt at forsøge og den 31. august fremlagde de *"Værnschefernes Udarbejdelse af 31. August 1948 vedrørende Anvendelse af 242 mill. Kr. årligt til militære Formål"*. Inden da var der dog sket meget, der havde betydning for forsvaret af Danmark.

Påskekrisen

I foråret 1948 blev Danmark genstand for en større hetz i den sovjetiske presse. Her blev rygter om kommende eller allerede indgåede alliancer mellem Danmark og vestmagterne bragt til tovs, og trods ihærdige danske afvisninger, fortsatte skrivelserne. Før den tyske besættelse af Danmark 9. april 1940 havde der været lignende skrivelser i den tyske presse, og det var med til at de danske politikere fulgte de russiske artikler tæt. Samtidig begyndte flere danske aviser at skrive om hemmelige våbenleverancer til de danske kommunister, hvilket var med til at skærpe frykten for et kup som det, der havde fundet sted i Tjekkoslaviet.

Den 5. marts, kun fire dage efter at forsvarsministeren havde bedt værnscheferne om at udarbejde et forsvar til 242 mio. kr., pålagde han dem at udarbejde en beredskabsplan for forsvaret af Danmark. Her skulle værnscheferne sammen med Krigsministeriets direktørs komme med en plan, der tilsigtede en bedring af forsvarets beredskab *"under hensyntagende til den vanskelige udenrigspolitiske situation"*. Planen skulle foreligge inden 8. marts, men lå klar allerede dagen efter. Det hurtige respons tyder på, at forsvaret allerede havde udarbejdet planer til forsvar af Danmark, men det kan ikke overraske, da det er forsvarets job at være beredt.

Selve Påskekrisens baggrund er noget tåget, og det er ikke helt klart, hvilken *"vanskelig udenrigspolitiske situation"*, der gjorde, at forsvarsberedskabet pludselig skulle forøges.

Den plan, som værnscheferne overdrog til forsvarsministeren, indeholdt tre typer beredskabsforanstaltningerne:

- 1) Forholdsregler, der kunne indføres øjeblikkeligt uden at tiltrække opmærksomhed.
- 2) Forholdsregler, der kunne indføres indenfor 24-48 timer.
- 3) Forholdsregler på længere sigt.

I den første kategori var bl.a. en udvidelse af luft- og sørekognoscering, udlægning af ammunition fra forsvarets depoter, indførelse af meldepligt for visse tjenestemænd samt øget samarbejde mellem militæret og politiet. Kategori 2 indeholdt indkaldelse af reservister, inddragelse af orlov samt forlægning til og bevogtning af vigtige militære mål og infrastruktur. Sidste kategori indeholdt muligheden for hjemkaldelse af Tysklandsbrigaden og forlængelse af tjenestetiden samt anskaffelse af våben og udrustning til allerede hjemsendte årgange. Over de næste par uger blev hovedparten af foranstaltningerne i gruppe et og to i større eller mindre grad indført.

⁶⁹ Fordelt med 244.964 til hæren (47 %), 102.160 til søværnet (19,6 %) og 84.884 (16,3 %) til luftvåbenet. Resten (18 %) dækkede fællesudgifter for ministeriet.

Den 10. marts 1948 var Danmarks udenrigspolitiske stilling emnet for en Folketingsdebat. To dage før debatten i Danmark havde Norge – efter forlydender om at landet ville få et sovjetisk "tilbud" om en venskabspagt som den Finland var blevet presset til at indgå – søgt sikkerhedsgarantier fra Storbritannien og USA, og frygten var også at læse i indlæggene i den danske debat.⁷⁰ Folketingsdebatten blev dagen efter fulgt af en hemmelig dansk henvendelse til den amerikanske ambassadør. Her bad den danske regering om omgående våbenhjælp.⁷¹ Ifølge den amerikanske ambassadør Marvel sendte regeringen samtidig et signal om, at man var parat til at drøfte muligheden for en militær alliance, og at en sovjetisk henvendelse om en alliance eller venskabspagt med Danmark ville blive mødt med "*a flat no!*".⁷²

At man ville forberede sig mod både eksterne og interne trusler ses af, at Generalkommandoen den 11. marts fremsendte en plan for, hvordan militæret i tilfælde af indre uroligheder skulle samarbejde med politiet. Planen skulle dog forhandles på plads med de relevante myndigheder, og samme dag blev det første møde i den såkaldte "Hjernetrust" – der inkluderede medlemmer fra regeringens, militærets og retsvæsenets absolutte top - afholdt.⁷³

Under Påskekrisen blev Folketingets beslutning fra 22. juni 1945 om, at veteraner fra modstandskampen kunne indtræde i politiets og forsvarets rækker, et problem. Blandt dem, der havde søgt ind i forsvaret, var en del fra den kommunistiske fløj af modstandsbevægelsen, og politikerne blev nu bange for, at kommunisternes loyalitet i en krig/krisesituation ikke lå hos regeringen. Det blev derfor pålagt forsvarets efterretningstjeneste at holde øje også med de danske kaserner og garnisoner. Den 11 og 12. marts rapporterede Berlingske Tidende, at kommunisterne havde infiltreret både hærens og flådens virksomheder, og det var igen med til at øge politikernes frygt for et kommunistisk kup.

Midt under krisen – den 15. marts – sendte den danske ambassadør i Washington, Kauffmann, sin ambassaderåd, Poul Bang-Jensen, hjem til Danmark. Han medbragte en analyse, som han i løbet af marts måned havde udarbejdet sammen med marineattaché Kjølens og efterfølgende fået godkendt af ambassadør Kauffmann.⁷⁴ Analysen tog udgangspunkt i det kommunistiske kup i Tjekkoslovakiet og forsøgte derfra at klarlægge risikoen for et lignende kup eller sovjetisk angreb på Danmark. Ifølge Bang-Jensen var Danmark det svageste led i Nordeuropa, og risikoen for et angreb var helt oppe på mellem 25 og 40 %! Det skyldtes bl.a. Danmarks geografiske placering ved Østersøen samt at der var præsidentvalgkamp i USA og landet derfor næppe ville være i stand til at træffe beslutning om en krig i tilfælde af et succesfuld kup-overfald på Danmark. Netop på grund af valgkampen var Bang-Jensens konklusion,

⁷⁰ Frygten for et sovjetisk angreb fik den 12. marts 1948 det norske Storting at forøge det norske forsvarsbudget med 50 %.

⁷¹ Mere præcist bad man om 60.000 geværer med tilhørende ammunition samt 1200 stk. blandet antiluftskyts. Der kom dog først svar på den danske henvendelse i september, og her var det amerikanske tilbud ifølge Nikolaj Petersen "*både kvalitativt og kvantitativt helt uacceptabelt*". Petersen 1991, s. 21.

⁷² Nikolaj Petersen skriver (Petersen 1989, s. 230.) at Gustav Rasmussens udtalte at en russisk henvendelse "sandsynligvis ville blive mødt med "*a flat no*". Det blev uddybet fem dage senere overfor den britiske udenrigsminister Bevin, hvor den danske udenrigsminister sagde, at Danmark "*would certainly refuse*" en russisk henvendelse.

⁷³ I Hjernetrusten deltog statsminister Hedtoft, udenrigsminister Rasmussen, forsvarsminister Hansen, general Gørtz og viceadmiral Vedel, krigsministeriets direktør Thygesen og Nordentoft og Winkel fra forsvarets efterretningstjenester, justitsministeriets departementschef Larsen samt rigspolitichefen og chefen for rigspolitiets efterretningsafdeling.

⁷⁴ I februar 1948 blev hovedparten af forsvarets militærattachéer trukket hjem fra deres poster i udlandet. Målet med dette skridt var at spare de ca. 400.000 kr. – hvoraf hovedparten faldt i udenlandsk valuta – som militærattachéerne kostede. Efter hårdt pres fra ambassadør Kauffmann i Washington blev kommandørkaptajn Kjølens dog undtaget fra hjemkaldelsen.

at det var meget vigtigt, at der i Danmark blev gjort modstand mod et kommunistisk kup eller angreb fra Den røde Hær. Kun gennem en aktiv modstandskamp kunne man forvente at den vigtige amerikanske opinion ville støtte en krigserklæring til fordel for Danmark.

Dagen efter sin ankomst til Danmark forelagde Bang-Jensen analysen for statsminister Hedtoft, og i de følgende dage mødtes han yderligere med en række folketingspolitikere, embedsmænd, journalister samt enkelte tidligere modstandsfolk. Alle fik en mundtlig beskrivelse af analysens indhold, og det Bang-Jensen sagde var med til at forstærke den angst for et russisk angreb eller kommunistisk kup, som de danske politikere allerede var præget af. I eftertiden har ambassaderåden fået en stor del af ansvaret for Påskekrisen, men jeg tillægger ikke hans hjemkomst den store betydning, da selve forhøjelsen af beredskabet var sat i gang allerede inden hans hjemkomst.

I de følgende dage blev beredskabsforanstaltningerne strammet, og den 20. marts oprettedes en fælles forsvarstab. Den blev pålagt inden for otte dage at udarbejde en forsvarsplan, for *"det forsvar, som værnenes nuværende tilstand gør mulig"*. Den plan som forsvaret fremkom med sigtede mod en bevogtning af flyvepladser, depoter og lignende. Altså et forsvar rettet mod både indre og ydre fjender. Søværnet fremsendte den 15. en oversigt over værnets beredskab, og den viser med al tydelighed, at det var et værn, der ikke var klar til krig.

Uddrag af Søværnskommandoens Fortrolige skrivelse til Forsvarsministeren. Dateret 15. marts 1948.

Oplysninger om Søværnets Beredskab pr. 7/3 1948

1. Udrustet Skibsmateriel.

1 Fregat "Holger Danske" som Skoleskib for Mathelever, som er antaget i Begyndelsen af 1947. På vej til Nyborg. Vil i den kommende uge opholde sig i Farvandet syd for Fyen.

2 Torpedobåde "Willemoes" og "Huitfeldt". "Willemoes" i Aarhus og "Huitfeldt" i København. [Førstnævnte] skal stryge kommando den 19/3.

3 Undervandsbaade paa Holmen, hvoraf 1 er til større Eftersyn.

2 Minestrygere af M-Typen, 1 sejlklar i Nyborg, 1 til eftersyn paa Holmen.

6 Minestrygere af ME-Typen

3 -- || -- af MR-Typen.

Minestrygning finder i den kommende tid sted i nordlige Del af Storebælt og nordlige Del af Sundet.

Nogle af Minestrygerne kan midlertidigt være til Reparation.

10 Kuttere til Assistance for Minestrygerne.

1 Minestryger af MR-Typen er Stationeret ved Bornholm.

Ca. 20 Kuttere fordelt til Distrikterne til Kystbevogtning. Nogle kan være (er) til Reparation.

"Thetis" paa Fiskerinspektion i Nordsøen og ved Færøerne, skal stryge kommando 3/4.

1 Motortorpedobaad til Indsejling og Uddannelse af Personellet.

Samtidig skærpedes bevogtningen af forsvarets baser og depoter m.v., og der blev givet ordre til at påbegynde luftrekognoscering over søterritoriet i bl.a. Østersøen og at intet personel måtte hjemsendes uden særlig tilladelse. Ole Bjørn Kraft kalder dette for en mobilisering, men da de værnepligtige soldater og orlogsgaster fik lov til at tage hjem på påskeorlov er ordet mobilisering nok at tage munden for fuld. At det værnepligtige mandskab fik lov at tage på ferie er også det tydeligste tegn på, at der på dette tidspunkt ikke var nogen reel frygt for et sovjetisk angreb på Danmark.

At der ikke var nogen overhængende krigstrussel blev styrket af den rapport, som søværnet den 15. marts afleverede til forsvarsministeren. I den 22 sider lange fortrolige "Betragtninger over Danmarks militærpolitiske Stilling" slog søværnet fast, at Sovjetunionen fortsat var for svækket af Anden Verdenskrig til pt. at udgøre nogen direkte trussel mod Danmark. Samtidig mente søværnet ikke, at de danske kommunister var tilstrækkelige stærke eller mangfoldige til at kunne true den danske stat indefra. På linie med andre samtidig rapporter mente man, at de europæiske lande, der var i størst fare for at falde under kommunistisk kontrol var Italien, Grækenland og Frankrig, men på længere sigt var søværnet ikke i tvivl om, at Sovjetunionen var den største trussel mod Danmarks selvstændighed. Skulle der udbryde krig i Europa var søværnets holdning klar, at chancen for at den danske neutralitet kunne opretholdes var meget lille. Ønsket om benytte dansk territorium til krigshandlinger ville med stor sandsynlighed trække hele landet ind i en krig, og derfor anbefalede søværnet, at man allerede nu valgte side og tilsluttede sig vestblokken. De danske politikere var dog stadig ikke parate til at tage dette store og endegyldige skridt.

Beredskabsforanstaltningerne fortsatte dog, og den 21. marts fik værnsscheferne og politiets ledelse lov til at overflytte ansatte, der var mistænkt for at have kommunistiske sympatier, til jobs, hvor de ikke kunne gøre skade. Efterfølgende blev et ikke-nærmere defineret antal personer i stilhed forflyttet fra deres sædvanlige jobs. Dagen efter blev påskeorloven for befalingsmænds- og officerselever udsat ind til videre, men de menige fik dog stadig lov til at tage hjem i påsken, der i 1948 lå fra 25. til 29. marts. Samtidig blev flådens skibe klargjort og kystforterne omkring København sat i højeste alarmberedskab. Søværnet fik også ordre til at stationeret orlogsskibe ved sydudløbet af Storebælt og Langelandsbæltet og forberede en udlægning af miner i de danske farvande. Slutteligt blev der givet ordre til at holde øje med hvilke skibe, der gik til kaj i København. Målet var at forhindre en gentagelse af landsætningen ved Langelinie 9. april 1940.⁷⁵

Navnet forpligter. Trods sin begrænsede kampværdi indgik fregatten Holger Danske i søværnets beredskabsplaner for Påskekrisen. (Orlogsmuseet).

Den 24. marts udtalte justitsminister Niels Busch-Jensen sig til Pressens Radioavis. Han opfordrede her landets borgere til at være opmærksomme overfor og straks indberette alle *"handlinger, som kan være rettet mod den danske stats eller det danske folks sikkerhed"*. Om udtalelsen tog udgangspunkt i den verserende krise, eller var et

resultat af forårets mange rygter om hemmelige våbenleverancer m.v. er dog ikke helt klart, men timingen tyder på det første.

Samme dag var der møde i Udenrigspolitisk Nævn. Her slog statsminister Hedtoft fast, at der næppe var nogen risiko for, at Sovjetunionen ville forsøge at besætte hele Danmark. Regeringen frygtede dog mindre isolerede sovjetiske aktioner, og Hedtoft nævnte Anholt som et muligt mål. I den russiske pressehætz blev den lille danske ø i Kattegat flere gange omtalt som et muligt amerikansk støttepunkt i det danske område. Ifølge Nikolaj Petersens undersø-

⁷⁵ Ifølge Nationaltidende den 28. marts 1948 skabte det en del uro da en russisk damper den 27. marts uanmeldt lagde til ved Langelinie for at bunkre olie.

gelse kom ideen om mulig trussel mod de danske øer i Kattegat fra den amerikanske ambassadør, der kort inden mødet i Nævnet havde gjort Hedtoft opmærksom på, at den amerikanske regering gerne så ikke bare Anholt, men også Samsø og Læsø forsvaret. Søværnet fik derfor ordre til at styrke forsvaret af øerne og overførte et orlogsskib til hver. Skibenes kampværdi var dog mindsket, da de pga. påskeorloven ikke var fuldt bemandede.⁷⁶

Den 30. marts var påskekrisen overstået. Forsvarsministeren holdt møde med værnsscheferne og drøftede her, hvordan man skulle gå tilbage til det normale beredskab. Hovedparten af beredskabsforanstaltningerne blev herefter afviklet, men bl.a. kystbefæstningens beredskab blev opretholdt ligesom luftrekognosceringer i Østersøen også fortsatte.⁷⁷

Påskekrisens betydning

Påskekrisen kan meget vel være begyndt som følge af en frygt for et sovjetisk angreb eller pres på Danmark og/eller Norge. Politikerne ville ikke igen risikere at blive taget på sengen, og satte derfor hele det militære apparat i sving. Det er dog min opfattelse at allerede den 15. marts var både de danske politikere og militæres ledelse klar over, at der ikke var nogen direkte trussel mod Danmark. Baggrunden for de beredskabsforanstaltninger, der blev indført herefter må derfor have været deres signalværdi overfor både Sovjetunionen, de danske kommunister og især overfor USA. Som led i det sidste sørgede den danske regering for at den amerikanske ambassadør i Danmark blev holdt tæt informeret om det danske forsvarsberedskab, og han opfangede klart det danske signal og fik det formidlet hjem til den amerikanske regering.⁷⁸

Samtidig var det regeringsbærende Socialdemokrati udsat for stigende intern kritik, der bl.a. gik på, at man i en situation, hvor mange dagligdagsforbrødenheder stadig var rationeret, brugte de sparsomme valutaeserver på dyre våbenindkøb. Påskekrisen kom her til at fungere som modargument overfor kritikken, da den gav indtrykket af, at der var en reel trussel mod Danmark, som krævede at man opprioriterede forsvaret.

I den danske regering gjorde krisen landets prekære situation åbenlys for alle. Så sent som den 30. januar 1948 havde statsminister Hedtoft i et radiointerview afvist enhver tanke om dansk deltagelse i en øst- eller vestblok, men nu var udviklingen i verden – en udvikling, som den lille stat Danmark reelt ikke havde megen indflydelse på – gået så stærkt, at regeringen måtte revidere dets politik. Forsvaret var stadig i meget dårlig stand, og neutralitetspolitikken gjorde, at Danmark hurtigt kunne komme i en situation, hvor det stod alene overfor Sovjetunionen. Ligegyldigt hvad Påskekrisen havde været grundet i, havde den vist så mange og store mangler ved forsvarets beredskab, at noget måtte gøres.

Hjemmeværnet oprettes

Påskekrisen havde givet politikerne en frygt for, at de bevæbnede hjemmeværnsfolk ikke var til at stole på, og det resulterede i et lovforslag om oprettelsen af et Hjemmeværn under forsvarets kontrol. Forsvarets ledelse havde helst set lovforslaget som en del af en samlet for-

⁷⁶ I oktober 1948 udtalte hærens ledelse, at et effektivt forsvar af Anholt, Læsø og Samsø ville kræve 2½ forstærket infanteribataljon. Samtidig udtalte ledelsen, at de anså truslen mod øerne for meget begrænset, og at de nævnte tropper ville gøre mere gavn andre steder i landet.

⁷⁷ Kystbefæstningen opretholdt en øget bemanning ligesom bevogtningen af den østsjællandske kyst med en række af søværnets kuttere blev opretholdt.

⁷⁸ I foråret 1948 lagde den danske regering også spørgsmålet om opsigelsen af den dansk-amerikanske baseaftale på Grønland på is.

svarsordning, men denne havde fortsat lange udsigter, og da Venstre og Konservative pressede på for en hurtig løsning, blev forslaget fremsat i Folketinget den 29. maj. Her blev det slået fast, at Hjemmeværnet skulle høre ind under Generalstaben, og at Hjemmeværnforeningernes våben skulle overgå til det nye Hjemmeværn. Forsvarsministeren budgetterede med, at det nye værn ville få ca. 100.000 medlemmer og medlemskabet blev gjort betinget af at et udvalg, under ledelse af den lokale amtmand, kunne godkende ens optagelse. Med andre ord gjorde de politiske partier, hvad de kunne for at få kontrol over hjemmeværnet og dets medlemmer. Krigsministeriet lagde ydermere op til, at de demokratiske partier skulle opfordre deres medlemmer til at melde sig til Hjemmeværnet. Derved ville risikoen for en kommunistisk infiltration blive mindsket. Hjemmeværnet skulle kort sagt være et led i regeringens sikring mod det frygtede indefrakommende kup. Samtidig benyttede de politiske partier lejligheden til igen at slå fast, at de ønskede Danmark forsvaret mod ethvert angreb. Set i lyset af forsvarets styrke i foråret 1948 må dette dog betegnes som mere et udslag af forsvarsvilje end af forsvarevne.⁷⁹

I sommeren 1948 var minestrygningsoperationen i de danske farvande nået så langt, at søværnet kunne begynde at overføre personel fra minestrygerne og til de egentlige kampenheder. Det passede fint med at de første af de mindre torpedobåde, der blev bygget på Orlogsværftet sammen med de i Tyskland indkøbte motortorpedobåde, var ved at være klar til aktiv tjeneste. Søværnet kunne nu begynde at træne et egentligt søværts forsvaret af Danmark. Aktiveringen af de mange nye enheder gav dog et nyt problem. Mens man i 1948 var ved at have styr på manglen på befalingsmænd, opstod der nu mangel på maskinpersonel. Problemet vidner ved første øjekast om dårlig planlægning hos søværnet, men skyldes nok mere at langtidsplanlægningen var svær, da man f.eks. i 1946 ikke havde noget overblik over hvor mange skibe, man ville råde over i 1948. Det var derfor svært at fastsætte antallet af elever på den flerårige uddannelse som maskinofficer. Samtidig kunne handelsflåden tilbyde lønninger, som søværnet ikke kunne matche. Manglen satte en begrænsning på, hvor mange skibe søværnet kunne have i søen samtidig, men der var ingen hurtige løsninger på problemet, og først med et øget optag på maskinuddannelsen, blev problemet løst.

I juni udtalte forsvarsministeren, at han forventede at forsvaret ved årets udgang havde uddannet ca. 60.000 mand siden krigens slutning. Heraf var hovedparten dog værnepligtige, der forsvandt ud af forsvaret igen, når deres værnepligtstid var til ende. De kunne dog alle indkaldes og bringes op på brugbar standard på forholdsvis kort tid – hvis man havde den nødvendige udrustning, hvilket desværre tidligere havde vist sig ikke at være tilfældet.

Blokaden af Berlin

I april 1948 blev krisen mellem Øst og Vest yderligere tilspidset, da Sovjetunionen, bl.a. som modsvar på vestmagternes indførelse af ny valuta i Vestzonen, begyndte en blokade af Berlin. Det var russernes mål at få de vestallierede til at trække sig helt ud af Berlin, men operationen mislykkedes, da USA i juni iværksatte en massiv luftbro, hvor alle Berlins fornødenheder blev fløjet ind til byen fra den vestlige zone. Luftbroen underminerede den sovjetiske plan, og den 12. maj 1949 blev blokaden hævet uden at have opnået andet end en yderligere forværring af forholdet mellem øst og vest.

⁷⁹ Allerede i begyndelse af 1948 havde forsvarsministeren taget skridt til at få kontrol over de mange våben fra krigens tid, der stadig cirkulerede i det danske samfund. Der blev givet frit lejde til aflevering af disse våben, blot de var afleveret inden 15. marts 1948. Hvor mange våben der blev afleveret, har jeg dog ikke været i stand til at opklare.

I USA blev blokaden af Berlin set i forlængelse af kuppet i Prag og som bevis for, at Sovjetunionen nærrede aggressive ønsker overfor Vesteuropa. Blokaden var med til at bane vejen for den amerikanske kongres' vedtagelse i juni 1948 af den såkaldte Vandenberg-resolution, der for første gang i USA's historie åbnede op for, at landet kunne indgå i et forpligtende forsvarssamarbejde med Vesteuropa. Dermed var vejen banet for amerikansk deltagelse i udarbejdelsen af et transatlantisk forsvarsforbund, og forhandlingerne med Bruxelles-pagtens medlemmer blev påbegyndt allerede samme måned. Både Danmark og Norge holdt lav profil i forhold til denne udvikling og blev i første omgang ikke nævnt som mulige medlemmer af organisationen.

"Værnschefernes Udarbejdelse af 31. August 1948 vedrørende Anvendelse af 242 mill. Kr. årligt til militære Formål"

Den 31. august 1948 fremlagde de militære chefer et oplæg til et forsvar, der levede op til kravet om en økonomisk ramme på 242 mio. kr. Ved fremlæggelsen gjorde både viceadmiral Vedel og general Gørtz opmærksom på, at de mente, at et forsvar opbygget efter det udstukne økonomiske krav ikke ville have nogen synderlig værdi og var utilstrækkeligt til at løse selv de neutralitetsopgaver, som man kunne forvente, at blive pålagt i en krig eller krise. Som titlen viser, mente værnscheferne end ikke, at det de fremlagde, var en egentlig forsvarsordning. Dertil var de tildelte beløb for små!⁸⁰

I det nye forslag var der kun afsat 58 mio. kr. til søværnet, hvilket var langt fra de 306 mio. kr. som værnet havde projekteret med i den store genopbygningsplan fra april 1947. Programmet måtte derfor beskæres kraftigt. Set i lyset af at påskeberedskabet havde vist politikerne i hvor ringe tilstand forsvaret var, kan det undre, at der ikke blev åbnet op for yderligere bevilninger til forsvaret, men årsagen må være, at man fra regeringens side ikke havde flere penge at give til forsvaret, når man også ønskede at tilgodese andre områder.

Værnschefernes nye forslag blev kort behandlet i Forsvarskommissionen i september men nåede aldrig til egentlige realitetsforhandling, da arbejdet i kommissionen blev stillet i bero, da de dansk-svensk-norske forsvarsforhandlinger gik i gang i efteråret 1948.

9. september 1948. Alvorlige krigstrusler?

Ifølge daværende handelsminister J. O. Krag's dagbogsoptegnelser troede de danske politikere den 9. september 1948, at Danmark var ved at blive angrebet. Ifølge Bo Lidegaards bearbejdning af Krag's dagbog, blev Krag om formiddagen bedt om øjeblikkelig at indfinde sig hos statsministeren. Her blev han informeret om, at ca. 40 russiske bombefly mellem kl. 0900 og 1100 samme formiddag havde krænket dansk luftrum over Bornholm. Ifølge Krag's dagbogsoptegnelser frygtede regeringen, at overflyvningerne var forløberen for en russisk invasion, og de få danske styrker på øen fik ordre på at gå aktivt til modaktion, hvis de russiske fly skulle forsøge at lande. Samtidig fik fregatten Niels Ebbesen ordre om at sætte kurs mod Bornholm. Ordren om at gå til modangreb mod de russiske fly var svær at udføre, da der ikke befandt sig et eneste stykke antiluftskyts på Bornholm. For at råde bod på dette blev en sending på 40 antiluftskanoner til den danske brigade i Tyskland omdirigeret, men der ville gå uger før disse nåede frem og var opstillet og klar til indsats. De kunne derfor ikke beskytte Bornholm i den her nævnte krise, men heldigvis skete der ikke yderligere.

⁸⁰ De 242 mio. kr. fordelte sig med 104 mio. kr. (43 %) til hæren, 58 mio. kr. (24 %) til søværnet og 80 mio. kr. (33 %) til luftvåbnet.

Sagen blev nævnt i dagspressen, men uden den samme krigsfrygt, som Krag's dagbog giver udtryk for, og i referaterne fra møderne mellem de militære chefer og forsvars- og udenrigsministeren er sagen overhovedet ikke nævnt. Det tyder derfor på, at Lidegaard enten overfortolker J. O. Krag's krigsfrygt eller at Krag's frygt har været uden hold i virkeligheden. Det virker også utroligt, hvis en russisk invasion af Danmark skulle begynde med et angreb på Bornholm, som russerne mindre end 2½ år før frivilligt havde forladt.

Overflyvningen havde under alle omstændigheder begrænset indflydelse på en udvikling, der allerede var godt i gang. Regeringen var allerede gået i gang med at lede efter allierede og styrke det danske forsvar. Som led i det sidste indledte udenrigsministeren i efteråret 1948 forhandlinger med Storbritannien om en hjemtrækning af den danske Tysklandsbrigade – eller alternativt bringe den tættere på Danmark. Om det direkte skyldes førnævnte overflyvning, Påskekrisen eller blot den tiltagende spænding i Europa (eller alle tre) er svært at sige, men udenrigsminister Rasmussen og forsvarlets ledelse var utrygge ved at have op mod 40 % af forsvarlets uddannede personel placeret uden for landets grænser.⁸¹

Forhandlingerne endte i foråret 1949 med at brigaden blev reduceret til en forstærket infanteribataljon, og i efteråret 1950 blev den overflyttet til Slesvig-Holstein. Derved var tropperne stadig en del af besættelsesstyrken i Tyskland men samtidig placeret, så de beskyttede den danske sydgrænse.

Forhandlingerne om et nordisk forsvarssamarbejde

I april 1948 tog Sverige initiativ til at undersøge mulighederne for et forsvarsforbund med Norge og Danmark. Sverige var på dette tidspunkt nordens stærkeste militærmagt, og havde i mange år været neutral. At landet nu ønskede at indgå i et militært samarbejde med Danmark og Norge, var et udtryk for, at også Sverige var betænkelig ved truslen fra Sovjetunionen, især efter indgåelse af den Finsk-Sovjetiske "venskabspagt" fra februar 1948. Svenskerne, der i kraft af deres militære magt var udset som naturlig leder af forbundet, ønskede dog at det nordiske forsvarsforbund skulle være neutralt. Det betød, at det ikke kunne indgå i en større alliance med f.eks. Vestunionen eller USA og at indgik Danmark og Norge i en alliance med Sverige, kunne de to lande ikke også samtidig være medlem af en anden alliance.

Umiddelbart skulle man tro, at Sverige og Norge helst ville have lavet en alliance mellem kun de to lande, da Danmarks stilling var noget mere sårbar. Landet er det eneste af de tre, der har en landfast sydgrænse, hvorfra historien viser, at angreb hurtigt kan komme. Der var dog en række kulturelle og historiske bånd, der gjorde, at både Norge og Danmark blev inviteret til at undersøge muligheden for et forsvarsforbund.

Den danske regering var meget positiv overfor ideen om et nordisk forsvarsforbund og blev hurtigt primus motor i forhandlingerne. En nordisk forsvarsunion ville gøre det muligt for de tre lande at undgå at vælge side i øst-vest-konflikten, og i tilfælde af krig mellem øst og vest havde landene en reel chance for at forblive neutrale. En skandinavisk løsning var også mere acceptabel end en vestlig, og forbundet ville derfor både have en afspændende og en afskrækkende effekt. Samtidig så de danske politikere muligheden for hjælp fra det stærke svenske forsvar som en løsning på Danmarks lave forsvarsberedskab.

⁸¹ Ved for- og efterår når de værnepligtige var færdiguddannede og blev sendt hjem, udgjorde de i Tyskland stationerede tropper 40 % af forsvarlets soldater.

Der kom dog først rigtig gang i forhandlingerne i begyndelsen af september 1948, hvor det blev bestemt at nedsætte en forsvarskomite, der inden 1. februar 1949 skulle undersøge mulighederne for at opnå en forpligtende aftale om et fælles regionalt forsvar. Udvalget skulle herunder søge at få aftalen lagt ind under FN-pagten's bestemmelser.⁸²

Viceadmiral Vedel var meget interesseret i et nordisk forsvarsforbund. Under hans ledelse havde søværnet allerede i foråret 1946 taget de første spæde kontakter til det norske og svenske forsvar. Første punkt var en aftale om fælles bistand ved bjergninger af undervandsbåde, men på møderne mellem de militære chefer og forsvars- og udenrigsministeren blev også ideer som gensidig underretning ved mineudlægning samt benyttelse af hinandens flyvepladser diskuteret. De to sidste punkter blev øjensynligt diskuteret mellem de tre landes udenrigsministre på et møde i maj eller juni 1947. Her viste både Sverige og Norges udenrigsministre sig dog afvisende overfor tanken om et sådant samarbejde. Sagen blev derefter efter svensk forslag overflyttet til uformelle drøftelser mellem landenes forsvarsministre, og et møde blev aftalt mellem de tre forsvarsministre den 1. maj 1948 i Sverige. Her skulle de diskutere både en fælles indsats ved bjergning af sunkne ubåde, fælles mineudlægning i visse farvande af fælles interesse, et fællesskab om videnskabelig forskning, regelmæssige kontakter mellem militærstabene samt ikke mindst ensartethed i bevæbning. Forhandlingerne nåede dog ikke at give resultat, før de blev overhalet af udviklingen hen mod et nordisk forsvarsforbund.

General Gørtz var mere forbeholden overfor et tæt militært samarbejde med Sverige. Nok var landet en stor militærmagt, men det havde ikke produktionskapacitet til i en krig at forsyne både dets eget og Danmark og Norges forsvar. Derfor ønskede generalen at forsvaret satse på våben af samme kaliber som dem, USA og Storbritannien benyttede. Så kunne man få hjælp og ammunition derfra, hvis det skulle vise sig nødvendigt. Dette kan udlægges som et ønske om at Danmark skulle satse på en vestlig løsning i stedet for en nordisk, men generalen lå her på linie med forsvarskomiteens endelige konklusion, der kom den 14. januar 1949 og lød, at et samlet og oprustet nordisk forsvarsforbund ville have en realistisk chance for at kunne føre en succesfuld forsvarskamp, men kun i en kortere periode. I en længerevarende krig ville et forsvar kræve tilførsel af råvarer m.v. udefra.

Konklusionen lagde også op til en udbygning af den danske flåde, der nu skulle være med til at sikre forbindelseslinierne mellem de tre nordiske lande. Opgaven krævede en forøgelse af antallet af eskortefartøjer, motortorpedobåde og undervandsbåde samt en udbygning af kystbefæstningerne. Det er her tydeligt at søværnets rolle var at sikre, at de svenske og norske tropper kunne nå vel frem og bidrage til forsvaret af Danmark. Det var en realistisk konklusion på Skandinaviens forsvarsudsigter, men kunne ikke løse de grundlæggende uenigheder mellem Sverige og Norge.

Vejen til NATO

Udviklingen hen mod NATO var allerede godt undervejs. Den 24. juni 1948 blev ambassadør Kauffmann i Washington informeret om udviklingen i de atlantiske forsvarsforhandlinger, og det lå her i luften, at Danmark sammen med Norge i den nærmeste fremtid ville blive opfordret til at tilslutte sig en Atlanterhavspagt. Gustav Rasmussen, der samtidig var til FNs gene-

⁸² De tre lande skulle hver især stille med fire personer, og fra Danmark blev viceadmiral Vedel, folketingsmændene Harald Petersen (tidl. forsvarsminister) og Poul Hansen (S) samt Udenrigsministeriets direktør Frants Hvass sendt af sted. Disse skulle i fornødent omfang støttes af officerer og andre sagkyndige.

ralforsamling i Paris, fik dog den amerikanske og britiske udenrigsminister til at give Danmark lov til først at undersøge muligheden for en nordisk forsvarsløsning. Rasmussen meddelte amerikanerne, at hvis det amerikanske tilbud kom for tidligt, kunne resultatet blive, at Danmark blev tvunget til at sige nej, da Danmark, Norge og Sverige havde forpligtet sig overfor hinanden til ikke at undersøge andre muligheder, før man havde forsøgt at opnå enighed om et nordisk forsvarsforbund. Dette fik amerikanerne til at love at vente med at kontakte Danmark til efter den 1. februar 1949.⁸³

USA overholdt dog ikke førnævnte deadline, og allerede den 3. januar 1949 blev ambassade-råd Bang-Jensen informeret om, at vestmagterne var enige om, at undersøge muligheden for, at indbyde Danmark til medlem af Atlantpagten. Fra amerikanernes side blev der lagt vægt på at få de europæiske lande, der rådede over vigtige flåde- og flybaser med i organisationen, og her gjorde især Danmarks kontrol over Grønland landet vigtig for amerikanerne. For Storbritannien betød Danmarks placering ved Østersøen mere. Her kunne det lægge jord til frem-skudte luftbaser og øge varslings tiden overfor luftangreb på Storbritannien. Vigtigheden understreges af, at pagten var klar til, hvis Danmark, Norge, Portugal, Island og Irland, der var de fem lande, hvis geografiske placering gjorde dem vigtige for pagtens militære forsvar, ikke var rede til at søge om fuldt medlemskab, at garantere deres selvstændighed mod adgang til de vigtige baser. Dette blev den danske regering dog ikke informeret om. Under de senere optagelsesforhandlinger blev kun muligheden for fuldt medlemskab nævnt. Amerikanerne ønskede givet at holde den anden mulighed i baghånden, hvis den danske regering skulle vælge at sige nej til tilbuddet om optagelse i NATO.

For den danske regering udgjorde udviklingen mod en atlantpagt en svær balancegang. Mens man aktivt arbejdede for en nordisk løsning, måtte man ikke brænde broerne til NATO, da man kunne få brug for dem, hvis forhandlingerne om den nordiske løsning ikke blev til noget. Den amerikanske henvendelse om mulig dansk indbydelse til NATO kom dog samtidig med, at det netop så ud til at det nordiske forsvarsforbund kunne blive realiseret. Forbundets hovedproblem var, at Sverige skulle garantere både Danmarks og Norges selvstændighed, indtil landenes forsvar igen kom på fode – noget, der kunne tage år. Forhandlingerne endte med, at Sverige i begyndelsen af januar gik med til at stille en sådan garanti. Det var en stor indrømmelse og viser, at Sverige var meget interesseret i det Nordiske Forsvarsforbund. Tilbage var dog to problemer. At Danmark og Norges forsvar krævede våbenhjælp for at nå et tilfredsstillende niveau inden for en overskuelig tid, og at Norges regering ønskede, at forsvarsforbundet på en eller anden måde blev koblet til det nordatlantiske forsvarssamarbejde.

I januar 1949 besluttede Danmark og Norge at forsøge at få våben leveret fra USA og Storbritannien. Her blev det tydeligt, at USA ikke var positivt indstillet overfor de nordiske allianceplaner. Den amerikanske regering meldte klart ud, at USA først og fremmest ville tilbyde militær støtte til medlemmerne af NATO, og først når disse lande var nået op på et ønskede niveau – hvilket kunne tage en rum tid – ville der blive mulighed for hjælp til lande udenfor alliancen. Samtidig blev det antydnet, at Marshall-hjælpen muligvis også ville blive beskåret for de lande, der ikke var med i NATO. Den amerikanske udmelding var et problem for de skandinaviske forhandlinger, men kun få i det danske forsvar regnede med, at der reelt ville vise sig så store problemer med at få våbenhjælp som amerikanerne lagde op til.

⁸³ Danmark, Norge og Sverige var blevet enige om at fristen for forhandlingerne om det nordiske forsvarsforbund var den 1. februar 1949. Danmark havde forsøgt at flytte fristen frem til 1. december 1948, men uden held.

I slutningen af januar 1949 blev det tydeligt at konflikten mellem Sverige, der ønskede at forbundet blev neutralt, og Norge, der ønskede en vestlig tilknytning, var en uoverstigelig forhindring. Forhandlingerne brød endeligt sammen i begyndelsen af februar og Norge valgte at styre aktivt mod et medlemskab af NATO. Den danske regering undersøgte kort muligheden for en alliance mellem Danmark og Sverige, men det var svenskerne ikke interesseret i. De to lande ville ikke være stærke nok til at modstå pres eller angreb fra øst. Da den svenske udenrigsminister den 23. februar gav det negative svar til det danske forslag, lagde han ikke skjul på, at han nu forventede at Danmark ville søge om medlemskab af NATO. Den danske ambassadør i Washington var da også allerede inden det svenske svar forelå blevet bedt om at sondere de mulige krav til en dansk tiltræden til NATO.

Sammenbruddet betød, at Danmark kun havde to valgmuligheder. NATO-medlemskabet eller en fortsættelse af tidligere tiders neutralitetspolitik. Statsminister Hedtoft havde arbejdet hårdt for en nordisk løsning, men da den faldt til jorden, så han intet andet alternativ end at søge mod NATO. Den spændte internationale situation gjorde, at Hedtoft mente, at en isoleret dansk neutralitet ikke længere var en mulighed. Hans holdning blev den 27. februar fulgt af en vedtagelse i den socialdemokratiske Hovedbestyrelse, hvor man støttede op bag beslutningen om at søge medlemskab af NATO. Derved var regeringens kurs lagt fast.

I begyndelsen af 1949 rådede søværnet over 58 fartøjer. Her ses minestrygere m.v. på Holmen. (Orlogsmuseet).

Våbenhjælp

Allerede mens forhandlingerne om optagelsen i NATO stod på, søgte regeringen på et møde den 14. marts 1949 i Washington igen om amerikansk våbenhjælp. Her fremlagde Gustav Rasmussen en samlet liste over de våben, som Danmark havde mistet under krigen. Målet var at give amerikanerne et komplet billede af situationen for det danske forsvar, men amerikanerne ville ikke give nogen garantier, før Danmark havde underskrevet NATO-traktaten. Indtil da var Danmark stadig blot et blandt mange andre lande, der havde behov for våbenhjælp, og USA gjorde opmærksom på, at det allerede havde en række forpligtelser overfor bl.a. latin-amerikanske lande. Amerikanerne gentog dog, at Danmark ville have en meget større chance for våbenhjælp som NATO-medlem end hvis det stod udenfor. Derfor kunne eller ville USA ikke love Danmark hjælp i det omfang, som udenrigsminister Rasmussen lagde op til. Et tydeligt tegn på at USA ønskede at presse / overtale den danske regering til at søge om medlemskab af NATO.

Den danske delegation tog ovenstående til efterretning, men sluttede alligevel mødet af med overfor den amerikanske udenrigsminister Acheson, at bede om at Danmark snarligt fik en sending våben. Dette træk skulle hovedsageligt tjene til at overbevise den danske befolkning om, at medlemskabet af NATO var det rette skridt for Danmark. Acheson svarede, at hvis den amerikanske Kongres som ventet hurtigt ville godkende våbenhjælpsaftalen, kunne Danmark modtage de første våben om små seks måneder. Så hurtigt kom det dog ikke til at gå, og først i januar 1950 blev der indgået en våbenhjælpsaftale mellem Danmark og USA.

Den 17. marts 1949 blev Danmark sammen med Island, Italien og Portugal officielt indbudt til medlemskab af NATO. Fem dage senere blev beslutningen om at søge medlemskabet fore-

lagt Folketinget. Regeringen havde her så megen hast med at få forslaget vedtaget, at man måtte dispensere fra Folketingets forretningsorden, der siger, at der skal være mindst to dage mellem en 1. og en 2. behandling af et forslag. Derfor kunne et flertal i Folketinget allerede den 24. marts 1948 give sin støtte til beslutningen om at søge medlemskab af NATO. Spørgsmål er dog om hastværket ikke snarere var en måde at undgå en langvarig og svær debat, end et udtryk for, at Danmark var så truet, at medlemskabet hurtigt skulle på plads. Den danske befolkning var i hvert fald ikke afklaret omkring NATO-medlemskabet. I en Gallup-undersøgelse den 20. februar var 36 % af de adspurgte for, 36 % var imod og 28 % i tvivl.

De nærmere omstændigheder omkring Danmarks medlemskab af NATO er allerede blevet belyst af en række historiske undersøgelser, og jeg vil henvise til disse for en mere detaljeret gennemgang af begivenhederne. Blot vil jeg fremhæve, at under debatten i Folketinget blev forsvarets miserable situation igen bragt frem og anført som en af årsagerne til, at Danmark skulle søge medlemskab af NATO. Udenrigsministeren slog fast, at regeringen helst havde set en nordisk forsvarsløsning, men at den mulighed ikke længere var til stede. Derfor måtte man vælge mellem enten neutralitet – som Gustav Rasmussen beskrev med ordene *"Danmarks henliggende uden virkelige garantier, uden sikkerhed for hjælp mod angreb og uden egne forsvarsmidler af betydning"*.⁸⁴ - eller tilslutning til NATO. Med de ord in mente kan det ikke overraske, at regeringen anbefalede et medlemskab af NATO. Spørgsmålet er så bare om man fra regeringens side overdrev forsvarets problemer for at få det til at fremstå som om Danmark var fortabt, hvis man ikke kom med i NATO.

Det danske forsvar var i slutningen af 1949 stadig i en miserabel stand. Ved udgangen af 1949 rådede søværnet over i alt 62 enheder - otte torpedobåde, ti motortorpedobåde, tre undervandsbåde, tre mineskibe, syv skibe til særlige formål og 31 minestrygere. På papiret tæt ved førkrigsniveauet, men andelen af egentlige kampfartøjer var stadig meget lav, da minestrygere stadig udgjorde halvdelen af flådens skibe.

Samtidig var bemandingsproblemerne langt fra overstået, og selv om man havde søgt både at øge optaget på søværnets skoler og mindske tiden på skolebænken, skulle der gå en del år endnu, før problemerne var overstået. Den danske økonomi og politiske prioritering heraf var fortsat ikke i stand til at sikre landet de nødvendige midler til at købe de våben, som forsvaret behøvede, og der er derfor ingen tvivl om, at de danske politikere så et medlemskab af NATO som den eneste mulighed for at sikre landet mod angreb og skaffe våbenhjælp til genopbygningen det danske forsvar.

⁸⁴ RT 1948/49, sp. 3646.

Fra NATO til de første værnslove

NATO – Det endelige brud med den danske neutralitet

Da først beslutningen om at søge medlemskab var blevet taget, gik det stærkt, og allerede den 4. april 1949 underskrev Danmark sammen med Belgien, Canada, Frankrig, Storbritannien, Island, Italien, Luxembourg, Holland, Norge, Portugal og USA, der underskrev den nordatlantiske forsvarspagt.⁸⁵ For det danske forsvar var underskrivelsen en af de bedste nyheder i mange år. USA havde forpligtet sig til at yde våbenhjælp til medlemmerne af NATO, og det var et tilbud som Danmark forventede sig meget af. En af grundtankerne i det nye forsvarssamarbejde var, at NATO-landene skulle være i stand til selv at tage det første stød, og bare for at nå dette mål måtte det danske forsvar forstærkes.

Udenrigsminister Gustav Rasmussen underskriver NATO-traktaten i Washington den 4. april 1949.

Danmarks medlemskab af NATO var et brud med landets hidtidige neutralistiske udenrigspolitik. Som medlem af den nye forsvarsorganisation var det ikke længere muligt at være neutral i konflikten mellem øst og vest, men tiden efter indtrædenden blev ikke præget af et aktivistisk Danmark. Medlemskabet placerede Danmark i frontlinien i konflikten med Sovjetunionen, og det betød, at risikoen for, at landet blev involveret i en stormagtskonflikt var steget betragteligt. Ifølge Både Hedtoft og Gustav Rasmussen frygtede ligefrem, at et dansk ja til alliancen ville føre til et øjeblikkelig russisk angreb eller besættelse af Danmark! Derfor kan det ikke overraske, at de danske regeringer fortsat holdt lav profil i udenrigspolitiske spørgsmål.⁸⁶

Forsvarskommissionen genoptager arbejdet

I Forsvarskommissionen var arbejdet som nævnt blevet indstillet, da forhandlingerne om et nordisk forsvarsforbund blev indledt. Forsvarsministeren mente ikke, at det var muligt at udarbejde et forsvarsoplæg, før man havde et overblik over, hvilke forpligtelser et medlemskab af enten en nordisk forsvarsunion eller NATO ville lægge på det danske forsvar. Arbejdet blev derfor først genoptaget i maj 1949 efter Danmarks indtræden i NATO.

Kort efter første møde blev udvalget delt i tre. Et fem-mandsudvalg skulle under forsvarsministerens ledelse udarbejde selve forsvarsloven og derudover skulle to otte-mands udvalg arbejde med hhv. personel-spørgsmål og "Folk og Værn".

Den 15. april 1950 fremkom forsvarskommissionen med den endelige betænkning, og med den som baggrund kunne forsvarsminister Rasmus Hansen den 26. april fremlægge et forslag til en ny forsvarslov. Den vigtigste omlægning i ordningen var en sammenlægning af Marine- og Krigsministeriet og oprettelsen af et selvstændigt luftvåben, der alle skulle indordnes i et samlet Forsvarsministerium.

⁸⁵ I marts var den danske opinion skiftet og nu støttede 47 % af de adspurgte i en Gallupundersøgelse NATO-medlemskabet. Kun 25 % var imod.

⁸⁶ Dagen før den danske tilslutning til NATO fik den danske regering overdraget en russisk note, hvori den sovjetiske regering slog fast, at NATO var anti-sovjetisk, aggressiv og et led i USA og Storbritanniens jagt på verdensherredømmet. Den 4. maj svarede den danske regering, at den ikke delte det russiske syn på NATO: alliancen var defensiv og derfor ikke nogen trussel mod Sovjetunionen.

Loven indeholdt ingen detaljer omkring værnenes nærmere udseende. De skulle efterfølgende vedtages i separate værnsløve. Under sin forelæggelsestale udtalte forsvarsministeren sig meget positivt om forsvarets rolle i tilfælde af et angreb. For første gang i umindelige tider blev ordet "offensiv" taget i brug om søværnets opgaver, der nu ifølge ministeren bl.a. omfattede offensiv minelægning samt angreb på fjendens forbindelseslinier. Det var nye vinde, der klart viser at regeringen med medlemskabet af NATO så forsvarets opgaver i en krig som markant ændret.⁸⁷

Søværnet utilfreds med de nye forsvarslove

De nye forsvarslove blev vedtaget med protest fra søværnets ledelse. Som nævnt var man i søværnet godt tilfreds med den daværende kommandostruktur, og denne lagde forslaget op til at ændre radikalt. Søværnets ledelse frygtede derfor, at den nye opbygning, hvor administration af og kommandoen over søværnets enheder blev adskilt, ville medføre en betydelig forøget arbejdsbyrde for søværnet. Samtidig frygtede man, at den tvungne sammenlægning af værnene ville betyde at søværnet blev tvunget ind i "*hærens rammer, regler og tankegange*"⁸⁸. Der har altid været en rivalisering mellem hæren og flåden, og det er i Vedels ord tydeligt, at søværnet frygtede at have tabt slaget, og at man fremover skulle ledes af hærfolk, der ikke havde forstand på søværnets forhold. Kritikken gik dog hovedsageligt af interne veje i søværnet, og i sin tale i Sølieutenantselskabet i november 1951 slog Vedel fast, at man selvfølgelig ville følge den nye lov uden at kny.⁸⁹

Et nyt forsvar. Første samlede forsvarslov efter krigens afslutning

Forsvarsloven blev vedtaget den 27. maj 1950 og medførte, at Forsvarskommissionen blev reorganiseret. Nu hvor rammerne for det kommende forsvar var på plads, skulle kommissionen finde ud af hvordan man bedst – og billigst – opbyggede et forsvar indenfor rammerne.

Reorganiseringen blev forsinket af Rigsdagsvalget den 30. oktober, og først den 20. november kunne arbejdet gå i gang.

Forsvaret havde som nævnt fået en del kritik gående på at de fly, man i 1946 købte i Storbritannien var forældede. Kritikken forstummede, da man i oktober 1949 modtog de første jetjagerfly af typen Gloster Meteor. Flyet var topmoderne og standard i det britiske luftvåben.

Grundtanken bag udarbejdelsen af de nye forsvarslove var fortsat at militærudgifterne skulle holdes nede. Den socialdemokratiske regering troede, at alli-

⁸⁷ Fra regeringens side var general Gørtz udset til posten som Forsvarschef, men det fremkaldte en række angreb på bl.a. hans "*beslutninger under besættelsen*" (Kirchhoff 2002, s. 192), der fik generalen til at takke nej til posten. Viceadmiral Vedel gjorde samtidig klart, at han ikke ønskede posten. Derfor faldt valget på daværende kontreadmiral E. J. C. Qvistgaard, der den 1. oktober 1950 blev udnævnt til admiral og Forsvarschef, en post han bestred frem til 30. september 1962. Qvistgaard havde haft en central placering i forhandlingerne med NATO i 1949 og 1950 og var derfor en mand med gode kontakter i organisationen.

Ebbe Gørtz trådte tilbage som chef for hæren på sin 65 års fødselsdag den 3. juli 1951, og blev dagen efter efterfulgt af generaløjtnant E. C. V. Møller. Vedel fortsatte som chef for søværnet frem til 31. maj 1958.

⁸⁸ Her citeret fra en tale, viceadmiral Vedel afholdt i Sølieutenant-Selskabet den 6. november 1951.

⁸⁹ I slutningen af 1949 begik den ene af søværnets to kontreadmiraler pludselig selvmord. Årsagen blev aldrig helt klarlagt, men admiralen havde bl.a. udtrykt stor utilfredshed med forsvarets nyordning, og dette kan derfor have været en medvirkende årsag til hans beslutning om at tage sit eget liv.

ancebeslutningen var en billig måde at ordne Danmarks forsvarsproblemer på og herunder, at USA ville levere gratis våben. En ikke urealistisk tanke eftersom Danmark og USA i januar 1950 havde indgået en aftale om gensidig bistand på forsvarsområdet. Her havde USA forpligtet sig til i 1953/54 at levere våben til Danmark for i alt 2,4 mia. kroner. En flot men også meget nødvendig amerikansk støtte til det danske forsvar, der dog medførte en amerikansk forventning om, at støtten ville blive fulgt af øgede danske forsvarsbevillinger.

Den 18. juni 1951 blev værnsløvene vedtaget i Folketinget. Ved fremlæggelsen udtalte Harald Petersen, der efter valget den 30. oktober igen var blevet forsvarsminister, at Danmarks opgave var at opbygge et forsvar, der kunne holde stand indtil hjælpen fra dets nye allierede nåede frem. De nye toner og tanker, der lå bag det nye forsvarsforlig, blev bedst formuleret af forsvarsministeren, der fra Folketingets talerstol udtalte følgende: *"Når vi bygger et forsvar op, er det fordi vi har erfaring for, at et forsvarsberedskab, om også det koster penge, dog er billigere end en besættelse. Vi har fra 1940-45 en ubetalt regning på 11 milliarder liggende, og det er endda kun den ene af regningerne fra besættelsestiden; der er også det, en besættelse kan komme til at betyde på anden vis, og som ikke kan vurderes alene i klingende mønt"*⁹⁰ Med andre ord var det bedre og billigere at forsvare Danmark end at skulle befri det.

Mens værnsløven for hæren specificerede, at den skulle råde over 11 selvstændige kampgrupper, indeholdt hverken loven for søværnet eller luftvåbnet specifikke tal for værnenes udseende. Som med 1937-loven listede den nye søværnsløv blot op, hvilke skibstyper søværnet skulle råde over, men ikke hvor mange enheder af de forskellige klasser. Årsagen var at det endnu var for tidligt at sige noget om, hvilke krav NATO-medlemskabet ville stille til søværnet. Først på et NATO-møde i Lissabon i foråret 1952 blev søværnets styrkemål fastsat, men målene blev aldrig nået. Det ville simpelthen være for dyrt for medlemslandenes statskasser.⁹¹

For fortsat at sikre ledige hænder til det danske produktionsapparat blev værnepligtstiden i juli 1951 fastsat til 12 måneder. Dette til trods for at USA allerede i maj 1950 havde udtrykt ønske om, at den danske regering øgede værnepligtstiden til 18 måneder. Samtidig beskar regeringen – uden at konsultere NATO – antallet af værnepligtige med 6000. Det var ikke en politik, der gjorde Danmark populær i NATO, og allerede i december 1951 måtte regeringen hæve værnepligtstiden til 18 måneder, med ikrafttræden fra forsommeren 1953.⁹²

Jutlandia – Sygeplejersker i stedet for soldater

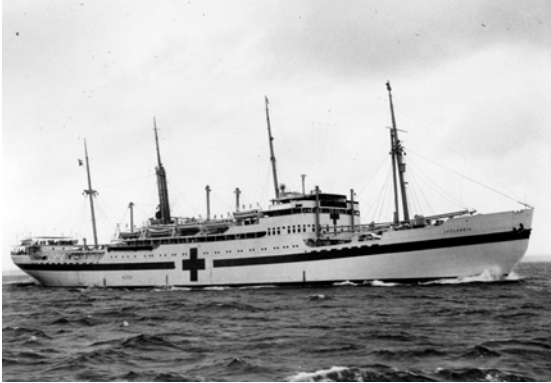
Den 26. juni 1950 udbrød der krig i Korea, og med USA i spidsen gik FN ind i krigen på Sydkoreas side. FN bad medlemslandene om at bistå i kampen mod Nordkorea, og den danske regering var som udgangspunkt stemt for at yde bistand. Konflikten var ikke en NATO-aktion, men fik alligevel stor betydning for den nye forsvarsalliance. Fra amerikanske side blev alle NATO-landene opfordret til at stille tropper til rådighed for FNs aktion, men trods det amerikanske ønske valgte Danmark, som det eneste NATO-land, ikke at stille enheder til rådighed. Årsagen var både at regeringen mente, at det danske forsvar stadig var for svækket til, at det ville være forsvarligt at yde militær bistand, men den danske regering var også meget skep-

⁹⁰ Harald Petersen i FT, 18. juni 1951.

⁹¹ I Lissabon gik den danske regering med til at styrkemålene for søværnet skulle være, i aktiv tjeneste, fem minelægningsjagere, ni eskortefartøjer, 15 patruljefagere, fem undervandsbåde, otte minelæggere, 19 minestrygere, 21 motortorpedobåde/motor-kanonbåde. Derudover skulle søværnet råde over en reservestyrke på fire fregatter, otte korvetter, tolv motortorpedobåde, 46 minestrygere og to undervandsbåde.

⁹² I 1954 blev værnepligtstiden igen sænket, denne gang til 16 måneder.

tisk overfor hele den amerikanske krigsstrategi i Korea og frygtede, at krigen kunne udvikle sig til også at inddrage det kommunistiske Kina og Sovjetunionen. Sidst men ikke mindst ønskede den danske regering ikke at tage skridt, der kunne bringe landet i direkte modsætningsforhold til Sovjetunionen, der støttede den Nordkoreanske side i krigen. Løsningen blev at Danmark udsendte hospitalsskibet Jutlandia. Skibet var officielt civilt, men kom under kommando af kommandør C. Hammerich fra søværnet.

Han var dog da overgået til reserven, hvilket var vigtigt for den danske regering, da man derved fik understreget togtets civile og ikke militære præg.

Under Jutlandias tre togter fra januar 1951 til oktober 1953 nåede de danske læger og sygeplejersker at behandle 4981 patienter fra 24 lande. Derudover ydede danskerne en stor indsats overfor den krigsramte koreanske civilbefolkning og nåede her at behandle over 6000 patienter. Det var også med til at understrege skibets civile præg. Jutlandia vendte tilbage til Danmark i 1953.

Korea-krigen førte til en generel krigsfrygt, der også ramte Europa. Regeringerne var her bange for, at Sovjetunionen skulle udnytte, at USA havde dets (militære)fokus placeret uden for Europa og angribe et eller flere af de svage europæiske lande. Krigen førte også til, at det amerikanske forsvarsbudget blev øget kraftigt, og fra amerikansk side blev det mere end antydnet, at de nye midler kunne komme USA's allierede til gode – men kun hvis de respektive lande selv øgede deres bidrag.

Den 25. juli 1950 krævede USA officielt, at NATO-landene skulle øge deres militære budgetter. Den socialdemokratiske danske regering reagerede positivt på det amerikanske krav og fremlagde et lovforslag, der ville tilføre forsvaret 300 mio. kr. ekstra samt 100 mio. kr. til det civile beredskab. Desværre viste det sig ikke muligt at skaffe politisk enighed om, hvor pengene skulle komme fra, og et forslag om indførelsen af en såkaldt "værnsskat" førte i august til at den socialdemokratiske regering udskrev valg.⁹³

⁹³ Socialdemokraterne foreslog, at pengene skulle findes gennem en toårig værnsskat på i alt 200 mio. kr. samt et tvangslån på i alt 150. mio. kr. Den socialdemokratiske regering fortsatte efter valget den 5. oktober men faldt igen den 25. oktober og blev uden valg erstattet af en VK-regering under Erik Eriksen. Denne var i marts 1951 i stand til at skabe flertal for en finansiering af de 300 mio. kr., der nu blev dækket gennem en bunden opsparing samt forhøjelse af takster og afgifter.

Nedskæringerne havde sin pris. Den 23. november 1951 udbrød der brand i Søminevæsenets bygninger på Holmen. Branden resulterede i en eksplosionskatastrofe, der kostede 16 personer livet. Katastrofen gjorde det tydeligt, at søværnet i genopbygningsfasen havde haft så få midler, at der var blevet sparet ind til benet. Alt hvad der ikke var direkte rettet mod genopbygningen blev skåret væk, og især beskæringen af Holmens Brandvæsen var en af årsagerne til, at branden udviklede sig så katastrofalt som den gjorde. Her ses Kvintus dagen efter eksplosionen.

Forsvarsbudgetterne øges

Koreakrigen var med til at underminere det lille opsving, der var på vej til den danske og europæiske økonomi, men trods dette blev det danske forsvarsbudget i de første fire år efter den danske tiltræden til NATO tredoblet. Fra 210 mio. kr. i 1949 til 927 mio. kr. i 1952. Man skal helt frem til 1961 før forsvarsbudgettet igen var blevet fordoblet. Det ændrede dog ikke ved det faktum, at Danmark gennem hele NATO's levetid har været et af de lande, der har haft det relativt mindste forsvarsbudget. Mens hovedparten af NATO-landene brugte op mod 8-10 % af statsbudgettet på militæret, nåede Danmark kun op på 3-4 %. Dette betød omvendt, at Danmark var et af de NATO lande med den højeste levestandard, men i perioden 1949-1989 blev Danmark af de andre NATO-lande gentagne gange kritiseret for sit lave forsvarsbudget.

Den Kongelige forholdsordre af 6. marts 1952. Aldrig mere en 9. april!

Den 6. marts 1952 udsendte forsvaret en kongelig forholdsordre til samtlige af forsvarets enheder. Ordren, der bar Kong Frederik IXs segl, var det endelige brud med den politik, der havde ført til at tyskernes lette besættelse den 9. april 1940. En af grundene til den nemme tyske besættelse var, at de danske enheder var blevet pålagt at indhente nye ordrer fra forsvarets ledelse i tilfælde af et angreb. Denne politik blev nu ændret til, at *"de angrebne styrker ufortøvet optager kampen, uden at ordre afventes eller søges indhentet, selv om krigserklæring eller krigstilstand ikke er de pågældende chefer bekendt."* Holdningsskiftet blev yderligere forstærket med tilføjelsen; *"Våben og andet krigsmateriel må aldrig falde i fjendens hånd i brugbar stand."*

Opsummering

Det magtpolitiske vakuum, der efter Tysklands sammenbrud i maj 1945 opstod i Danmarks nærområde, blev i de første år efter krigens afslutning gradvist udfyldt af den store nabo i øst, Sovjetunionen. Selv om der hos de danske politikere ikke var nogen tvivl om, at landet hørte til i den vestlige lejr, var de samtidig klar over, at der for Danmark intet var at vinde ved at gå imod Sovjetunionen. Kun USA besad den militære magt til at kunne garantere Danmarks selvstændighed i en konflikt med Sovjetunionen, og da der frem til sommeren 1947 var tvivl om USA ville engagere sig i en krig i Europa, valgte de danske politikere at holde lav udenrigspolitisk profil for derved at undgå at komme i modsætningsforhold til den østlige stormagt. Selv om de danske politikere officielt opgav neutralitetspolitikken blev den reelt videreført under nye betegnelser såsom brobygning eller mæglingspolitik.

Genopbygningen af forsvaret var blot en af mange opgaver, som den danske regering efter befrielsen skulle løse. I den første tid var forsvaret engageret med en række oprydnings- og bevogtningsopgaver, og de danske politikere ikke havde noget klart billede af, hvordan forsvaret skulle genopbygges. Der var tvivl om hvem, der var fjenden og hvor meget indflydelse FN ville / skulle have på opbygningen. Samtidig var der klare problemer med at finde de nødvendige midler til genopbygningen. Der blev i 1945-46 indkøbt et par uddannelsesfartøjer og en række minestrygere, men den egentlige genopbygning af et søværts forsvar af Danmark blev først påbegyndt i 1948, hvor man indkøbte bl.a. en række tidligere tyske orlogsskibe. Med disse blev det muligt at påbegynde opbygningen af en mindre og defensiv dansk flåde, der i krigstid kunne håndhæve Danmarks neutralitet og forsvare landet ved en defensiv udlægning af miner og angreb med ubåde og motortorpedobåde. I den første tid efter befrielsen fik det danske forsvar stor støtte fra Storbritannien, der selv så klare fordele ved igen at få Danmarks forsvar på fode og i at den danske regering fastholdt orienteringen mod vest. Samtidig valgte regeringen at udnytte signalværdien i udsendelsen af danske orlogsskibe til både øst og vest.

I den første efterkrigstid håbede de danske politikere, at man gennem FN kunne undgå fremtidige krige og konflikter. Søværnet havde allerede fra forsommeren 1946 peget på en tiltagende konflikt mellem Øst og Vest, men først i 1947 begyndte de danske politikere at tage konsekvensen af dette og opprioritere genopbygningen af forsvaret. Der var en klar forskel i trusselopfattelsen hos de danske politikere og i det danske militær, og de skridt politikerne tog var små og ved Påskekrisens afprøvning af det danske beredskab blev det tydeligt, at forsvaret stadig var næsten ikke-eksisterende.

I forsvarets beredskabsplaner var det gennemgående element frygten for et kupoverfald som 9. april 1940, og der blev lagt stor vægt på et konstant højt forsvarsberedskab. Dette blev dog hæmmet af mangel på våben og mandskab og for søværnets vedkommende også af den store opgave med minestrygning. I forsvarets planer blev der taget højde for forsvarets ringe tilstand og de fleste planer gik på at yde modstand indtil hjælpen fra FN eller venligsindede magter kunne nå frem. Det var centralt for alle i forsvaret, at der blev ydet modstand mod et angreb, en holdning som Påskekrisen viste at politikerne delte, og gerne ville have formidlet til omverdenen.

Genopbygningen af det danske forsvar var dog stadig hæmmet af manglen på penge, herunder især af udenlandsk valuta. Ingen af de tre regeringer i denne periode tildelte forsvaret midler nok til at skabe et velfungerede forsvar af Danmark. Dette gjorde både viceadmiral Ve-

del og general Gørtz opmærksom på gentagne gange, men regeringerne ville ikke ændre prioriteringen, der kan opsummeres således; velfærd først, våben senere.

Påskekrisen fik de danske politikere til at miste troen på en dansk neutralitet, men ikke på selve neutralitetstanken, og de begyndte at arbejde for en væbnet fælles-nordisk neutralitet i samarbejde med Norge og skandinaviens stærkeste militærmagt Sverige. Først da denne løsning ikke viste sig gennemførlig, tog de danske politikere det store skridt mod vest og søgte om optagelse i NATO. Både på grund af Danmarks vestlige orientering, dets geografiske placering og kontrol over Grønland blev den danske regering indbudt til medlemskab

Med NATO-medlemskabet blev det endeligt muligt at sætte fart i genopbygningen af forsvaret. Det skyldes både, at Danmark fik adgang til billig våbenhjælp og at man nu vidste, hvor man stod og mod hvem forsvaret skulle genopbygges. Forsvaret blev dog ikke genopbygget til det ønskede styrkeniveau fra den ene dag til den anden, og i 1950-53 var Danmark det eneste NATO-land, der ikke deltog med egentlige hærstyrker i krigen mod Nordkorea.

NATO-medlemskabet gjorde det muligt for forsvarskommissionen af 1946 endeligt at færdiggøre dets arbejde, og det resulterede i 1950 i en omstrukturering af forsvaret med oprettelsen af en fælles værnskommando og luftvåbnet som forsvarets tredje værn. NATO-medlemskabet var også et brud med den hidtidige defensive danske forsvarspolitik, og betød at søværnet skulle forberede sig på at kæmpe langt inde i Østersøen og i tæt samarbejde med landets nye allierede.

Søren Nørby